

Archeologický náález a jeho stopa v písemných pramenech. Hrob jedince s poruchou růstu ze hřbitova u sv. Petra v Olomouci¹

Hana Dehnerová – Tomáš Jelínek – Jitka Jonová – Lukáš Šín

1. Úvod²

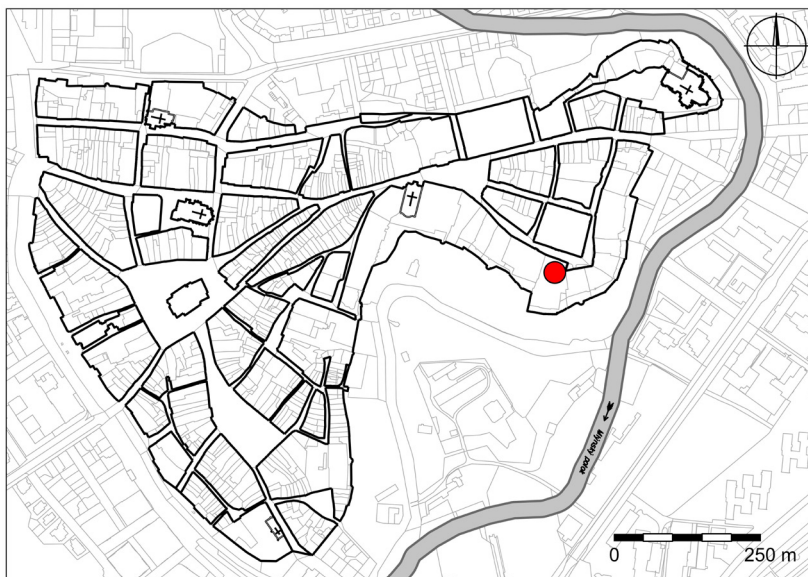
Archeologický výzkum, který proběhl v letech 2015–2017 v rámci rekonstrukce budovy Filozofické fakulty Univerzity Palackého na Křížkovského ulici č. 10 v Olomouci (obr. 1) přinesl řadu nových poznatků, z nichž některé již byly publikovány, většina nálezů však zatím čeká na zpracování.³ Jedním ze zkoumaných areálů byla část hřbitova náležící ke kostelu sv. Petra. Pohřbívalo se zde od středověku až do roku 1784.⁴ Hřbitov sloužil farnímu obvodu, pod který spadala část Předhradí (dnešní tř. 1. máje, Křížkovského, Wurmova), ale také olomoucké předměstí Závodí. Skladba farníků byla různorodá, kromě osob z církevního prostředí (služebnictvo z kanovnických rezidencí, laičtí

¹ Příspěvek vznikl v rámci dílčího cíle I.1 Zpracování a vyhodnocení záchranných archeologických výzkumů NPÚ na vybraných nemovitých kulturních památkách, městských rezervacích, zónách a územích České republiky s dosud nechráněným archeologickým potenciálem, výzkumné oblasti I. Archeologie, financované z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj (IP DKRVO).

² Příspěvek využil databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101).

³ Blíže k výzkumu ŠLÉZAR, Pavel – DEHNEROVÁ, Hana: *Kostel sv. Petra v Olomouci ve středověku z pohledu archeologických pramenů*. *Historica Olomucensia* 59, 2020, s. 13–51.

⁴ Nejstarší písemná zpráva, která se zmiňuje o hřbitovu u sv. Petra, je z roku 1391 (viz *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále jen CDM/ XII, s. 7, č. 11), pohřbívalo se zde však už dříve (SPÁČIL, Vladimír: *Z minulosti olomouckých hřbitovů*. In: BLÁHA, Josef – KOLÁŘ, Bohumír – SPÁČIL, Vladimír – TICHÁK, Milan: *Olomoucké hřbitovy a kolumbária*. Olomouc 2001, s. 7). Poslední dva pohřby proběhly podle zápisu v matrice zemřelých dne 22. dubna 1784, viz Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc (ZAO Olomouc), fond Sběrka matrik Severomoravského kraje, NAD: 165, inv. č. 5570, sign. O I 2, Olomouc, římskokat. f. ú., Sv. Petr a Pavel, časový rozsah: 1754–1784. In: Digitální archiv Zemského archivu v Opavě – Matriky [online databáze]. Zemský archiv v Opavě, ©2023, poslední aktualizace: 2020-05-16. Online: https://digi.archives.cz/da/PaginatorMedia.action?_sourcePage=JX5A8eyXLA18I-32Pfl1Z00oEqdC-5jMs3wtXLxkXSJTLVkj-Vb9_za1czCRfw_cCO0GrCeB9SCB5k25hCFSAWBNU44r0iQ7eMeSw983BQp8%3D&row=190 [cit. 28. 8. 2023].

Obr. 1: Místo nálezů na výřezu z digitální katastrální mapy Olomouce (digitalizace Jan Grégr).

služebníci kostela – zpěváci, zvoníci, různí úředníci apod.) zahrnovala také šlechtice i měšťany a jejich domácnosti, ale i řemeslníky či rybáře ze Závodí. Archeologicky bylo zjištěno minimálně 542 hrobů, což je ale jen část všech pohřbených. Nejpočetnější byl horizont barokních hrobů.⁵ Také antropologický průzkum se zatím dotkl jen části nalezených kosterních pozůstatků. Některé výjimečné situace či zjištění již byly publikovány.⁶ V předkládaném příspěvku se pokusíme vyhodnotit ne příliš častý archeologický nález jedince s poruchou

⁵ ŠLÉZAR, P. – DEHNEROVÁ, H.: *Kostel sv. Petra*, s. 28–29.

⁶ ŠÍN, Lukáš – DEHNEROVÁ, Hana: *Novověký pohřeb ženy s dítětem – tafonomická analýza*. Ročenka 2018. Archeologické centrum, příspěvková organizace, Olomouc 2019, s. 226–236; ŠÍN, Lukáš – DEHNEROVÁ, Hana: *Anatomická nebo patologická pitva? Identifikace zásahů na tělech dvou novověkých jedinců*. Ročenka 2020. Archeologické centrum, příspěvková organizace, Olomouc 2021, s. 182–190; LUNDOVÁ, Markéta – ŠÍN, Lukáš – DEHNEROVÁ, Hana – PECHANCOVÁ, Radka – KURKA, Ondřej – BEDNÁŘ, Petr – KUČERA, Lukáš: *Evaluation of chemical composition of cribra orbitalia from post-medieval children graves (Olomouc, Czech Republic)*. *Praehistorische Zeitschrift* 98, 2023, č. 1, s. 389–398. Online: <https://doi.org/10.1515/pz-2022-2045> [cit. 4. 8. 2023].

růstu a odpovědět na otázku, zda člověk, který se určitým způsobem vymyká normálu, nezanechal odraz také v dobových písemných pramenech.

2. Stručné uvedení do problematiky

Jak vyplývá z výše uvedeného, tématem našeho příspěvku je člověk malého vzrůstu, řeklo by se trpaslík. Pokud budeme v našem příspěvku toto označení používat, pak pouze ve smyslu vystižení dobového pojmosloví, jako terminus technicus. M. Svoboda,⁷ který se zabýval etymologií českého slova trpaslík, uvádí staročeské podoby – piedimužík, mužiček, třpaslek, u barokních autorů už se používá trpaslík.⁸ V novověkých písemných pramenech se setkáme s výrazem nanus, pumilio, pygmaeus, v němčině pak der Zwerg, der Zwerch.

Fenomémem dvorních trpaslíků v německy mluvících zemích v raném novověku včetně obsáhlého úvodu vývoje vnímání trpaslíků v minulosti se podrobně zabývala E. Seemann,⁹ která uvádí také seznam přibližně 250 osob malého vzrůstu, známých jménem, převážně dvorních trpaslíků, kteří působili mezi lety 1550–1750 na velkých i menších světských i církevních dvorech v celé Evropě. Pro období druhé poloviny 15. až poloviny 18. století se odhaduje počet až 1 000 osob, většinou však anonymních, které působily ve službách šlechticů jako řádní a placení členové dvora, kde mohly dosáhnout i vysokého postavení. Známý je např. architekt, dvorní komorní rada a vrchní stavitel François Cuvillies (1695–1768), který byl ve službách bavorského kurfiřta Maxmiliána II. Emanuela¹⁰ nebo často portrétovaný Perkeo (Clemens; * kol. 1700, † po 1742), dvorní trpaslík a „blázen“ v Heidelbergu.¹¹ Ve své studii o dvorním a komorním trpaslíku Johannu Franzi von Meichelböckovi, který byl oblíbeným společníkem tří salzburských arcibiskupů v letech 1711–1746, se věnuje G. G. Bauer také obecné historii dvorních trpaslíků, uvádí však i životopisy dalších známých osobností mezi nimi.¹² Je možné sledovat rozdílný stav bádání zejména v německy hovořících zemích a v našem prostředí, kde

⁷ SVOBODA, Milan: *Jak starý je trpaslík? (Etymologie a užití slova v češtině)*. Ústecký sborník historický 2005, s. 249–261.

⁸ SVOBODA, Milan: *Jak starý je trpaslík?*, s. 251–254.

⁹ SEEMANN, Eva: *Hofzwerge. Kleinwüchsige Menschen an deutschsprachigen Fürstenhöfen der Frühen Neuzeit*. Frühneuzeit Forschungen Bd. 24, Göttingen 2023, s. 25, 509–517.

¹⁰ SEEMANN, Eva: *Hofzwerge*, s. 510.

¹¹ SEEMANN, Eva: *Hofzwerge*, s. 514.

¹² BAUER, Günther Georg: *Der Hochfürstliche Salzburger Hof- und Kammerzwerger Johann Franz von Meichelböck (1695-1746)*. Mitt(h)eilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 129, 1989, s. 227–294.

se tomuto tématu zatím nikdo soustavně nevěnoval. Okrajově je zmiňováno v rámci dějin umění, kdy je kladen důraz spíše na zpodobnění osob s růstovou deformací (sochy, grafiky apod.).¹³

Podobná situace je ale také v odborné literatuře archeologické i antropologické, a to zejména proto, že nálezů kosterních pozůstatků osob s poruchou růstu, ať už s růstovou retardací, nebo naopak s nadměrným vzrůstem, není mnoho. Další příčinou může být stav zpracování nálezů. Příčinám růstových poruch se věnovala ve své bakalářské práci z roku 2006 M. Pechníková,¹⁴ která uvádí 18 známých antropologických nálezů achondroplazie, z toho jeden z území České republiky, konkrétně skelet dospělé ženy s výškou postavy 110–115 cm z kostnice v Mělníce datovaný do 15. století.¹⁵ Dalších deset případů achondroplazie a jiných typů disproporčního trpaslictví předkládají zahraniční studie.¹⁶ Nejstarší doložený případ achondroplazie je hrob adolescenta z jeskyně Romito v italské Kalábrii z období mladého paleolitu (cca 11 150 let př. n. l.). Další doklady pochází z celého světa z různých období pravěku až po novověk (včetně předkolumbovské Ameriky).¹⁷

¹³ Například BOHDALKOVÁ, Alena: *Trpaslíci v barokním sochařství českých zemí*. Olomouc 2015 (nepublikovaná bakalářská práce). Online: <https://theses.cz/id/0u9jhw/> [cit. 9. 8. 2023]. Nebo HEILANDOVÁ, Lucie: *Roztomilé maličkosti aneb zrcadlo bláznovství ve sbírkách historického fondu MZK*. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska: sborník z 20. odborné konference Olomouc, 20.–21. září 2011*. Olomouc 2012, s. 5–21. Online: <https://vmdelta.vkol.cz/data/soubory/import/konf20/01heilanova.pdf> [cit. 9. 8. 2023].

¹⁴ PECHNÍKOVÁ, Markéta: *Poruchy růstu našich předků*. Brno 2006 (nepublikovaná bakalářská práce). Online: <https://theses.cz/id/2jof1u/> [cit. 25. 8. 2023].

¹⁵ Popsáno Emanuele VLČKEM: *Nálezy nanosomie u prehistorických a historických populací*. Zprávy Československé společnosti antropologické při ČSAV 24, 1971, č. 1–2, s. 9; PECHNÍKOVÁ, M.: *Poruchy růstu*, s. 29.

¹⁶ NATER, Catielijne – THEUWS, Frans C. W. J. – WATERS-RIST, Andrea L.: *Osteological evidence of achondroplasia in an individual from medieval Reusel, the Netherlands*. *Journal of Paleopathology* 26, 2016, s. 73–83. Online: https://www.academia.edu/30446260/Osteological_evidence_of_achondroplasia_in_an_individual_from_medieval_Reusel_the_Netherlands [cit. 10. 8. 2023]. Nový nález z Polska popisují MATCZAK, Magdalena D. – KRENZ-NIEDBAŁA, Marta – ŁUKASIK, Sylwia – BUIKSTRA, Jane E. – WYRWA, Andrzej Marek – PEARSON, Jessica: *Skeletal dysplasia of an adult male from medieval Łekno in Poland, Central Europe*. *International Journal of Osteoarchaeology* 32, 2022, č. 6, s. 1300–1309. Online: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/oa.3155> [cit. 10. 8. 2023].

¹⁷ HORÁČKOVÁ, Ladislava – STROUHAL, Eugen – VARGOVÁ, Lenka: *Základy paleopatologie*. In: MALINA, Jaroslav (ed.): *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*, sv. 15, Brno 2004, s. 49.

3. Popis nálezu

V rámci třetí etapy archeologického výzkumu v areálu Křížkovského 10, která byla zahájena v září 2016, byl archeologicky rozebírán objem dvou nově naplánovaných suterénních místností v severním křídle budovy. Menší místnost (7 × 6,3 m), v současné době suterén pod vrátnicí, byla označena jako sonda S30/16. Po strojním odebrání přibližně jednoho metru navážky pokračovalo ruční kopání archeologického terénu. Již velmi záhy se objevily první hroby ze zaniklého hřbitova. Hrob zaevidovaný jako H176 se nacházel ve čtvrté sledovatelné etáži hrobů.¹⁸ Dno hrobové jámy (224,43 m n. m.) bylo v hloubce 1,5 m pod povrchem na začátku archeologického výzkumu, tedy 2,4 m pod úrovní původní podlahy místnosti v přízemí. Hrobová jáma situovaná ve směru západ – východ byla obdélného půdorysu (1,7 × 0,55–0,66 m; obr. 2). V hrobové jámě se dochovaly stopy dřevěné rakve, a to ve formě hnědě zbarvené hlíny a ojedinělých třísek, které bylo možno sledovat na všech čtyřech bočních stranách i na dně. Část kostry překrývaly zbytky víka, vzhledem k jeho velmi špatnému zachování však nelze určit přesný typ. Rakev měla lichoběžníkovitý půdorys, směrem k nohám se zužovala.¹⁹ Delší bočnice byly ke dnu přibity železnými kovanými hřebíky, z nichž pět se dochovalo *in situ*. Zemřelý byl pochován hlavou k západu, v poloze na zádech, s nataženými dolními končetinami a měl překřížené předloktí, což byla jedna z běžných poloh.²⁰ Kosterní pozůstatky byly poměrně dobře zachovalé, byla však poškozena obličejová část lebky a levá pažní kost nebyla zcela v anatomické poloze. Kromě výše uvedených hřebíků je jediným movitým nálezem z hrobu H176 jen drobný kovový špendlík s kulatou hlavičkou a zbytek textilie.²¹

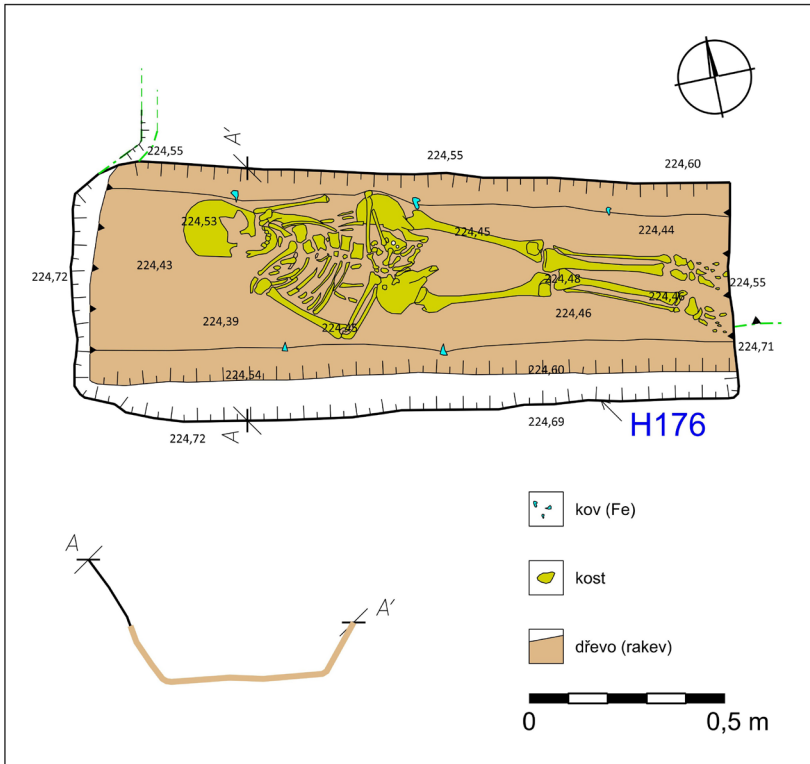
Antropologická analýza kosterních pozůstatků nalezených v hrobě H176 provedená v roce 2020 prokázala, že se jedná o skelet juvenilního muže (odhad dožitého věku činí 15 až 20 let). Jeho kostra vykazuje výrazné zkrácení dlouhých kostí horních i dolních končetin, což má za následek odhad výšky

¹⁸ Hrob H176 byl preparován ve dnech 17.–18. listopadu 2016, následně byla provedena kresebná a fotografická dokumentace a nakonec dne 21. listopadu 2016 kosterní pozůstatky vyzvedl antropolog Mgr. Lukáš Šín, Ph.D. Na terénní práci se podíleli také studenti archeologie z katedry historie UPOL, kteří zde vykonávali praxi.

¹⁹ Vnitřní rozměry rakve u dna: délka 1,64, šířka 0,31–0,41 m. Měřitelná výška bočnic: 0,14–0,17 m.

²⁰ Blíže k orientaci novověkých hrobů např. KRÁLÍKOVÁ, Michaela: Pohřební ritus 16.–18. století na území střední Evropy. In: MALINA, Jaroslav (ed.): *Panoráma antropologie biologické – sociální – kulturní*, sv. 35, Brno 2007, s. 39–41, 160–161.

²¹ Špendlík z barevného kovu, délka 10 mm, průměr hlavičky 1,5 mm; útržek textilie o rozměrech cca 23 × 30 mm; nalezeno v oblasti žeber na pravé straně.

Obr. 2: Kresebná dokumentace hrobu H176 (digitalizace Jan Grégr).

postavy v rozmezí nízkých hodnot $130,95 \pm 3,96$ cm (obr. 3). Jedná se o jedince s gracilní tělesnou stavbou bez projevů zátěžového stresu a nejen se zkrácením těl dlouhých kostí, ale i deformitami jejich koncových částí. Zatímco tyto kosti nesou tvarové a velikostní změny, ploché lebeční kosti spolu s oběma kostmi klíčními mají očekávanou fyziologickou velikost a morfologii.²² To nám dovoluje určit, že tento jedinec byl postižen dědičnou formou zakrslosti způsobenou útlumovou poruchou enchondrální osifikace, to znamená osifikace probíhající uvnitř chrupavky. Naopak ploché kosti lebky a klíčky, tedy kosti osifikující na podkladě vaziva (endesmální osifikace), zasaženy

²² ŠÍN, Lukáš: *Antropologická zpráva: Olomouc – Křížkovského 10 (okr. Olomouc), etapa III./2.* Olomouc 2020 (nepublikovaná antropologická zpráva, Archeologické centrum Olomouc), s. 85–99.

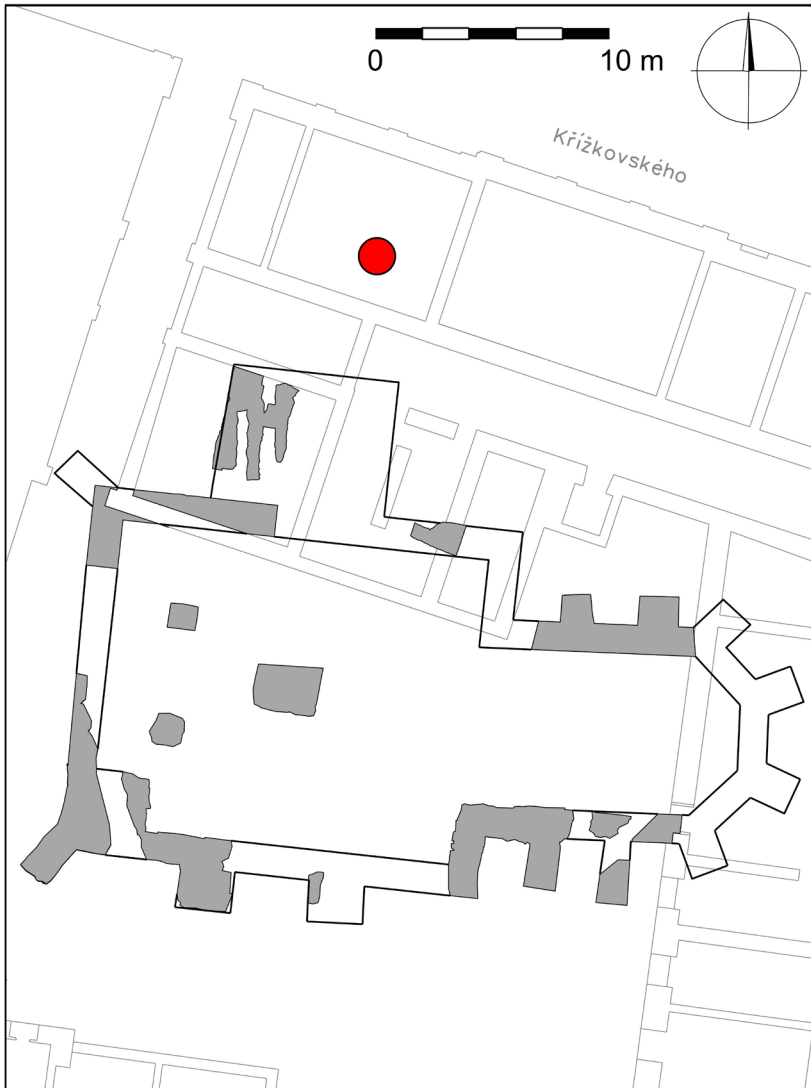
Archeologický nález a jeho stopa v písemných pramenech.
Hrob jedince s poruchou růstu ze hřbitova u sv. Petra v Olomouci

Obr. 3: Srovnání velikosti pravé vřetenní kosti jedince s normálním vývojem (nahore) a jedince z hrobu H176 (foto Lukáš Šín).

Obr. 4: Primární pohřební poloha jedince z hrobu H176 se zjištěnou hyperlordózou bederního úseku páteře, označeno červenou šipkou (foto Lukáš Šín).

Obr. 5: Poloha hrobu H176 severně od kostela sv. Petra, jehož barokní půdorys je rekonstruován na základě archeologických pramenů (digitalizace Jan Grégr).

nejsou. Tato porucha se označuje jako achondroplazie a spolu s dalšími více než 450 dědičnými poruchami, které postihují nejen kosti, ale i chrupavky spolu se svaly, šlachami a vazy, patří mezi kosterní dysplazie.²³ Diferenciální diagnózu jsme ovšem neprováděli. Tafonomickou analýzou jsme zaznamenali výraznou bederní lordózu (hyperlordózu), která se projevuje zvětšeným vyklenutím bederního úseku páteře směrem dopředu (obr. 4). Taková hyperlordóza je jedním z obecných habituálních znaků, jimiž se tato porucha růstu projevuje. Pro achondroplazii je dále typický nerovnoměrný růst, trup bývá obvyklé délky, končetiny jsou však velmi krátké. Těžiště těla se posouvá kranálně směrem k hlavě. Objevuje se nepoměr délky bérce ke stehnu, respektive předloktí k paži. Ruce jsou krátké, široké, prsty stejné délky i tvaru. Deformity v oblasti dlouhých kostí dolních končetin mají za následek zejména vybočená kolena (*genua vara*; z lat.). Nositelé této poruchy však mají normálně vyvinuté svalstvo. Mobilita se značně různí, někteří jedinci bývají i neobvykle hbití, pro řadu z nich je však pohyb obtížný. Jedinci postižení achondroplazií nemají nijak snížený intelekt.²⁴

Hrob H176 není možné zcela přesně datovat. Došlo sice k superpozici s dalšími staršími i mladšími hroby, ale v žádném nebyl nalezen spolehlivě datovatelný předmět. Tři starší i jeden mladší hrob, které se s hrobem H176 přímo překrývaly, obsahovaly jen běžné, chronologicky málo citlivé devocionálie (zbytky růžence z kostěných korálek a s kovovým křížkem, mariánskou medailku a mosazný křížek²⁵). Hrob H176 tak spadá do barokního horizontu hřbitova, do širšího období druhé poloviny 17. až první poloviny 18. století.

Hrob H176 se nacházel v severní části hřbitova, severně od věže kostela sv. Petra (obr. 5). Na stejném místě bylo během uvedeného období pochováno nejméně dalších 21 jedinců.²⁶ Z toho sedm jedinců zatím není antropologicky určeno, ze zbývajících byly čtyři hroby dětské a 10 pohřbených byli dospělí,

²³ AUFDERHEIDE, Arthur C. – RODRÍGUEZ-MARTÍN, Conrado: *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*. New York: Cambridge University Press, 2011, s. 357–360.

²⁴ ROBERTS, Charlotte – MANCHESTER, Keith: *The Archaeology of Disease*. Stroud: The History Press, 2010, s. 59–61.

²⁵ Křížek „*Immaculata conceptio*“, typ Vita praesta podle Omelky – Řebounkové – Šlancarové, kteří uvádí dobu jeho oběhu mezi roky 1700–1850, měl u sebe zesnulý pochovaný až po mladíkovi z hrobu H176 (OMELKA, Martin – ŘEBOUNOVÁ, Otakara – ŠLANCAROVÁ, Věra: *Soubor křížků ze zaniklého hřbitova při kostel u sv. Jana v Oboře (Praha-Malá Strana)*. II. *Speciální kříže*. Archeologie ve středních Čechách 14, 2010, s. 481–482).

²⁶ Vzhledem k tomu, že se hroby různé překrývaly, byl vybrán referenční prostor o velikosti 2 m³ s hrobem H176 uprostřed. Tento výčet nečiní souhrn všech jedinců pohřbených ve vymezeném prostoru, starší hroby byly tak porušeny, že nebylo možno rozlišit hrobové jámy, ani celé skelety nebo jejich větší části v anatomické poloze.

šest žen a čtyři muži. Mladík s poruchou růstu byl tedy pochován ve své době běžným způsobem a na místě, které nebylo nijak výjimečné.

4. Písemné prameny

Jedinec menšího vzrůstu a s tělesným postižením však ve společnosti výjimečný a nápadný byl. Zvláště v době, kdy vrcholila obliba dvorních šašků a trpaslíků. Položili jsme si otázku, zda náš mladík nezanechal stopu také v písemných pramenech. Jako jeden z možných zdrojů se nabízela matrika narozených, oddaných a zemřelých farnosti sv. Petra a Pavla dochovaná ve dvou knihách (Liber Nro I: 1667–1753, Liber Nro II: 1754–1784).²⁷ Rešerši matriky prováděl Tomáš Jelínek a zjistil při ní zajímavý zápis. V prvním díle matriky, oddíle zemřelých totiž našel k roku 1718 tento záznam:²⁸

„In Martio

24. Sepultus est Pigmeus apud R^{mus.}; ac III^{mus.}: Comitem a Tuhrn Cath. Ecclae Olom: Canonicum.“

Tedy nejpozději do března 1718 jistý „Pigmeus“ pobýval u olomouckého kanovníka. Při ověřování konkrétního kanovníka jsme zjistili, že ze sídelních kanovníků v období prvních dvaceti let 18. století žádný nenesl přesně zapsanou podobu jména – Tuhrn. V daném období působili při olomoucké kapitule tři možní kanovníci se jménem začínajícím na T:²⁹

- 1) Otto Karel Kryštof hrabě Thürheimb, narozen 18. prosince 1664, nesídelním kanovníkem olomouckým se stal 13. září 1694, za sídelního byl přijat 22. prosince 1702. Avšak zemřel na mor již 14. srpna 1715 a následujícího dne byl pohřben v katedrální kryptě.

²⁷ ZAO Olomouc, fond Sbírká matrik Severomoravského kraje, NAD: 165, inv. č. 5569, sign. O I 1, Olomouc, římskokat. f. ú., Sv. Petr a Pavel, časový rozsah: 1667–1753. In: Digitální archiv Zemského archivu v Opavě – Matriky [online databáze]. Zemský archiv v Opavě, ©2023, poslední aktualizace: 2020-05-16. Online: <https://digi.archives.cz/da/permalink?xid=be981040-f13c-102f-8255-0050568c0263> [cit. 28. 8. 2023]; ZAO Olomouc, fond Sbírká matrik Severomoravského kraje, NAD: 165, inv. č. 5570, cit. v pozn. 4.

²⁸ ZAO Olomouc, fond Sbírká matrik Severomoravského kraje, NAD: 165, inv. č. 5569. In: <https://digi.archives.cz/da/permalink?xid=be981040-f13c-102f-8255-0050568c0263&scan=14290285b39c40faa93c376345a558d1&parentType=10041> [cit. 20. 8. 2023].

²⁹ ZEMEK, Metoděj. *Posloupnost prelátů a kanovníků olomoucké kapituly od počátku až po nynější dobu. II. 1658–1944*. Olomouc: Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, č. 85, 92 a 98.

- 2) Jan Vilém hrabě Thürheimb, synovec Karla Kryštofa, narodil se v Linci 3. srpna 1692, nesídelním kanovníkem olomouckým byl jmenován papežskou provizí 14. září 1703, poté studoval v letech 1711–1714 na univerzitě v Lovani. Na kanonikát rezignoval 13. října 1724 ve prospěch svého bratra Leopolda Maxmiliána.³⁰ Zemřel ve Weibergu 23. dubna 1749.
- 3) Jan Matyáš hrabě z Thurnu a Valsassiny (nebo též z Turri a Valessasina), který se narodil 19. září 1683 v Plzni, studoval v Praze a ve Vídni (1699–1702). Na kněze byl vysvěcen 20. června 1706 ve Vídni. Za nesídelního kanovníka olomouckého byl zvolen 20. února 1699. Byl také kanovníkem katedrální kapituly u sv. Jana ve Vratislavi a kolegiátní kapituly u sv. Kříže tamtéž. Za sídelního kanovníka olomouckého byl přijat 17. září 1706.³¹ Jako kanovník kustos byl jmenován 5. března 1731 prelátem, arcijáhnem kapituly a instalován 1. dubna téhož roku. Zemřel 6. listopadu 1746 a o dva dny později byl pohřben v olomoucké katedrální kryptě.

Vzhledem k ostatním zápisům v matrice, kde jsou jména psána poměrně pečlivě, nezkrácená a v případě potřeby na konci řádku rozdělená, se domníváme, že při psaní došlo omylem k přehození písmen a šlo tedy o hraběte z Thurnu a Valsassiny.³²

Osobností tohoto duchovního a zejména jeho mecenášskými aktivitami se podrobně zabýval P. Suchánek.³³ Z jeho prací vyplývá, že právě tento vzdělaný a zcestovalý kanovník, silně orientovaný na umění, hudbu a vůbec podporu dobové kultury mohl na svém dvoře zaměstnat i dvorního trpaslíka. Jan Matyáš pocházel z významné aristokratické rodiny, jeho otec Karel Maxmilián

³⁰ Vstoupil do státní služby, v níž dosáhl hodnosti císařského a zemského rady. Později se stal prezidentem zemědělství v Rakousku. Oženil se s Marií Albertinou, rozenou hraběnkou ze Sprinzersteinu.

³¹ Roku 1720 se stal infulovaným proboštem u sv. Petra v Brně, 1725 byl asesorem biskupské konzistoře, 1730 pak arcijáhnem opavským.

³² Navíc si můžeme povšimnout, že o necelý rok dříve, 19. června 1717 je v matrice záznam o pohřbu jiného zaměstnance hraběte, jehož jméno je tentokrát zapsáno Thurn. Od roku 1722 jsou v matrice již všichni zemřelí z domu hraběte uváděni a/de Turri (14×), Turi (1×), samotný kanovník pak jako „comes a Turri et Vallesassina“ (ZAO Olomouc, cit. v pozn. 28).

³³ SUCHÁNEK, Pavel: *Olomoucký kanovník Jan Matyáš z Thurnu a Valsassiny, sběratel a mecenáš*. In: ELBEL, Martin – JAKUBEC, Ondřej (eds.): *Olomoucké baroko. Proměny ambicí jednoho města*. 1. Úvodní svazek. Olomouc 2010, s. 269–274; SUCHÁNEK, Pavel: *Metropolitní kapitula v Olomouci a umění v 18. století*. In: JAKUBEC, Ondřej – PEROUTKA, Martin (eds.): *Olomoucké baroko. Výtvarná kultura let 1620–1780*. 3. Historie a kultura, Olomouc 2011, s. 43–52; SUCHÁNEK, Pavel: *Triumf obnovujícího se dne. Umění a duchovní aristokracie na Moravě v 18. století*. Brno 2013, s. 146–154. Panu docentu Pavlu Suchánkovi děkujeme za konzultaci k osobě kanovníka Thurnu, jakož i za podněty k dalšímu studiu.

patřil mezi vlivné dvořany císaře Leopolda, později císařovny Eleonory. Matka Anna Dorotea byla dcerou slavného vojevůdce Ludvíka Raduita de Souches. Vlastnil rozsáhlou sbírku uměleckých předmětů, zbraní, ale i hudebních nástrojů, obsáhlou knihovnu, působil jako hudební mecenáš.³⁴ Uplatňoval však také sociální citění – podporoval trinitáře a vykupování křesťanských otroků ze zajetí.³⁵

5. Závěr

V příspěvku jsme se pokusili vyhodnotit archeologický nález kosterních pozůstatků mladíka s poruchou růstu, který je unikátní jak v rámci prozkoumaného hřbitova u kostela sv. Petra, tak i v širším středoevropském prostoru. Podařilo se doložit, že v Olomouci v období, do kterého nález časově spadá, podobně postižený člověk – neznámo jak dlouho – žil, zemřel a byl dne 24. března 1718 pochován právě na svatopetrském hřbitově a že tato osoba patřila do domu olomouckého kanovníka Jana Matyáše hraběte z Thurnu a Valsassiny. Nicméně, nelze s jistotou tvrdit, že se jedná o totožného jedince, je zde jen velká míra pravděpodobnosti.

Zajímavým odrazem reality může být skutečnost, že zemřelý jedinec byl v matrice zapsán beze jména, jen jako Pigmeus. Byl tak obecně známý, nebo naopak v Olomouci úplně nový? Jaké bylo skutečné vnímání postiženého jedince společností? Převládala posměch, obavy z jiného? Vždyť i Komenský psal „Prostřední postava nejlepe jest v míru. Nebo obr k strachu jest, trpaslík k smíchu.“³⁶ Na druhou stranu moderní studie představují řadu dvorních trpaslíků, kteří měli úctu svého okolí.³⁷ Archeologická situace jen naznačuje, že při uložení do hrobu nedošlo k výjimce – nebyl na nějakém zvlášť vymezeném místě, oddělen od okolních hrobů, ale naopak hrob byl jedním z mnoha dalších. Ale to je asi vše, co může archeologie doložit.

Náš příspěvek může tedy být i podnětem k dalšímu studiu pramenů, které by mohly alespoň zčásti odpovědět na nové otázky. Může zároveň podnítit zájem o problematiku dvorních trpaslíků v českých zemích.

³⁴ ZUBER, Rudolf: *Osudy moravské církve v 18. století I*. Praha 1987, s. 88.

³⁵ SUCHÁNEK, P.: *Triumf*, s. 150.

³⁶ Citováno dle SVOBODA, M.: *Jak starý je trpaslík?*, s. 254.

³⁷ Například o Johannu Franzi Meichelböckovi prameny píší jako o „Fränzl Zwerg“, ale zároveň se uvádí, že byl svými současníky oslovován jako „Baron von Meichelböck“ (SEEMANN, E.: *Hofzwerge*, s. 131). V inventářích záměčku Mirabell, letní rezidence salzburských arcibiskupů, zapsal písař „Im Vorzimmer, wo der Herr Zwerg logieret“ (BAUER, G. G.: *Der Hochfürstliche*, s. 260).

Zkratky:

NPÚ ÚOP v Olomouci – Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci

římskokat. f. ú. – římskokatolický farní úřad

SOKA Olomouc – Státní okresní archiv Olomouc

UPOL – Univerzita Palackého v Olomouci

ZAO Olomouc – Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc

Archaeological Find and its Trace in Written Sources. Grave of an Individual with Growth Disorder from St. Peter's Cemetery in Olomouc

Abstract

This study deals with selected findings from archaeological research in a part of the cemetery of the defunct parish church of St. Peter (Olomouc, Křížkovského Street Nr. 10). This cemetery was used for burials from the Middle Ages until 1784. The described findings include grave H176, in which an individual with a growth disorder (achondroplasia) was buried sometime during the Baroque period (1650–1750) and probably with the typical appearance of disproportionate dwarfism (shorter limbs, swaying or hunching of the back). In contemporary sources, these people were referred to as *nanus*, *pumilio*, *pygmaeus* (Latin), *der Zwerch/Zwerg* (German); *piedimužik*, *mužiček*, *třpaslek* (Old Czech). The aim of this study was to evaluate this uncommon archaeological find and to research whether a person who was different in some way also left a mark in contemporary written sources. The deceased was buried in a wooden coffin in a supine position with his head to the west and his feet to the east, his arms crossed down into his pelvis. The skeleton was well preserved, except for the facial part of the skull, which was damaged. The skeleton is that of a juvenile male with an estimated age of 15 to 20 years, with a gracile physique, marked shortening of the long bones of the limbs, and the spine exhibits excessive lordosis. A stature estimate of 130,95 ± 3,96 cm. The registries of closed parishes of St. Peter and Paul in Olomouc from 1667–1784 were chosen as the primary source of comparative information. An inscription was found for 24 March 1718 stating that a “*Pigmeus*” was buried from the house of the count and canon “*Tuhrn*,” who was Johann Matthias, Count

of Thurn and Valesassina, the resident canon of Olomouc in 1706–1746. The Count was an important patron and collector of art with a European outlook, and therefore the presence of a dwarf in his court would not have been extravagant at the time. Although chronologically the archaeological find corresponds to the record in the parish register, these two individuals cannot be completely identified with 100% certainty.

Keywords: Olomouc; archaeological find; achondroplasia; court dwarf; Canon Johann Mathias Thurn

Mgr. Hana Dehnerová, e-mail: dehnerova.hana@npu.cz, National Heritage Institute, Regional Office in Olomouc

Bc. Tomáš Jelínek, e-mail: jelinek.tomas@npu.cz, National Heritage Institute, Regional Office in Olomouc

doc. PhDr. Jitka Jonová, Th.D., e-mail: jitka.jonova@upol.cz, Palacký University Olomouc, Sts Cyril and Methodius Faculty of Theology, Department of Church History and History of Christian Art

Mgr. Lukáš Šín, Ph.D., e-mail: sin@ac-olomouc.cz, Olomouc Archaeological Center.

Průběh a dopady tzv. „velké retribuce“ v okrese Jeseník (1945–1948)

Ondřej Kolář

1. Úvod

Širší souvislosti soudního stíhání retribučních provinilců v českých zemích patří k vděčným tématům polistopadové historiografie. Vedle syntézy Benjamina Frommera a metodicky průkopnické monografie Mečislava Boráka se dnešní badatel již může opřít o celou řadu studií, věnovaných právnímu rámci retribuční činnosti jednotlivých retribučních soudů, osudům obviněných či ohlasům retribuční v dobovém tisku.¹ Přesto v dosavadním bádání existuje řada rezerv. Pro prostor Slezska a severní Moravy sice vznikly práce o mimořádných lidových soudech (MLS) v Ostravě a Opavě a dílčí studie o novojičínském tribunálu,² nicméně zejména zpracování agendy olomouckého MLS zůstává úkolem budoucích výzkumů.³ Stejně tak lze poukázat na absenci sond do průběhu a dopadů retribuční na úrovni regionů s přihlédnutím k místním specifikům.⁴

Předkládaná práce se zaměřuje na oblast Jesenicka, tedy na z velké části hornatý pohraniční region vyznačující se rozptýleným osídlením a absencí

¹ FROMMER, Benjamin: *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*. Praha 2010; BORÁK, Mečislav: *Spravedlnost podle dekretu: retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*. Šenov u Ostravy 1998; JIŘÍK, Václav: *Nedaleko od Norimberku. Z dějin Mimořádného lidového soudu v Chebu v letech 1946 až 1948*. Cheb 2000; KOČOVÁ, Kateřina – RADVANOVSKÝ, Zdeněk – SUCHÁ, Jitka: *Mimořádný lidový soud v Liberci a Litoměřicích v letech 1945–1948*. Ústí nad Labem 2001.

² JANÁK, Dušan: *Činnost mimořádného lidového soudu Opava v letech 1945–1948*. Časopis Slezského zemského muzea, série B, 43, 1994, č. 3, s. 245–283; KOLÁŘ, Ondřej: *Mimořádný lidový soud v Opavě a „velká“ retribuce v západním Slezsku 1945–1948*. Opava 2021; MAŠATA, Jiří: *Výkon trestu retribučních vězňů odsouzených Mimořádným lidovým soudem v Novém Jičíně*. In: *Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945–1955*. Sborník z mezinárodní konference konané ve dnech 28. – 29. 11. 2001 v Praze v rámci grantového projektu GA ČR č. 409/99/0374. Opava 2001, s. 95–105.

³ Tématu se dílčím způsobem dotýká např. STEJSKAL, Jan: *Konflikty v soužití Čechů a Němců v Zábřehu v letech 1944 až 1946*. Olomouc 2013 (nepublikovaná magisterská diplomová práce).

⁴ Podnětnost takového přístupu ukazují výzkumy pro oblast Hlučínska, srov. DOSTÁLOVÁ, Hana – KOLÁŘ, Ondřej: *Obyvatelé Hlučínska před Mimořádným lidovým soudem v Opavě 1945–1948*, *Historica Olomucensia* 52, 2017, s. 163–188.

významnějších ekonomických center. Vedle zemědělských a lesnických odvětví zde k hlavním zdrojům obživy patřila těžba kamene a drobná textilní a sklářská produkce. Mezinárodní věhlas si získaly jesenické lázně. Specifikem regionu do roku 1945 zůstávala úzká hospodářská a kulturní vazba na vratislavskou arcidiecézi, jež patřila k důležitým pozemkovým vlastníkům a zaměstnavatelům. Již před druhou světovou válkou oblast trpěla hospodářskými, správními a kulturními důsledky odlehlosti a obtížné dopravní dostupnosti od českých a moravských center, což posilovalo její ekonomickou a částečně i politickou orientaci na Německo.⁵

Tato studie usiluje o vytvoření typologie retribučních delikventů z Jesenicka a o analýzu přístupu československého bezpečnostního a justičního aparátu k jednotlivým kategoriím stíhaných. Na základě uvedených faktorů se pokusíme vyslovit obecnější hodnocení specifik Jesenicka v rámci tzv. východních Sudet, resp. tehdejšího Vládního obvodu Opava, v letech 1938–1945.⁶ Výzkum se opírá o agendu Mimořádného soudu (MLS) v Opavě, Okresního soudu v Jeseníku a dobový tisk. Dále byly excerповány písemnosti z proveniencie pořádkového aparátu z Archivu bezpečnostních složek.

Během tří let trvání retribučních procesů prošlo pohraničí „očistou“, jež zahrnovala četné změny v oficiálním pojmenování měst a obcí. V textu pro snazší čtenářskou orientaci používáme současné místní názvy. Pro účely této práce je „Jesenickem“ chápán okres Jeseník v hranicích z let 1945–1948.

2. Provádění retribuce v českém Slezsku

Mimořádné lidové soudy vznikly na základě tzv. velkého retribučního dekretu z 19. června 1945. Šlo o tribunály s prvky stanného soudnictví, proti jejichž rozhodnutí existovaly jen velmi omezené možnosti odvolání. Jejich úkolem bylo stíhat provinilce z doby tzv. zvýšeného ohrožení republiky, jež bylo dodatečně vládním nařízením z 22. listopadu 1946 legislativně vymezeno od 21. května 1938 do 31. prosince 1946. Spodní hranice byla definována dle data propuknutí nepokojů v pohraničí a vyhlášení tzv. částečné mobilizace. Horní hranice byla po válce ustanovena tak, aby umožňovala stíhat iredentistické projevy Němců po květnu 1945, ale zároveň pardonovat některé excesy

⁵ Obecně srov. GROWKA, Květoslav: *Jeseník*. Praha 2008; KOVÁŘ, Jiří: *Ke vzniku nového okresu Jeseník*. Geografické rozhledy 6, 1996, č. 1, s. 19–21.

⁶ Srov. zejména BARTOŠ, Josef: *Odboj proti nacistickým okupantům na Severozápadní Moravě*. Šumperk 1986; PAVLÍČEK, Jaromír: *Opavské Slezsko v boji proti nacistické okupaci 1938–1945*. Opava 2003.

státního aparátu vůči německému obyvatelstvu v období tzv. „divokého odsunu“.⁷ Ačkoliv činnost MLS původně skončila v závěru roku 1947, po komunistickém puči došlo k obnovení retribuice. V této fázi však soudy již mohly pouze revidovat starší případy, nikoliv zahajovat nové procesy. Definitivně se era „velké retribuice“ uzavřela na konci roku 1948.

Mimořádné lidové soudy vznikaly v sídlech krajských soudů, jesenícký okres tak spadal pod MLS v Opavě. Na zajištění chodu MLS se vedle profesionálních justičních pracovníků podíleli také soudci z lidu. O tyto funkce nebyl valný zájem a řada osob se jim snažila vzhledem k časové náročnosti vyhybat. V případě opavského tribunálu mezi soudci z lidu nacházíme zejména bývalé exponenty místního nekomunistického odboje.⁸ V čele opavského MLS i krajského soudu stál dlouholetý opavský soudce a odbojář Jakub Lesák.

Praktická realizace velkého retribučního dekretu v pohraničních oblastech s převahou německého osídlení narážela na řadu úskalí. Předně mnozí nacističtí exponenti byli po válce nezvěstní. Stejně tak často chyběli svědci schopní či ochotní relevantně vypovídat. Oproti prostředí českých enkláv na Opavsku, Bílovecku a Zábřežsku v oblasti Jesenicka za války žilo jen minimum Čechů. Místní Němci své krajany u výslechů buďto vědomě kryli, nebo se báli jejich odvety. Jen minimum angažovaných antifašistů, jako Franz Pohl ze Zlatých Hor, aktivně a ochotně vystupovalo proti nacistickým předákům.⁹ Situaci komplikoval také fakt, že v prvních poválečných měsících bylo živelně vysídleno množství svědků i podezřelých dříve, než mohlo dojít k jejich výslechu.

Úřady ve slezském a severomoravském pohraničí se potýkaly také s přeplněností věznic a složky Sboru národní bezpečnosti (SNB) ani aparát MLS nezvládaly řádně vyřizovat veškerou rozsáhlou agendu. U drobnějších retribučních deliktů (zejména u členství v nacistických organizacích) proto panovala snaha upřednostnit vysídlení obviněných před jejich stíháním. Relativně častý jev představovaly útěky vězňů z vyšetřovací vazby. Ačkoliv osoby podezřelé ze závažných retribučních deliktů neměly být nasazovány na práce mimo věznici, v praxi se tak nezřídka dělo. Vzhledem k fluktuaci vězňů i dozorců (často nezkušených mladíků, kteří nastoupili do služby až po válce) nebyla výjimkou pochybení, vedoucí k útěkům. Docházelo též k sebevraždám či nevyjasněným úmrtím vyšetřovanců. V případě Jesenicka situaci dlouho komplikovala absence železničního spojení přes polské území do Opavy, jež

⁷ STANĚK, Tomáš: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha 2005.

⁸ KOLÁŘ, O.: *Mimořádný lidový soud*, s. 10–11.

⁹ Zemský archiv v Opavě (dále jen ZAO), fond Mimořádný lidový soud Opava (dále jen MLS Opava), sign. Ls1557/46.

se podařilo obnovit až roku 1947. Transporty vězňů z vazby SNB či okresního soudu k opavskému retribučnímu tribunálu tak probíhaly improvizovaně.¹⁰ Ostatně naznačené logistické obtíže se staly jedním z argumentů pro debatu o vynětí jesenického soudu z opavské jurisdikce, později završenou krajským zřízením z roku 1949.¹¹

Vedle tzv. „velké“ retribuice existovala i retribuice „malá“, která se týkala drobnějších provinění a již zajišťovaly trestní nalézací komise na úrovni okresů. „Malá“ retribuice se však týkala pouze osob české a slovenské národnosti, takže její dopad na Jesenicku byl pravděpodobně marginální. Nedochovanost agendy však neumožňuje tento předpoklad podrobně ověřit.¹²

3. Stíhání účastníků henleinovského povstání

K nejpřísněji stíhaným retribučním provinilcům patřili aktéři henleinovského povstání v září 1938. Zatímco u jiných deliktů mohla jejich poválečná retrospektivní kriminalizace působit kontroverzně (např. zastáváním funkce v NSDAP během války člověk neporušil žádný tehdy platný zákon), povstalcí z doby mnichovské krize jakožto tehdejší občané ČSR se nepochybně z právního hlediska dopouštěli vlastizrady tím, že bojovali proti svému státu. Z politického pohledu pak po roce 1945 medializovaná ostrakizace povstalců zároveň sloužila jako doklad o nemožnosti další koexistence Českoslovaků a Němců ve společném státě, a tedy jako argument pro legitimizaci odsunu.¹³ České veřejné mínění volalo po exemplárních trestech, zejména v souvislosti s případy, kdy si polovojenské akce povstalců vyžádaly oběti na životech z řad státního bezpečnostního aparátu či civilistů. V případě Jesenicka šlo o incidenty z 22. září 1938 ve Vidnavě, Velké Kraši a Nových Vilémovicích. Pro vyšetřující a justiční orgány bylo výhodou, že proti některým z povstalců bylo možné získat svědky z řad státních zaměstnanců české národnosti, kteří v roce 1938 sloužili v pohraničí.

¹⁰ Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Jeseník, fond Okresní soud Jeseník, kart. 274.

¹¹ Tamtéž.

¹² Obecněji k poměrům na Jesenicku ve zkoumaném období srov. KNOPP, Tomáš: *Předkládám na vědomí: Jesenicko 1945–1948*. Jeseník 2004.

¹³ Obecně k postavení německé menšiny v ČSR po skončení druhé světové války srov. KREISSLOVÁ, Sandra – NOVOTNÝ, Lukáš: *Kulturní život německé menšiny v České republice*. Praha 2015; SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011. Konkrétně k regionu Jesenicka srov. MRŇKA, Miroslav: *Svéhlavá periferie: každodennost diktatury KSČ na příkladu Šumperska a Zábřežska v letech 1945–1960*, Praha 2015.

Právě Jesenícko patřilo k oblastem silně zasaženým povstaleckými aktivitami, jejichž průběh a strategicko-politický kontext byl již poměrně podrobně zmapován.¹⁴ Dosavadní bádání také již zachytilo hlavní rysy retribučních procesů s aktéry pronacistické revolty ve zkoumaném regionu.¹⁵ Proto se zde omezíme na obecnější shrnutí poznatků o socio-profesní struktuře povstalců, jejich motivacích a také o specifikách jejich soudního stíhání.

Při pokusu o analýzu uvedených faktorů je třeba mít na paměti rozdíl mezi centrálně organizovanými oddíly Sudetoněmeckého Freikorpsu a spontánně utvářenými lokálními „domobranami“. Mezi oběma skupinami ovšem existovala částečná propustnost. Po válce drtivá většina obviněných, nemohli-li popřít účast v povstání, tvrdila, že nebyli zasvěceni do příprav revolty a že se až v jejím průběhu připojili k lokálním dobrovolnickým jednotkám. Částečně šlo přirozeně o pokus o vyvinění se, částečně zde lze spatřovat návaznost na starší narativ, vytvořený záhy po „osvobození“ pohraničí v říjnu 1938, který líčil povstání jako spontánní sebeurčovací zápas sudetských Němců, přičemž rozsah materiální a organizační podpory z Říše byl marginalizován.¹⁶

Obdobně řada obviněných dezinterpretovala smysl a cíl povstání. Odzbrojování a internování státních zaměstnanců, nezřídka spojené s násilnostmi, bylo líčeno jako „přebírání bezpečnostní služby“ v reakci na zprávy o chystaném stažení československých ozbrojených sil z oblasti. Tato nová občanská „bezpečnostní služba“ údajně chtěla bránit excesům bolševických lupičských band, jejichž reálný výskyt v oblasti samozřejmě není doložen. Lze předpokládat, že pod vlivem zpráv říšského rozhlasu z 22. září o průběhu diplomatických jednání část německých obyvatel regionu skutečně nabyla přesvědčení, že se československé jednotky v nejbližších dnech stáhnou. Proč pak ale bylo na ustupující jednotky i civilisty střídáno, tento narativ pomíjel. Stejně tak nehovořil o tom, že právě 22. září dostal Freikorps rozkaz

¹⁴ Nejnověji KOLÁŘ, Ondřej: *Henleinovské povstání na Jesenícku optikou poválečného vyšetřování*. Slezský sborník 120, 2022, č. 1, s. 32–54; ze starší literatury viz zejména DOHNAL, Miloň – FILIP, Zdeněk – SPURNÝ, František: *Pátá kolona na severní Moravě*. Ostrava 1969; GRAW, Julius: *Die Stadt Zuckmantel, Kreis Freiwaldau und Umgebung in der Sudetenkrise 1938*. Cloppenburg 2008; HRADILOVÁ, Jana: „Domů do Říše!“ *Rok 1938 na Jesenícku ve světle literatury a pramenů SOKA Jeseník*. In: III. svatováclavské česko-polsko-německé setkání v Jeseníku. Historický seminář na téma Osudové osmičky v dějinách Jesenícka 20. století. Sborník referátů. Jeseník 2008, s. 19–41.

¹⁵ Viz např. KOLÁŘ, Ondřej: *Aktéři henleinovského povstání ve Vidnavě a Velké Kraši před Mimořádným lidovým soudem v Opavě 1945–1948*. In: Jesenícko: vlastivědný sborník 19. Jeseník 2018, s. 25–31; TÝŽ: *Mimořádný lidový soud*, s. 30–32.

¹⁶ KOLÁŘ, Ondřej: *Poválečné vyšetřování tzv. liptaňské tragédie*. Historica: Revue pro historii a příbuzné vědy 9, 2018, č. 1, s. 56–73.

k systematickému obsazení pohraničních výběžků a že „spontánní“ akce místních „domobran“ byly často až reakcí na koordinované operace Freikorpsu.¹⁷

Obecně mezi vůdčími osobnostmi povstání nacházíme především muže ve věku mezi 30 a 45 lety. Část z nich tvořili veteráni první světové války, ostatní za sebou zpravidla měli základní službu v československé armádě. Z profesního hlediska převažovali drobní podnikatelé a představitelé pracující inteligence. Z tohoto rámce se vymyká záhadná postava Franze Nohawitzky, rodáka z Těšínska, činného v roce 1938 na Zlatohorsku. Absence zpráv o profesi a o důvodech jeho přítomnosti v regionu svádí k hypotéze, že se mohlo jednat o koordinátora, vyslaného vedením SdP či říšskoněmeckou zpravodajskou službou.¹⁸ V tomto směru lze pozorovat určitou paralelu s doloženou činností podobných „koordinátorů“ na nedalekém Osoblažsku.¹⁹ Z řadových účastníků revolty se podařilo dostat před soud především starší muže. Jejich mladší souputníci během války zpravidla narukovali do německých ozbrojených sil, a pokud přežili, v době retribučních procesů se vesměs nacházeli v zajateckých táborech v zahraničí.²⁰

Vůdčí aktéry povstání po válce čekaly tresty v rozsahu od 20 let vězení po doživotní ztrátu svobody. Překvapivě shovívavě se soudní tribunál zachoval k Arturu Michlerovi, jednomu z velitelů útoku na budovu vidnavské pošty. Díky výpovědi finančního strážníka, k němuž se prý Michler během okupace zachoval korektně, soud vynesl rozsudek 20 let žaláře.²¹ Vzhledem ke krvavému průběhu povstání ve Vidnavě se tato mírnost jeví jako nestandardní, zvláště v komparaci s vágně zdůvodněnými rozsudky smrti pro některé povstalce z jiných oblastí západního Slezska, zejména z Liptaně či Města Albrechtic.²² Svou roli zde nejspíše sehrál i fakt, že se Michler dostal před soud poměrně pozdě, v únoru 1947. V té době již byla společenská poptávka po exemplárním trestání povstalců z velké části uspokojena.

Společenská poptávka po potrestání vidnavských pachatelů pak paradoxně vedla k popravě Ferdinanda Otteho. Ten se během povstání stal členem hlídky, jež eskortovala zadržené německé antifasisty, z nichž jeden byl během

¹⁷ RÖHR, Werner: *September 1938: die Sudetendeutsche Partei und ihr Freikorps*. Berlin 2008.

¹⁸ KOLÁŘ, O.: *K soudním procesům s účastníky henleinovského povstání ve Zlatých Horách*. In: Jesenícko: vlastivědný sborník 20. Jeseník 2019, s. 46–51.

¹⁹ ZAO, MLS Opava, sign. Ls1190/46. Srov. též БҒБНИК, Grzegorz: *Sokoły kapitana Ebbinghaus: Sonderformation Ebbinghaus w działaniach wojennych na Górnym Śląsku w 1939 r.* Katowice – Kraków 2014.

²⁰ STANĚK, T.: *Retribuční vězni v českých zemích 1945–1955*. Opava 2002, s. 17–21.

²¹ ZAO, MLS Opava, sign. Ls1709/46.

²² Srov. KOLÁŘ, O.: *Mimořádný lidový soud*, s. 32–33, 111–113.

transportu zavražděn.²³ Přestože Otte se stal spíše náhodným svědkem události a nikoliv aktivním pachatelem, soud vynesl nejvyšší trest, což ve srovnání s Michlerem coby povstaleckým předákem budí absurdní dojem. Neštěstím Otteho bylo, že se před soud dostal v říjnu 1946, v době projednávání hrdelních kauz povstalců z Krnovska, které otřásly veřejným míněním.²⁴ O pár měsíců později by Otte dost možná vyvázl s mírnějším trestem, stejně jako Michler a další.

Oproti silně medializovanému případu liptaňských vražd,²⁵ jejichž spolupachatele soud stíhal v rámci hromadného procesu, povstalice z Jesenicka MLS soudil individuálně. V důsledku toho se v jednotlivých kauzách značně lišil rozsah zajištěných důkazů a některé klíčové informace zanikly v záplavě agendy, kterou byli vyšetřovatelé i soudci přetíženi. Náznorně to ilustruje případ učitele Rudolfa Königa z Velké Kraše.²⁶ Ačkoliv v procesech proti jiným povstalcům příslušníci finanční stráže uváděli Königa mezi pachateli útoku na evakuační vlak z Vidnavy, při přelíčení se samotným Königem nikdo z těchto klíčových svědků nebyl předvolán. Soud tak pro nedostatek důkazů rozhodl obviněného propustit a zařadit do odsunu.

Podobná pochybení plynula – kromě značného vytížení pracovníků soudu – také z faktu, že někteří předvolaní svědkové se snažili vyhybat se opakovaným cestám do Opavy. Zejména pro příslušníky SNB a finanční stráže, kteří měli referovat o okolnostech své služby na Jesenicku v roce 1938, bylo opakované dojíždění k soudu časově náročné s ohledem na rozsah jejich pracovních povinností a často též na služební zařazení v odlehlých destinacích. Někteří si na tuto skutečnost stěžovali v dopisech soudu a advokátům.

Výši trestu citelně ovlivňovala rovněž otázka, kdy došlo k soudnímu procesu. Postupem času sílil „efekt chladnoucích hlav“ a opadávala poptávka po přísném potrestání provinilců. Od podzimu 1946, kdy skončily masové vysídlovací transporty Němců, se rétorika „národní očisty“ pozvolna zmírňovala a nepočetní Němci, dosud zůstávající v regionu, přestali být vnímáni jako akutní hrozba.²⁷ Zároveň bezpečnostní a justiční aparát musel věnovat více pozornosti novým problémům. V průběhu roku 1947 slezské pohraničí zasáhly obavy z tzv. banderovců, kteří se pokoušeli probojovat z ukrajinského území na západ. Ačkoliv jejich aktivity v regionu byly v reálu marginální,

²³ ZAO, MLS Opava, sign. Ls1251/46.

²⁴ Srov. KOLÁŘ, O.: *Poválečné vyšetřování*.

²⁵ Srov. např. *Liptaňské vraždy na úsvitu nacismu*. In: Hraničář III, č. 35, 4. 10. 1947, s. 2.

²⁶ ZAO, MLS Opava, sign. Ls 1707/46. Obecněji srov. *Přetížení lidových soudů v zemi Moravsko-slezské*. In: *Československá demokracie II*, č. 81, 5. 4. 1946, s. 3.

²⁷ SPURNÝ, M.: *Nejsou jako my*, s. 186–190.

z pohledu veřejného mínění de facto nahradili Němce v pozici „veřejného nepřítelé“.²⁸ Od konce roku 1946 tak lze pozorovat značné zmírňování vynášených rozsudků.

4. Stíhání příslušníků a spolupracovníků bezpečnostního aparátu

Vedle povstalců z roku 1938 se k nejpřísněji stíhaným provinilcům řadili představitelé německého bezpečnostního aparátu a jeho konfidenti. V jesenickém okrese se během válečných let nerozvinuly významnější odbojové aktivity, takže případy zatýkání a udavačství zde oproti území protektorátu patrně nebyly časté. Základ represivního aparátu zde tvořilo říšskoněmecké četnictvo a dozorcí četných zajateckých a pracovních táborů.²⁹ Ti se však v drtivé většině před příchodem fronty evakovali nebo byli v prvních poválečných měsících vysídleni, aniž by vůbec začalo jejich trestní stíhání. Jelikož váleční zajatci a nuceně nasazení se záhy po válce začali vracet domů, chyběli klíčoví svědkové. Před retribučním tribunálem se tudíž ocitlo jen pár představitelů bezpečnostního aparátu.

Vzhledem k frontovému nasazení mladších mužů značnou část četnického mužstva tvořili penzisté, reaktivovaní v průběhu války. Typickým představitelem byl bývalý rakousko-uherský a československý četník Johann Steffan, který se před tribunál nakonec vůbec nedostal. Steffan se narodil v Sádce na Krnovsku roku 1884 a domovskými příslušel do Jeseníku. O jeho mládí mnoho nevíme, po roce 1918 sloužil jako četník v Javorníku, Slezské Ostravě a Karviné-Sovinci. Do penze odešel v červnu 1925. Za republiky ani za okupace „nebyl proti ČSR nikterak protistátně činným a neprovinil se nikdy slovem ani skutkem proti ČSR ani osobám české národnosti“.³⁰ Po vyhlášení totální války³¹ byl Steffan v dubnu 1943 „jako policejní záložník povolán k bezpečnostní službě“, kterou pak konal až do 6. května 1945. „Z důvodů existenčních“ také vstoupil do NSDAP, zřejmě se však nijak neangažoval. Podobně jako v celé řadě jiných nepříliš závažných případů MLS v Opavě upřednostnil vysídlení před dalším šetřením a potrestáním, takže veřejný žalobce v srpnu 1946 zastavil stíhání a uvolnil obviněného pro odsun.

²⁸ HLAVIENKA, Lubomír – KOLÁŘ, Ondřej: *Sbor národní bezpečnosti ve Slezsku a jeho podíl na řešení poválečných problémů regionu 1945–1948*. Opava 2022, s. 78–82.

²⁹ Tématu zajateckých táborů se dlouhodobě věnuje badatel Roman Janas, jehož poznatky byly prezentovány formou přednášek a webových článků, dosud však chybí ucelenější publikace.

³⁰ ZAO, MLS Opava, sign. LS933/46.

³¹ K tomu došlo 18. února 1943 v reakci na debakl německé armády u Stalingradu.

Příležitostně se před retribuční tribunál dostávali také rodáci a občané Jesenicka, kteří se svých deliktů dopustili mimo region. Patrně nezávažnější retribuční kauzou Jesenicka se stal případ Alfreda Schilda z Bukovic, narozeného roku 1902. Civilní profesí hudebník, za války pracoval u kriminální policie a později u gestapa ve Vratislavi jako administrativní síla. Ačkoliv to z pramenů explicitně nevyplývá, patrně nebyl zdravotně způsobilý pro frontové nasazení. Tomu odpovídá i jeho další kariéra. Roku 1942 byl vyslán na území dnešní Ukrajiny, přičemž před odjezdem nafasoval uniformu stranické bezpečnostní služby SD, v níž jej později svědkové vídali i během dovolených v rodném kraji. Sám Schild členství v SD a obecně v SS popíral.

Po válce se dotyčný vrátil na Jesenícko, kde z počátku žil bez povšimnutí úřadů. Až v únoru 1946 byl zatčen na základě výpovědi několika místních Němců. Podle nich se Schild za války chlubil účastí na protizidovských razích v zázemí východní fronty. Obviněný při výslechu v Jeseníku přiznal účast na likvidaci židovských ghatt ve městech Czortkow (Čortkiv) a Kopyczynce (Kopychintsy),³² přičemž sám měl dle svých slov během deportací z ghatt do vyhlazovacích táborů zastřelit asi 40 osob neschopných transportu.

Namísto předání do vazby MLS v Opavě byl Schild po zatčení držen v jesenické vazební věznici a čekalo se na rozhodnutí, zda bude vydán ke stíhání do zahraničí. Během těchto administrativních průtahů vězeň na počátku října 1946 uprchl, nicméně po několika dnech se sám vzdal, jelikož bez dokladů a finančních prostředků neměl valnou šanci uniknout do ciziny. Po zmíněném incidentu si již Schilda převzal do vazby MLS. Ten také uložil orgánům SNB prověřit, zda existují nějaké fotografie z míst Schildova válečného působení a jestli je možno sehnat v ČSR svědky z těchto lokalit. Uvedený směr pátrání však nepřinesl kýžené výsledky.

Při soudním přelíčení koncem ledna 1947 obžalovaný odvolal dříve doznání podíl na vraždách Židů a prohlásil předchozí výpovědi za vynucené násilím. S velkou pravděpodobností byl Schild během výslechů v Jeseníku skutečně fyzicky napaden, jelikož jeden z tehdejších příslušníků SNB později vzpomínal na zatčeného člena gestapa, z něhož vyšetřovatelé „vytloukli“ přiznání.³³ Obhájce navrhl, aby si tribunál vyžádal písemná vyjádření úřadů z míst, kde k předmětným zločinům došlo, zda tam existují nějaké dokumenty dokládající Schildovu roli. Soud námět zamítl s dosti bagatelizujícím odůvodněním, že „Čortkovem prošla válka a listinný materiál bude pravděpodobně zničen, nebo

³² *Kopyczynce*. In: Encyclopedia of Jewish Communities in Poland, Volume II (Kopychintsy, Ukraine), online: http://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_poland/pol2_00486.html, stav k 15. 12. 2022.

³³ Vzpomínky Pavla Petra, nepublikovaný rukopis, kopie v držení autora.

odvezen do Německa“. Schild tedy byl nakonec odsouzen k smrti v podstatě pouze na základě kusých údajů, které sám původně doznal. Samotná příslušnost k jednotkám, participujícím na holocaustu, se tedy soudu jevila jako dostatečně závažná k vynesení nejvyššího verdiktu. Poněkud překvapivě – a ke škodě pozdějších badatelů – nebyl obviněný po celou dobu vyšetřování ani při přelíčení blíže dotazován na své dřívější působení ve Vratislavi, přestože by potenciálně mohl osvětlit řadu detailů ohledně perzekuce československých občanů tamními orgány gestapa.³⁴

Před soudem se ocitl také Adolf Schenk, civilním povoláním holič z Dolní Lipové, narozený roku 1907, který se již na podzim 1938 stal členem SS. Podle jeho tvrzení byl spolu s dalšími muži při jakémsi shromáždění NDSAP v Jeseníku vybrán pro službu u SS kvůli své silné tělesné konstituci. Na místě prý dostal k vyplnění přihlášku, aniž by věděl, oč se jedná. Podepsal údajně z toho důvodu, že se po Mnichovu vyžadovalo, aby byl každý Němec organizován v některé ze složek nacistické strany. Uvedenou argumentaci lze přirozeně brát se značnou rezervou.

V září 1939 Schenk obdržel rozkaz nastoupit k útvaru SS v Dachau, kde prodělal výcvik a následně obdržel práci v důstojnické kantýně. Po operaci kýly a vleklých zdravotních problémech se na podzim 1940 vrátil na Jesenicko, v únoru 1941 ale dostal příkaz hlásit se ke strážní službě v Dachau. V tamním koncentračním táboře pak podle vlastních slov konal hlídky u brány a na strážních věžích, takže do přímého styku s vězni nepřišel. Obdobně tomu dle Schenkova tvrzení bylo i v Osvětimi, kam byl převezen v květnu 1942. Spolu s dalšími strážnými zde nejprve bydlel v budově školy, poté v táboře vzdáleném 25 minut cesty od tábora Birkenau a 45 minut od tábora Auschwitz. Přímo v Birkenau Schenk údajně konal službu pouze výjimečně.³⁵ Jeho potřeba zdůraznit ve výpovědi tento detail svědčí o uvědomění, že právě Birkenau se těšilo extrémně špatné pověsti a že tedy jakékoliv spojení s tímto táborem by se z pohledu soudu jevilo jako přitěžující okolnost. Obdobným alibistickým způsobem vyznívá rovněž další tvrzení obviněného, že v táboře prý působil ještě jiný dozorce jménem Schenk, kterého ale osobně neznal.³⁶ Jelikož o údajném jmenovci v soudním spise nenacházíme další zmínku, lze uvažovat, zda nešlo o preventivní snahu svalit na danou, možná zcela fiktivní, osobu vinu za delikty, jež mohly šetřením vyplout na povrch.

³⁴ ZAO, MLS Opava, sign. Ls14/47.

³⁵ ZAO, MLS Opava, sign. Ls74/47.

³⁶ Databáze personálu SS v táboře Auschwitz uvádí pět mužů s příjmením Schenk, mezi nimi i Adolfa Schenka. Online: <http://pamiec.pl/pa/form/60,Zaloga-SS-KL-Auschwitz.html>, stav k 1. 12. 2022.

Pokud se Adolf Schenk skutečně takových deliktů dopustil, nebyly mu vyšetřováním prokázány. Výzva v tisku, aby se přihlásili případní svědkové, dle dostupných zdrojů nepřinesla adekvátní odezvu. Krajský soud v Opavě v lednu 1947 navrhnul v Schenkově věci vyslechnout bývalého vězně Ericha Kulku z Nového Hrozenkova a později i čtyři další svědky, jejichž výpovědi však nepřinesly žádná konkrétní zjištění týkající se obviněného. Poněkud ne-logicky ve spise nacházíme také svědectví Pavola Hase z Piešťan, který obecně popsal svůj pobyt v několika koncentračních táborech v letech 1944 a 1945. O Schenkovi zde však není jediná zmínka. Při přelíčení konaném 30. dubna 1947 byl Schenk nakonec potrestán desetiletým vězením a ztrátou občanské cti za členství v SS, od obvinění z týrání vězňů jej tribunál osvobodil.³⁷

Pozornost zasluhuje rovněž případ Eugena Petera (narozen 1906, původním jménem Prda). Ten jako řidič autobusu v roce 1938 pašoval zbraně pro povstalice z tehdy německého Pačkova (dnes Paczków v Polsku) do Javorníku. Po připojení pohraničí k Říši nastoupil jako řidič u služebny gestapa v Jeseníku, odkud byl zakrátko přidělen do Opavy. S obstaráním lukrativního místa, jež Petera zároveň zachránilo před povoláním k vojsku, nejspíše pomohl jeho bratr Ernst Prda, který se již před zábořem pohraničí etabloval jako nižší funkcionář nacistického hnutí v Opavě. Ačkoliv to Peter v poválečných výpovědích otevřeně nepřiznal, kromě práce šoféra zřejmě také pomáhal zajišťovat kontakty s některými důvěrníky gestapa. Šlo ovšem o osoby pohybující se na hraně zákona a informující spíše o majetkové kriminalitě, než o odbojové činnosti.³⁸ Po svém zatčení Peter figuroval jako svědek v retribučních procesech s několika těmito konfidenty a také s aktéry německé špionážní sítě, kterou na Opavsku před válkou vedl jeho bratr. Sám byl odsouzen k 20 letům vězení a ztrátě veškerého majetku.³⁹ Před přísnějším trestem jej pravděpodobně uchránila jeho ochota svědčit proti dalším retribučním delikventům.

Chaos prvních poválečných měsíců vedl k tomu, že na Jesenicko mezi prvními novoosídlenci přicházeli i kolaboranti, kteří se snažili ztratit v anonymním prostředí. Byl mezi nimi i dvačtyřicetiletý informátor opavského gestapa Viktor Langer, který získal do národní správy podnik ve Vlčicích, kde byl ale zakrátko vypátrán a zatčen. Soud jej poslal do vězení na osm let. V roce 1954 se

³⁷ ZAO, sign. MLS, Ls74/47.

³⁸ Srov. KOLÁŘ, Ondřej: *Konfidenti opavské úřadovny gestapa před Mimořádným lidovým soudem v Opavě*. Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 10, 2017, s. 247–264.

³⁹ Archiv bezpečnostních složek (ABS), fond Výpovědi příslušníků gestapa a SD, sign. 52-1/334, s. 36;

ZAO, MLS Opava, Ls 1125/46.

Langer navzdory špatné pracovní morálce a nepřátelským postojům k režimu dočkal propuštění. V roce 1964 podle dostupných záznamů stále žil v ČSR.⁴⁰

Další z opavských konfidentů Richard Včelka se v prvních poválečných týdnech přestěhoval do Vidnavy, kde se dokonce stal členem české milice. Vidnavu si nejspíše vybral proto, že z města pocházela jeho partnerka, opavská číšnice Greta Kaschelová. Ta byla současně milenkou dalšího konfidenta Josefa Münsbergera a vyšetřovatelé SNB pracovali s hypotézou, že mohlo jít o „náborářku“, jež cíleně sháněla gestapu informátory. Zatímco Münsberger (po válce odsouzený k smrti) začal s tajnou policií pracovat, aby se vyhnul trestu za odbojovou činnost, Včelka se do hledáčku bezpečnostních orgánů dostal v důsledku svých aktivit na černém trhu. Jelikož Včelkovy kontakty s tajnou i kriminální policií se v Opavě staly „veřejným tajemstvím“, byl ve Vidnavě zakrátko vypátrán. V září 1946 jej MLS odsoudil na doživotí, později byl trest zmírněn na 20 let. V roce 1956 se Včelka dočkal propuštění.⁴¹ Osud Kasehelové se nepodařilo zdokumentovat, pravděpodobně v roce 1945 uprchla do zahraničí nebo byla vysídlena.

Ačkoliv jsou případy retribučně stíhaných reprezentantů nacistického bezpečnostního aparátu nepočtené, sociálně-profesní skladba souzených a rozsah vynesených rozsudků jsou příliš disparátní na vynášení zobecňujících závěrů.

5. Stíhání stranických a veřejných funkcionářů

Oproti českojazyčným či smíšeným oblastem, ve většinově německých okresech obvykle kauzy nižších funkcionářů nacistických organizací a úředníků nebyly podrobněji prošetřovány. Vzhledem k přeplněnosti věznic a přetíženosti policejního i soudního aparátu bylo upřednostňováno vysídlení obviněných. Velká část osob, jež bylo *de iure* možné stíhat dle retribučního dekretu, se tak před soud vůbec nedostala. Výjimku tvořili jednotlivci, u nichž se zastávání veřejné či stranické funkce pojilo s dalšími závažnějšími delikty, zejména s účastí v henleinovském povstání či udavačstvím.

Snaha o pečlivé vyšetření a přísné potrestání všech provinilců tak postupně slabla. Kupříkladu stanice SNB ve Velkých Kuněticích v létě 1945 evidovala pět zadržovaných „válečných zločinců“. S výjimkou jednoho příslušníka pražského gestapa šlo o nižší funkcionáře NSDAP či představitele veřejné správy. Jedním z nich byl i známý sochař a starosta Supíkovice Engelbert Kaps, manžel židovské

⁴⁰ ZAO, MLS Opava, sign. 1162/46.

⁴¹ ZAO, MLS Opava, Ls 1125/46.

umělkyně Marie Margarety Melzerové.⁴² Příznačné je, že ani jeden z uvedených čtveřice funkcionářů nebyl následně obžalován dle velkého retribučního dekretu, namísto toho úřady upřednostnily odsun.⁴³ V porovnání s přístupem soudu se tedy počínání SNB ukázalo jako přehnaně horlivé. Zmíněný tlumočnická kreslič gestapa Rudolf Neugebauer byl předán k dalšímu vyšetřování do Prahy, před opavský MLS se nedostal.

Na další problém upozorňovalo hlášení stanice SNB ve Vápenné z 26. listopadu 1945. Podle něho několik hledaných členů SS nemohlo být zatčeno, jelikož je již zadržely orgány Rudé armády. Jediným zatčeným funkcionářem v obvodu stanice se tak stal místní vedoucí národně-socialistického motoristického svazu Hubert Steiner. Zbytek z 38 evidovaných členů NSDAP v obci nebyl definován jako „funkcionáři“.⁴⁴ Nakonec i v případě Steinera bylo upřednostněno vysídlení před soudním stíháním.

Ačkoliv ve většině případů chyběla vůle i prostředky k systematickému stíhání „řadových“ funkcionářů, bezpečnostní aparát se minimálně snažil zajistit úřední budovy a tam uloženou agendu, jež mohla posloužit ke stíhání místních nacistických špiček. Velkou část písemností však buďto v závěru války zničili sami Němci, nebo je konfiskovaly sovětské zpravodajské orgány. Jako příklad lze zmínit prohlídku někdejších kanceláří Hitlerjugend a SS v Jeseníku 12. června 1945. Příslušníci SNB zde nenalezli žádné dokumenty, chyběla i většina kancelářského vybavení. Jediným zajištěným materiálem se staly osobní fotografie vedoucího Hitlerjugend Maxe Kellermanna. Vyšetřovatelé se dozvěděli, že prostory již prohledala NKVD, jejíž orgány proto měly být požádány o spolupráci. Lze předpokládat, že snaha získat od sovětské strany kýžené důkazní materiály skončila v tomto i dalších podobných případech neúspěchem.⁴⁵

Z významnějších veřejných činitelů před soudem stanul bývalý okresní soudce v Jeseníku Rainer van Aken, narozený roku 1887 ve Vídni. Ten byl zatčen až v prosinci 1945, původně kvůli členství v SS. Dále byl vyšetřován kvůli autorství projevů hanobících ČSR, jež měl přednést v době nesvobody a jejichž strojopisné koncepty se našly při poválečném přejímání soudní budovy.⁴⁶

⁴² K osobnosti E. Kapse srov. např. TINZOVÁ, Bohumila: *Odborná škola pro zpracování mramoru v Supíkovicích*. In: XV. svatováclavské setkání v Jeseníku: nerostné bohatství Jesenicka a jeho využití: sborník referátů. Jeseník 2015, s. 56–71.

⁴³ ABS, fond B-7, sign. 9-1.

⁴⁴ ABS, fond B-7, sign. 9-1.

⁴⁵ ABS, B-7, sign. 9-1, inv. č. 1-84/45

⁴⁶ Srov. KOLÁŘ, Ondřej: *K činnosti Okresního soudu Jeseník 1945–1948*. *Historica Olomucensia* 56, 2019, s. 215–233.

Důvodem šetření tedy primárně nebyla van Akenova funkce v okupačním justičním aparátu. Obžalovaný argumentoval, že ve svých projevech k podřízeným pouze reprodukoval výroky prezidenta Zemského soudu v Opavě, které slyšel na školeních a poradách. Přesto byl z internačního tábora v Adolfovicích předán do soudní vazby.

Podle hlášení nadporučíka SNB Kaly z 29. května 1946 se van Aken na Jesenicku těšil dobré pověsti a dle svědků se neprojevoval jako horlivý nacist. Kala však také poznamenal, že mnozí potenciální svědkové již byli vysídleni, takže získané informace mají jen torzovitý charakter. Přelíčení před MLS se konalo 10. října 1946, tedy takřka deset měsíců po zadržení obžalovaného. Tribunál van Akena uznal vinným z podpory a propagace nacistického hnutí a odsoudil jej ke dvěma letům žaláře a ke ztrátě občanské cti na deset let. Odůvodnění rozsudku uvádí jako polehčující okolnosti dosavadní bezúhonnost a fakt, že obviněný po dobu okupace ukryl portréty Masaryka a Beneše, nalezené v soudní budově, a zabránil tak jejich zničení.⁴⁷

Akenův případ lze označit za ojedinělý. Další významnější správní a justiční funkcionáře mezi souzenými obyvateli Jesenicka nenacházíme. Většina buďto unikla před příchodem fronty, nebo byla vysídlena či zadržena Rudou armádou.

Před soudem naopak stálo několik kulturních činitelů, zejména pedagogů. Patrně nejvýznamnějším z nich se stal školní rada Walther Wolf, který v letech okupace pronesl řadu propagandistických projevů a v Jeseníku uspořádal výstavu nacistické literatury. Dle svědků konal také přednášky pro pomocný personál německého vojenského letectva. I přes tuto poměrně podrobně zdokumentovanou agitační činnost se Wolf vyhnul vězení a byl zařazen do odsunu.⁴⁸ Obdobně vesměs skončili i další učitelé, k jejichž případům se dochoval podstatně torzovitější materiál.

6. Závěr

Jesenicko v řadě ohledů představovalo modelový pohraniční německojazyčný region. Provádění retribuční zde výrazně ovlivňovalo probíhající vysídlování osob považovaných za Němce. Řada obviněných i klíčových svědků byla zařazena do odsunových transportů dříve, než se je podařilo vypátrat a vyslechnout. Další osoby, na něž se velký retribuční dekret vztahoval, se nacházely ve vojenských zajateckých táborech v zahraničí. Ačkoliv československé

⁴⁷ ZAO, MLS Opava, sign. Ls1415/46.

⁴⁸ ZAO, MLS Opava, sign. Ls368/46.

ozbrojené složky v prvních poválečných měsících živelně a masově zatýkaly nižší funkcionáře a někdy i řadové členy NSDAP a stranických organizací, velká část z nich nakonec nebyla obviněna, potažmo soud upustil od jejich potrestání. Citelný problém v porovnání s českojazyčným prostředím představovala výrazně omezená ochota Němců vypovídat proti krajanům.

Vyšetřující i soudní aparát věnoval úsilí především postihu účastníků henleinovského povstání ze září 1938. Jelikož jednotliví aktéři masových incidentů byli souzeni individuálně, mnohdy s časovým odstupem a za odlišného složení tribunálu, nepodařilo se soudu postihnout všechny souvislosti, jež lze zjistit zpětným srovnáním jednotlivých spisů. V tomto směru sehrála negativní roli přetíženost justičního aparátu a také omezená ochota svědků dostavovat se opakovaně k přelíčení. Vedle kauz spojených s povstáním patřily k nejzávažnějším případy obyvatel Jesenicka, kteří za války působili mimo region v nacistickém represivním aparátu. Oproti tomu případy stranických a veřejných funkcionářů byly obvykle vyšetřovány jen povrchně a často se upřednostňovalo vysídlení obviněných.

Od přelomu let 1946 a 1947 lze pozorovat výrazné zmírňování soudních verdiktů v důsledku proměn veřejného mínění.

The Process and Effects of the “Great Retribution” in the Jeseník Region (1945–1948)

Abstract

This study focuses on the process of the prosecution of Nazis and collaborators in the Jeseník region of the Czech Republic from 1945 to 1948. It focuses on the approach of the security and judicial apparatus to individual categories of the accused and on the comparison of this approach with other regions, especially in the adjacent areas of Western Silesia and Northern Moravia. In particular, the course and outcome of the trials of participants in Henlein's Uprising of September 1938, exponents of the Nazi security apparatus, and party and public officials are followed. The research is based on court and police records and the contemporary press.

Keywords: Retribution; Judiciary; Jeseník region; Nazism; Collaboration; the Sudeten German Party

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.

Ondřej Kolář (born 1983) completed his doctoral degree in History at Palacký University Olomouc in 2012. He is currently employed as the Head of the Department of Historical Research and custodian in Silesian Museum in Opava, Czech Republic. He is also an external employee of Museum of Jeseník Region. He focuses on the military and police history of the twentieth century and the contemporary history of Silesia.

Museum of Jeseník Region
e-mail: ondrejkoljar83@gmail.com

Cechovní artikule v kopiářích olomouckých biskupů na příkladu poddanských měst Moravské Ostravy, Příbora, Vyškova a Kroměříže¹

Kateřina Lančová

1. Úvod

Kopiáře² olomouckých biskupů představují obsáhlý pramen, který primárně zahrnuje odchozí korespondenci z biskupské kanceláře, která je adresována městům olomouckého biskupství, šlechticům či úředníkům na biskupských panstvích, ale výjimečně i králi a dalším vysoce postaveným úředníkům v rámci českých zemí. Kromě výše uvedeného obsahu jsou však v kopiářích opsána také různá privilegia, jak pro města, tak i pro fyzické osoby, a mimo jiné tvoří početný soubor také opisy cechovních artikulí. Tyto listiny nepochybně byly pro fungování daného cechu stěžejní. I když se do jisté míry jednalo o formulářový typ písemnosti,³ cechovní artikule jsou specifické právě v odlišnostech, které se v jednotlivých typech řemesel objevovaly. Proto nebudu srovnávat cechovní artikule stejného řemesla v různých městech (i když i zde bychom našli odlišnosti, vzhledem k vydavateli či roku vydání), ale zaměřím se na rozbor opisů artikulí pro cechy rozličných řemesel, abych nastínila diverzitu jednotlivých článků, které opisy obsahují.⁴ Tato studie má přispět k doplnění

¹ Studie byla zpracována v rámci řešení projektu Filozofické fakulty OU – SGS05/FF/2022 Středověké písemné prameny a možnosti jejich výzkumu a interpretace.

² Jedná se spíše o registra, autorka se však drží názvu kopiář, který je takto obvykle uváděn v archivních pomůckách i literatuře.

³ Obsah artikulí konkrétního cechu (např. ševců) je často v různých městech olomouckého biskupství stejný, nebo jen mírně odlišný, jako v případě Příbora a Vyškova, srov. Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc (ZAO-O), fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 265–271 a ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 285.

⁴ Autorka však vychází z premisy, že opis dochovaný v kopiářích byl stejný nebo alespoň z velké míry podobný jako původní listina, jako je tomu v případě listiny pro cech ševců, která se dochovala v originálu i v opisu a její obsah je stejný srov. Zemský archiv Opava – Státní okresní archiv Nový Jičín (SOKA Nový Jičín), fond Cech ševců Příbor, inv. č. CZ227204010/995//1/1/1 a ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 265–271.

a výzkumu cechovní otázky obecně, a proto jsem se rozhodla analyzovat artikule různých zaměřených řemesel, i když je jejich variabilita předem předpokládána.⁵ Kromě výše uvedeného se budu zabývat také způsobem, jakým biskup cechům artikule uděloval nebo potvrzoval, pokud to pramen umožňuje.

Cechy začaly vznikat v královských městech českých zemí již ve 13. století, v poddanských městech až ve 14. století. Se vznikem cechů vznikla regulace v jednotlivých řemeslech, která vedla k jejich ochraně. Cechy se řídily podle svých statut. Původně si mohl řemeslník svobodně vybrat, zda se stane členem cechu, tato možnost byla později zrušena a řemeslníci, kteří nevstoupili do cechu, byli trestáni. Cechovní řády stanovovaly pravidla, kterými se museli jednotliví členové cechu řídit, mezi ně patřila také nařízení pro učně, kteří se řemeslu učili po dobu tří let (někdy i déle). Struktura cechu byla dle přísné dodržované hierarchie následující: od nejvýše postavených cechmistrů a mistrů přes tovaryše až po nejnižší postavené učně. Ti k mistrovi přicházeli přibližně ve věku 15 let a po vyučení skládali tovaryšskou zkoušku, po jejímž úspěšném absolvování dostali výuční list. Tovaryš byl také podřízený mistrovi, ale ten dostával za svou práci plat a nesměl být mistrem tělesně trestán. Pokud nebyl tovaryš spokojený, mohl od mistra odejít a pracovat na mnoha jiných místech a pokud možno i v jiných zemích pro získání potřebných zkušeností. Chtěl-li se tovaryš stát mistrem, musel složit mistrovskou zkoušku, jejíž součástí bylo vytvoření mistrovského kusu. Být členem cechu poskytovalo výhody pro staré nebo chudé mistry. Cechy fungovaly částečně jako charita a rovněž se staraly o pohřby svých příslušníků. Samospráva, která v ceších vznikla, částečně regulovala také život ve městě. Cech si do svého vedení volil cechmistry, které potvrzovala městská rada. Schůze se pořádaly u mistrů anebo v krčmách, vlastní dům si mohly dovolit jen nejbohatší cechy. Cech mohl být seskupen z více řemesel, která si byla podobná. Cechy měly svůj znak, na kterém byl obvykle vyobrazen jejich výrobek nebo pracovní nástroj, rovněž měly svou korouhev.⁶

Výzkumu cechovních organizací se věnuje česká historiografie již desítky let, a to od starších výzkumů Jana Kühndela⁷ či Bedřicha Mendla⁸ nebo

⁵ Tento postup je ovlivněn také dochováním pramenů.

⁶ HOFFMANN, František: *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Praha 2009, s. 236–248.

⁷ KÜHNDEL, Jan: *Minulost řemesel a průmyslu ve střední Moravě*. Prostějov 1942; Týž: *Prostějovská řemesla a jejich cechy*. Prostějov 1933; Týž: *Vývoj olomouckých řemeslnických cechů (do začátku 17. století)*. Olomouc 1929.

⁸ MENDEL, Bedřich: *Vývoj řemesel a obchodu v městech pražských*. Praha 1947; Týž: *Počátky našich cechů*. Český časopis historický, 33, 1927, s. 1–20, 307–346.

kulturních historiků Zikmunda Wintra⁹ a Josefa Janáčka¹⁰. Co se týče současných historiček a historiků, věnuje se tomuto tématu celá řada z nich, např. pražskými cechy se zabývá Jiří Smrž,¹¹ cechům v Čechách se věnuje Michaela Hrubá¹² nebo Hana Pátková,¹³ pro Brno zpracovaly tematiku řemesel a cechů Hana Jordánková a Ludmila Sulitková¹⁴ nebo také Michaela Antonín Malaníková,¹⁵ cechům v moravských vrchnostenských městech se věnuje např. David Sobek¹⁶ atd.¹⁷

2. Artikule cechů biskupských měst ležících na Moravě

Kopiáře z první poloviny 16. století obsahují řadu opisů cechovních artikulí, jejichž originály patrně vznikly v poddanských městech olomouckého biskupství a byly biskupovi předloženy k potvrzení. Vzhledem k obsáhlé pramenné

⁹ WINTER, Zikmund: *Český průmysl a obchod v XVI. věku*. Praha 1913; Týž: *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století*. Praha 1906; Týž: *Řemeslnictvo a živnost XVI. věku v Čechách*. Praha 1909.

¹⁰ JANÁČEK, Josef: *Řemeslná výroba v českých městech v 16. století*. Praha 1961; Týž: *Přehled vývoje řemeslné výroby v českých zemích za feudalismu*. Praha 1963.

¹¹ SMRŽ, Jiří: *Cechy v pražských městech od prvních zpráv ve 13. století až do jejich zrušení v roce 1860*. Documenta Pragensia Monographia, sv. 37. Praha 2019; Týž: *Kde všude lze (ne)nalézt cechovní artikule? K problematice dochování písemností řemeslnických organizací v městských knihách*. Documenta Pragensia Supplementa 9, 2018, s. 349–362.

¹² HRUBÁ, Michaela: *Bratrstva a cechy z pohledu měšťanských testamentů královských měst severozápadních Čech v raném novověku*. Documenta Pragensia 18, 2000, s. 27–47.

¹³ PÁTKOVÁ, Hana: *Bratrstva a cechy v Českém Krumlově v době jagellonské*. In: *Českokrumlovsko v době jagellonské 1470–1526*. Český Krumlov 1998, s. 62–69.

¹⁴ JORDÁNKOVÁ, Hana – SULITKOVÁ, Ludmila: *Hlavní tendence brněnské řemeslné výroby od počátků města do zániku cechovního sdružení*. In: *Brno v minulosti a dnes: sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna*, 12, 1994, č. 1, s. 15–37; Týž: *Předbělohorské Brno*. Brno 2020.

¹⁵ ANTONÍN MALANÍKOVÁ, Michaela: *Řemesla a obchod*. In: JAN, Libor (red.): *Dějiny Brna 2. Středověké město*. Brno 2013.

¹⁶ SOBEK, David: *Kroměřížské cechy a jejich artikuly v raném novověku. Srovnání generálních cechovních artikulí se staršími řády*. Studia Iuvenilia – Studentské historické sešity. Ostrava 2016, s. 41–66.

¹⁷ Výběr literatury vztahující se k cechům v českých zemích viz: ČERMÁK, Miloslav: *Olomoucká řemesla a obchod v minulosti*. Olomouc 2002; MAREK, Jaroslav: *Řemeslná výroba v moravských městech v 16. století*. Sborník Matice moravské 81, 1962, s. 124–154; NĚMEČKOVÁ, Eva: „...jin-
de kupovati nemají než v těch městech, která jsou jim od starodávna vyměřeny“. *Regulace trhu v královských městech severozápadních Čech v zrcadle cechovních stanov*. Documenta Pragensia Supplementa 8, 2017, s. 327–346; PRASEK, Vincent: *Řemeslnické cechy v Kroměříži*. Časopis Matice moravské 27, 1903, s. 310–316.

základně bylo potřeba přistoupit k určité redukci, a proto byly vybrány opisy cechovních řádů ze čtyř biskupských měst, konkrétně se jedná o Moravskou Ostravu, Příbor, Vyškov a Kroměříž. První dvě zmíněná města leží na hukvaldském panství, zbylé leží na stejnojmenných panstvích: Vyškov a Kroměříž. Výběr zvolené matérie souvisí nejen se stavem dochování jednotlivých opisů, ale také s cílem vybrat města z různých panství, respektive různé geografické polohy. Také zvolené cechy reprezentují odlišná řemeslná odvětví, která se ve městech nacházela. Vybrané opisy cechovních artikulí zahrnují tkalcovské, bednářské, kovářské, zámečnické a koželužské řemeslo. Ve výběru je zahrnut také sloučený cech. Konkrétně se jedná o kovářský a zámečnický, který se řídil společnými statuty, která však reflektovala ve svých ustanoveních odlišnosti jednotlivých typů řemesel.

3. Moravská Ostrava

Moravská Ostrava (dále jen Ostrava) byla založena olomouckým biskupem Brunem ze Schauenburku. První zmínka se dochovala v Brunově závěti z roku 1267. Ostrava se řídila magdeburským právem. Již ve 14. století se v listině o udělení rychty zmiňují masné a ševcovské krámy a rovněž krám se sukнем, zmíněna je rovněž přítomnost také dalších, pro fungování města nezbytných, řemesel. Ve 14. století získalo město právo na výroční trh. Po polovině 15. století získala Ostrava privilegium na druhý jarmark a roku 1523 přibyl jarmark třetí. V první polovině šedesátých let 16. století pak Ostrava získala svobodný trh na maso a artikule na vinné šenky, které zmiňují právo šenku pro 78 domů.¹⁸ V Ostravě vzniklo do poloviny 16. století několik důležitých cechů: soukenický, tkalcovský, krejčovský, ševcovský i cech řeznický. Mezi prvními cechy se uvádí cech rybářů, který je zmíněn již roku 1498.¹⁹

¹⁸ ROHLOVÁ, Eva: *Středověká Ostrava, 1267–1437*. In: PRZYBYLOVÁ, Blažena a kol.: Ostrava. Praha 2013, s. 35, 37, 41, 43–44, 48; ADAMUS, Alois (ed.): *Codex diplomaticus civitatis Ostraviae – Sběrka listin k dějinám města Mor. Ostravy*, I. Moravská Ostrava [1929] (dále jen CDO I), s. 17–18, č. 8; JUROK, Jiří: *Městské vikbildy a manská šlechta na biskupském panství Hukvaldy*. Historie – Historica. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity 11, 2004, s. 24; CDO I, s. 9–10, č. 2; Archiv města Ostravy (dále jen AMO), fond Archiv města Moravská Ostrava, inv. č. 1, sign. IA1; BARCUCH, Antonín: *Ostrava v letech 1437–1618*. In: PRZYBYLOVÁ, Blažena a kol.: Ostrava. Praha 2013, s. 52–55; CDO I, s. 33–34, č. 21; CDO I, s. 56–57, č. 43; AMO, fond Archiv města Moravská Ostrava, inv. č. 17, sign. IA17; ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 315–317; CDO I, s. 101–102, č. 79; CDO I, s. 102–104, č. 80; ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 337–339.

¹⁹ BARCUCH, A.: *Ostrava*, s. 70, 72–73.

3.1 *Tkalcovský cech*

Mezi jedny z nejstarších opisů cechovních řádů v Ostravě se řadí artikule cechu tkalců, které se v úplnosti dochovaly v kopiáři biskupa Khuena. Jedná se o příklad konfirmace a opětovného vydání statut. Biskup Khuen potvrzuje existenci tkalcovského cechu v Ostravě a vydává jim znovu artikule.²⁰ Tkalci dostali již dříve listinu pro cech od biskupa Dubravia, ta jim ovšem shořela, a proto se tkalci obrátili na biskupa s žádostí o potvrzení cechu. Opis listu od biskupa Dubravia se v kopiářích dochoval, jedná se však o poměrně stručnou listinu, která stanovuje pravidla pro přijímání do cechu, spravedlivé míry výrobků, nařizuje přítomnost všech členů při svolávání cechu, zakazuje hazard, ustanovuje postup v případě, že někomu z členů cechu zemře potomek, povoluje mistru mít jednoho učedníka, který se má učit rok a pokud odejde dřív, musí zaplatit pokutu. Rovněž musí každý učedník doložit svůj řádný původ, a nakonec listina stanovuje výši mzdy pro tovaryše. Biskup Dubravius rovněž za vydání artikulí a potvrzení cechu stanovil poplatek, který mistři museli olomouckým biskupům dvakrát ročně odvádět.²¹ Listina biskupa Khuena ovšem značně rozšiřuje znění původního dokumentu, a proto bude větší pozornost věnována jí. Starší listina tedy obsahovala některé články, které byly v listině biskupa Khuena přeformulovány, nebo zcela chybí, patrně proto, že již byly tradičně dodržovány, tudíž nemusely být znovu zaneseny v listině. Ostatní články byly přeformulovány do aktuálnější podoby, ale většina nařízení, které jsou doplněny v Khuenově listině, jsou zcela nová. Pravděpodobně reflektují zvyky a předpisy, které se již běžně v ceších v Khuenově době dodržovaly a původní listina je postrádala. Obsah jednotlivých artikulí lze rozdělit na širší, tematické celky: zbožnost a reprezentace, správa cechu (včetně cechovního soudu), morální dohled, finance, přijímání do cechu, kontrola měř a trhu, učni, mistři, úmrtí.²²

Artikule týkající se zbožnosti a reprezentace v sobě zahrnovaly nařízení pro všechny členy cechu a týkaly se korouhví a rozsvěcování svící v kostele, povinnosti účasti na procesích a mších jak v neděli, tak i v jiné svátky a rovněž podmínky užívání cechovní pečeti. Kategorie správy cechu je již poněkud obsáhlejší a představovala řadu nařízení, ale i zákazů. Ustanovovala podmínky volby cechmistrů, jejich počet, povinnost dohledu nad cechem, čtení cechovního zřízení a předání vyúčtování při opuštění úřadu. Stanoveny

²⁰ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 145–152.

²¹ List byl vydán 30. října 1543 v Kroměříži. ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 41, pag. 4–5.

²² ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 145–152.

byly podmínky pro svolávání cechu, ale také nařizení pro mistry, kteří byli povoláni pro radu.

Cechovní soud a projednávání sporů bylo rovněž v artikulích specifikováno, byly zde stanoveny pokuty a tresty různé výše za porušení nařizení a přestupky. Zmíněna byla také možnost obrátit se na starší a radu města v případě křivdy ze strany cechmistrů. Morální dohled v cechu stanovoval přípustné a nepřípustné chování, patřil zde zákaz her v hospodách, zákaz opilosti, pomluv, lží, rouhání, nadávek při shromážděních cechu, zákaz zahálky, zákaz hanit dílo druhého ve snaze přebrat mu zákazníka, ale také nařizení řádného chování a dodržování cechovních pravidel a nařizení cechmistrů.

Články zabývající se financemi obsahovaly předpis týkající se kvartální platby, ale také vytyčovaly postup při umoření nejruznějších dluhů, kterými mohlo být: nezaplacení objednávky, dluh po odchodu tovaryše od svého mistra a zákaz zásobovat osobu, která dlužila peníze jinému mistru. Artikule týkající se přijímání do cechu požadovaly prokázání manželského původu a vyučení se řemeslu a také poplatků. Pokuta nebo jiný trest hrozila členům cechu také za nedodržování měř a kvality zboží. Postih čekal také každou osobu, která nebyla členem cechu a byla přistihnuta při nákupu či prodeji výrobků a přediva ve městě.

Artikule týkající se učňů obsahovaly podmínky, které bylo potřeba splnit při přihlášení se do cechu. Jednalo se o dvoutýdenní vyzkoušení si řemesla u mistra a následné složení finanční záruky. Za vyučení byla stanovena učňům odměna, kterou jim měl vyplatit mistr a v průběhu učení měl učňům mistr poskytovat obuv a šatstvo.²³ Při bezdůvodném opuštění cechu neměl učeň dostat nic. Články týkající se mistrů zakazovaly přebírat si čeled, zakazovaly samozásobování surovinou mimo trh (což platilo i pro tovaryše) a zahrnovaly podmínky práce, a to: maximální počet stolů na trhu, míru a kvalitu zboží, nařizení rychlého plnění zakázky a stanovení postupu při zpoždění v práci na zakázce, ale i nařizení uzavření sňatku pro všechny mladé mistry, kteří se chtěli v cechu usadit.

Členové cechu měli ve svých artikulích uvedenou povinnost doprovázet zemřelého do hrobu, za pozdní příchod je čekala pokuta. Vdovy měly povoleno vykonávat řemeslo až do doby dalšího sňatku. Biskup potvrdil vše výše napsané a zdůraznil dodržování těchto pravidel. Navíc si pro sebe a své nástupce vymínil právo tyto artikule změnit nebo obnovit. K listině byla

²³ Doslova: „...a když mistru vytrvá a se vyučí, cechu a všemu řemeslu dosti učiní, bude jemu mistr 24 grošů a v těch třech letech, dokud se učí, střevice a šaty v slušnosti povinen dávat.“

přivěšena biskupská pečeť.²⁴ Dle informací z opisu byl originál listiny vyhotoven v Kroměříži a datován ke dni 16. prosince 1559.²⁵

Podobná praxe, kdy je listina znovu vydána a doplněna, není pro cech tkalců na statcích olomouckého biskupství do poloviny 16. století pravidlem, jelikož např. v Kroměříži i v Ketři byla první statuta cechu tkalců potvrzena poprvé až biskupem Khuenem (tzn. že nepotvrzoval znovu listinu vydanou svými předchůdci), tudíž se zde žádné doplnění nenachází a jde jen o potvrzení statut, které si tkalci z Kroměříže a Ketře opatřili v jiném městě.²⁶ Na druhou stranu je potřeba říci, že opětovná konfirmace starších statut nebyla nic výjimečného a patrně často docházelo k doplnění, které vyplývalo z aktuální situace v konkrétním městě.

4. Příbor

Příbor byl založen před rokem 1251 Frankem z Hückeswagenu, již kolem roku 1258 však olomoucký biskup Bruno část hückeswagenského panství získal. K fojtství v Příboře náleželo několik masných, pekařských a ševcovských lávek, což dokládá přítomnost těchto řemesel ve městě. Ve 14. století získal Příbor, stejně jako další biskupská města, od olomouckého biskupa Mikuláše z Riesenburku privilegium odúmrti, listina v sobě zahrnovala také právo opevnit město hradbami, které nikdy nebyly vystavěny. Ve městě však vznikly tři městské brány. Příborské fojtství, které bylo lénem olomouckých biskupů, připojil k biskupské mense definitivně biskup Tas z Boskovic roku 1475. V 15. století dosáhlo město práva na konání dvou jarmarků. Před polovinou 15. století získalo město povolení na svobodný trh s masem. Listinu upravující podmínky vaření piva a šenkování vína Příbor získal roku 1555. Ve druhé polovině 16. století město nabylo privilegium na další dva jarmarky a týdenní sobotní trh, dále také výsady na 44 pivních šenkovních domů.²⁷

²⁴ Uvedeno v závěru opisu.

²⁵ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 145–152; FRIEDRICH, Gustav: *Rukověť křesťanské chronologie*. Praha 1934, s. 138–139.

²⁶ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 271–279; 221–228.

²⁷ JUROK, Jiří: *Založení města Přemyslem Otakarem II. (1251–1307)*. In: JUROK, Jiří a kol.: *Dějiny města Příbora, Nový Jičín – Příbor 2002*, s. 21, 22; Týž: *Od biskupského města k městu husitských hejtmanů (1307–1512)*. In: Tamtéž, s. 31–32, 34–35, 40–41; Týž: *Význačným soukenickým exportním městem (1512–1620)*. In: Tamtéž, s. 43–44; DOHNAL, Miloň: *Počátky měst na severovýchodní Moravě*. Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě, řada C-24, sv. 115, 1989, s. 3–4; MOCEK, Michal: *Příbor 1251–1650. Zprávy – Studie – Informace*. Nový Jičín 1992, s.

4.1 Cech kovářů a zámečníků

Biskup Marek Khuen vydal potvrzení cechovních artikulí společnému cechu kovářů a zámečníků v Příboře. Opis listiny v kopiáři je datován 26. května 1558 v Kroměříži. Kováři a zámečníci se obrátili na biskupa s prosbou o potvrzení cechu a artikulí, které si sami nechali sepsat na základě pořádků, které používaly stejné cechy v jiných městech,²⁸ jelikož se jimi chtěli rovněž řídit.²⁹ Tyto artikule jsou poměrně totožné v obecných bodech s těmi, které jsou uvedeny výše, liší se pouze v člancích, které jsou specifické pro výkon těchto řemesel. Fakt, že cechovní artikule různých cechů vydávaných ve stejné době, stejným biskupem obsahují stejná nebo velice podobná obecná ustanovení, není v listinách opsaných v kopiářích nikterak neobvyklý, jedná se o základní články, které jsou pro cechy bez ohledu na řemeslo společné. Zda vycházely z podobných vzorů nelze doložit, ale je možné, že artikule vydané ve stejné době vycházely z nějakého obecnějšího vzoru, který stanovoval, co všechno mají listiny obsahovat. Rovněž není vyloučeno, že pokud nějaký zásadní článek v artikulích chyběl, byl doplněn až v biskupské kanceláři při confirmaci listiny a do opisu se informace o doplnění nedostala.

Z obecných ustanovení týkajících se zbožnosti zde byly zmíněny opět korouhve a svíce v kostele a účast při mších. Se správou cechu souvisely články zahrnující volbu cechmistrů, jejich povinnost předložit vyúčtování při opuštění úřadu, svolávání cechu, obesílání mistrů, souzení při a používání cechovní pečeti. Cechovní morálka zakazovala řemeslníkům pomlouvat si navzájem své výrobky, přebírat si zakázky, ale i zákaz zahálky a pomluv obecně pod pohrůžkou trestu. Z finanční stránky byly v artikulích opět zmíněny dluhy a zákaz mistrům zásobovat osobu, která byla dlužná jinému mistru. A také zákaz výkonu řemesla tovaryši, který odešel od mistra k jinému a nesplatil mu svůj dluh. Za porušení byla rovněž udělena mistrovi pokuta.

Při přijímání do cechu bylo povinností učně se přihlásit, řemeslo si vyzkoušet a zaplatit poplatek. Mistři při přijetí do cechu museli prokázat manželský původ, vyučení a složit poplatek. Pokud se jednalo o mistrova syna, platil pouze polovinu stanovené částky. Mistři měli zakázáno přebírat si čeled. Doba vyučení pro učně byla stanovena na jeden rok, kdo se chtěl vyučit za dva roky, neplatil poplatek mistru, ale cechu, a navíc musel složit finanční záruku.

19, 24, 31, 42; SOkA Nový Jičín, fond Archiv města Příbor, inv. č. 1, 2, 3, 8, 9, 10; ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 320–322.

²⁸ Ze kterých měst cechovní artikule pocházejí, listina neuvádí.

²⁹ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 80–85; FRIEDRICH, G.: *Rukověť*, s. 168–169.

Ovšem během těch dvou let měl nárok na oblečení a obuv od svého mistra. Mistři, kteří se chtěli v cechu usadit, se museli oženit, nebo platili pokutu. I tato listina obsahuje artikule týkající se úmrtí, pohřbů a povolení pro vdovy vykonávat řemeslo, dokud se neprovdaly za osobu, která nevykonávala stejné řemeslo.³⁰

Dále jsou popsány artikule týkající se konkrétních aspektů řemesla kovářů a zámečníků, a to: osoba, která přinesla „staré šíny“,³¹ kterými chtěla okovat kola, si je měla sama koupit u koláře. Kováři neměli tyto kola ani vozy kupovat, přinést je měl ten, kdo je chtěl okovat. Když měli kováři nové „šíny“, mohli kola či celé vozy koupit u kolářů sami, okovat je a následně prodat. Kováři i kolaři měli povinnost navzájem si své výrobky prodávat. V artikulích byla stanovena podmínka přednostního nákupu železa na trhu. Nikdo, kdo nebyl člen výše zmíněného cechu nesměl železo překupovat, dokud si mistři železo neprohlédli a nerozhodli se, zda ho koupí. Pokud by mistr neměl čas si železo koupit, ten, kdo ho koupil, měl chudému (mistru/řemeslníku) přenechat šest „šínů“. Čeledín, který pomáhal panskému kováři na zámku, měl dostat za den jeden bílý groš od svého pána. Když by byl některý z mistrů kovářů obeslán na zámek, měl povinnost tam jeden den v roce pracovat, pokud by to trvalo déle, měl dostávat odměnu jeden groš za den. Uhlí na trhu si měli mistři rozdělit, ale také něco přenechat chudým, kteří uhlí neměli. Uhlí mělo být rozděleno nejméně mezi čtyři kováře a zámečníky.

Ustanovení, které se v cechovních artikulích biskupských měst objevovalo méně, povolovalo pod podmínkou platby jednoho groše v suché dny být členem cechu i těm osobám, které nevykonávaly řemeslo.³² Z tohoto ustanovení plyne, že člověk mohl být součástí tohoto systému a nebýt řemeslníkem. Nad takovou osobou přebíral cech ochranu, a zvláště v případech úmrtí se cech postaral o důstojný pohřeb se všemi náležitostmi a zvyklostmi, včetně odnesení těla zemřelého ostatními členy cechu do hrobu. Cech v tomto případě fungoval více jako bratrstvo,³³ jelikož v mnoha ohledech připomínal pozdější sociální systém, kdy stačilo splnit podmínku pravidelné platby, a i když člen nevykonával řemeslo, měl určitou jistotu zabezpečení. Cechy obecně fungovaly jako společenství, jejíž členové se o sebe vzájemně starali, jedná se o jeden z podstatných důvodů existence cechovní instituce jako takové.

³⁰ Tamtéž, pag. 84–85.

³¹ Šín byl kus železa nebo jiného kovu, mohlo se také jednat o kovový plát nebo kování kola. *Elektronický slovník staré češtiny*. Praha, oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006–, Online: <http://vokabular.ujc.cas.cz> (verze dat 1.1.17, cit. stav ze dne 20. 5. 2023).

³² ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 80–84.

³³ WINTER, Zikmund: *Český průmysl a obchod v XVI. věku*. Praha 1913, s. 52–53.

Otázkou zůstává, jaká situace by nastala v případě, kdy by zmíněná osoba nebyla dlouhodobě schopna platit výše zmíněny poplatky, popř. pokud by zemřela? Předpokládám, že by i nadále zůstala součástí cechu a cech by se o ni postaral a byly by stanoveny jiné podmínky úhrady poplatku, v případě úmrtí by poplatek uhradila patrně rodina ze zděděného majetku zemřelého.³⁴ Dlužné poplatky byly navíc často hrazené také zpětně,³⁵ tudíž nepředpokládám vyloučení z cechu pro neplacení poplatku.

Biskup jim potvrdil všechny výše zmíněné artikule s podmínkou, že mohou být v budoucnu následujícími biskupy změněny. K listině přiložil svou pečeť.³⁶

5. Vyškov

První písemná zmínka o Vyškově pochází z roku 1141 z listiny olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka.³⁷ Jako městečko se Vyškov zmiňuje roku 1267 v závěti olomouckého biskupa Bruna, o století později, roku 1367 je již zmíněno jako město. Vyškov byl politickým a hospodářským centrem vyškovského panství a v první polovině 13. století se definitivně stává majetkem olomouckého biskupství.³⁸ Městu bylo uděleno roku 1460 privilegium na odúmrť a další výsady (včetně např. šenku piva a vína). Roku 1486 získalo město právo pořádat třetí výroční trh³⁹ a pečetit zeleným voskem. Od biskupa Stanislava Thurza získávají roku 1498 právo na prodej masa na sobotním trhu.⁴⁰ Nejpozději v druhé polovině 15. století a na počátku 16. století se ve Vyškově začaly utvářet cechy. Z první poloviny 16. století máme doložena statuta cechů kovářů a bednářů z druhé poloviny 16. století se dochovaly artikule cechů řezníků, ševců,

³⁴ Jelikož listina na tuto otázku odpověď nenabízí, jedná se o hypotézu autorky.

³⁵ Cechy si zapisovaly dluhy do speciálních knih, viz JORDÁNKOVÁ, Hana – SULITKOVÁ, Ludmila: *Hlavní tendence brněnské řemeslné výroby od počátků města do zániku cechovního sdružení*. In: Brno v minulosti a dnes: sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna, 12, 1994, č.1, s. 21.

³⁶ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 84–85.

³⁷ O přesné datování této listiny se stále vede debata, listina neobsahuje datum. JAN, Libor: *Vyškov ve 12. a 13. století*. In: MLATEČEK, Karel a kol.: *Vyškov: dějiny města*. Vyškov 2016, s. 73.

³⁸ MLATEČEK, Karel: *Město Vyškov se představuje*. In: MLATEČEK, Karel a kol.: *Vyškov: dějiny města*. Vyškov 2016, s. 7; Týž: *Město v pozdním středověku*. *Vyškov ve 14. a 15. století*. In: Tamtéž, s. 115.

³⁹ Vyškov byl v této době již nadán dvěma jarmarky, které se konaly v květnu a září, Korvín přidal ještě jarmark v listopadu. Týž: *Město*, s. 130.

⁴⁰ Týž: *Město*, s. 122–123, 126–130, 132.

blanářů, pekařů, tkalců a opět kovářů. Ve městě samozřejmě působila i řada dalších různě zaměřených řemeslníků.⁴¹

5.1 Cech bednářů

Opis listiny obsahující zřízení cechu a potvrzující artikule pro cech bednářů ve Vyškově se rovněž nachází v kopiáři olomouckého biskupa Jana Dubravia. Tato listina byla vydána 15. listopadu roku 1549⁴² v Kroměříži. Cech bednářů v Brně vydal vyškovským bednářům listinu cechovních artikulí, kterou ukázali biskupovi a prosili jej o potvrzení. Opis v kopiáři uvádí obsah těchto statut. Originál listiny brněnského cechu pro cech ve Vyškově, který byl ukázán biskupovi, se patrně nedochoval. Stejně tak neznáme ani původní listinu obsahující cechovní artikule brněnského cechu bednářů, podle kterého byla patrně listina pro vyškovský cech vytvořena.^{43, 44}

Bednáři, kteří byli poddanými biskupa ve Vyškově, se na něj obrátili s žádostí o zřízení bednářského cechu. Jelikož neměli potvrzený cech, jehož pravidly by se mohli řídit, zažívali často spory a měli problémy s ostatními řemeslníky z okolí, kteří také vykonávali bednářství. Žádali proto biskupa o zřízení cechu, který by potvrdil vydáním své listiny. Při této prosbě biskupovi ukázali cechovní artikule bednářů, které jim vydali brněnští cechmistři.⁴⁵ Brněnští cechmistři jim patrně poskytli opis svých artikulí, neboť nepředpokládám, že by jim, ať už z důvodu poškození či ztracení, zapůjčili originální listinu, jelikož originál cechovních statut byl pro ně natolik cenný, že by jej nepůjčovali.

Početnější cechy měly v 16. století již běžně vlastního písaře, nebo tuto činnost vykonával mladý mistr či písař městské kanceláře,⁴⁶ tudíž vytvořit opis nebyl patrně problém.

Artikule brněnského cechu bednářů jsou doslovně opsány v biskupově listině.⁴⁷ Vzhledem ke stylistice textu předpokládám, že statuta brněnského

⁴¹ ŠTĚPÁN, Jan: *Vyškov v 16. století*. In: *Tamtéž*, s. 133–134; 150, 156.

⁴² FRIEDRICH, G.: *Rukověť*, s. 190–191.

⁴³ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 41, pag. 88–92.

⁴⁴ Patrně tedy opis v kopiáři obsahuje jediná dochovaná statuta nejen cechu vyškovských, ale i brněnských bednářů z doby těsně před polovinou 16. století.

⁴⁵ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 41, pag. 88–89.

⁴⁶ WINTER, Z.: *Český průmysl*, s. 112; JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Hlavní tendence*, s. 21.

⁴⁷ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 41, pag. 89.

cechu byla napsána v němčině a přeložena do češtiny buď již v Brně pro potřeby opisu, nebo až v kanceláři olomouckého biskupa. Tuto teorii potvrzuje rovněž výskyt německých slov, např. „wersstat/werksstat“.⁴⁸

Členové vyškovského cechu bednářů se měli řídit následujícími ustanoveními: mistři měli povinnost odvádět městskou daň, když byla vypsána. Podmínkami přijetí mistra do cechu bylo, stejně jako ve výše uvedených případech, prokázat manželský původ, vyučení, zaplatit poplatek mistrům a cechu a zhotovit mistrovské kusy. Mistři měli pod pokutou zakázáno přebírat si čeled' a také měli povinnost oznámit druhému mistru, pokud k sobě přijali jeho tovaryše.

Pro kontrolu měr byly stanoveny dále uvedené míry jednotlivých výrobků: drejlink měl mít obsah 20 věder a každé vědro mělo obsahovat 60 brněnských mázů, pokud se tyto míry nebudou dodržovat, měla se za každý podměrečný kus zaplatit pokuta půl funtu vosku. Každý mistr měl mít označené své výrobky svou značkou, zmíněny jsou konkrétně bečky a drejlink, ale i nářadí v dílně, popř. mělo být vše označeno i městským znakem. Za každou neoznačenou bečku (pravděpodobně za každý neoznačený kus výrobku) byla pokuta půl funtu vosku. Přísežní mistři měli kontrolovat nářadí, ale hlavně „...drejlinky desítky a osm věderní bečky...“⁴⁹ i sudy,⁵⁰ aby měly spravedlivou míru. Náčiní a výrobky bez spravedlivé a pravé míry, měly být zničeny, pod výše uvedenou pokutou (patrně opět půl funtu vosku). Tovyř, který neuměl vyrábět bečky, kterými by mohl lidi zásobovat, „...ten nemá dělati podle namluvej než na týden.“⁵¹ Bednáři bez mistrovské zkoušky měli zakázáno nakupovat na trhu dřevo, za porušení museli zaplatit pokutu. Dřevo koupené bednářem, který nebyl členem cechu, bylo zabaveno ve prospěch cechu. Přespolní bednáři nesměli dovážet náčiní ani výrobky na trhy, s výjimkou frejunku a jarmarku. Pro vdovy byla stanovena podmínka, že směly vykonávat řemeslo i po smrti manžela do doby, než se znovu provdaly. Řemeslo však s nimi musel vykonávat tovaryš, který byl schopen vyrobit produkt ve stejné kvalitě jako mistři.

Biskup na závěr listiny uvádí, že schvaluje všechny výše psané artikule a klauzule, aby se vyškovští bednáři současní i budoucí mohli v cechu řídit podle daného řádu a nemuseli vést spory s přespolními bednáři, kteří s nimi nejsou v cechu. Dále si vymezuje pro sebe a své nástupce právo tyto cechovní

⁴⁸ Tamtéž, pag. 90.

⁴⁹ Pravděpodobně se jedná o míry obsahu – drejlink o obsahu 10 věder, což by bylo v rozporu s nařízením výše uvedeným, protože žádný mistr nemá dělat drejlinky s obsahem menším než 20 věder, tudíž se asi oba údaje vztahují k bečkám – obsah 10 a osm věder.

⁵⁰ V textu doslova „...10 sudy dilení...“ – patrně se jedná o sud s obsahem 10 věder.

⁵¹ Patrně si nemá tovaryš domlouvat více zakázek, než které stihne během jednoho týdne.

artikule doplnit, omezit či jinak upravit, podle potřeby. Za toto obdarování bude muset každý vyškovský bednářský mistr platit každý rok tři bílé groše v době svátku sv. Václava olomouckým biskupům.⁵²

Výše popsané artikule neuvádějí celou řadu nařízení, na které jsme běžně z cechovních artikulí poloviny 16. století zvyklí:⁵³ listina neobsahuje nic o správě a soudnictví v cechu, neuvádí se zde podmínky výchovy učňů a tovaryšů, není zde uvedeno zapojení cechu při úmrtí některého člena, ani žádná pravidla pro zapalování svíček při oltářích ani nic o korouhvi v kostele atd. Cechovní statuta z Brna pro vyškovský cech neobsahují celou řadu předpisů, které máme s cechy této doby spojené. Přikláním se tedy k možnosti, že vzorová statuta pocházela z mnohem staršího období, než je polovina 16. století.⁵⁴ Nejstarší cech je v Brně doložený k roku 1346 a další přibývaly od druhé poloviny 14. století.⁵⁵ Starší statuta zřejmě ještě neobsahovala všechny články, které jsou z poloviny 16. století obvyklé. Naopak, kdybychom se podívali např. na statuta brněnského cechu kožešníků z roku 1615,⁵⁶ zjistíme, že většina námi postrádaných informací se v této listině nachází a nejen to, cechovní pořádek pro kožešníky obsahuje celou řadu dalších nařízení, která se v opisech cechovních artikulí ze staršího období vůbec neobjevují.⁵⁷ Tudíž předpokládám, že obsah výše sledované listiny formovala spíše doba vzniku, než specifická geografická či právní oblast.

⁵² ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 41, pag. 89–92.

⁵³ Myšleno hlavně vzhledem k ostatním artikulím, které jsou v kopiářích opsány. Podrobněji se k obsahu cechovních artikulí vyjadřuje některá literatura uvedená v poznámkách pod čarou č. 6–17, jmenovitě pak např. SOBĚK, David: *Kroměřížské cechy*, s. 43, 46–47, 51–63 – řada nařízení, které Sobek zmiňuje pro období 17. století, jsou platná i pro cechy poloviny 16. století; SOBĚK, D.: *Cechovní a živnostenské korporace na Moravě: Kroměříž v letech 1500–1914*. Rigorózní práce. Olomouc 2021 – od str. 60–64, 66–68, 73–74, 77–80, 92–95, 99–100 nebo třeba KÜHNDEL, J.: *Vývoj*, s. 74–82, 95–99, 102–136.

⁵⁴ Jelikož se listina nedochovala, nelze toto tvrzení doložit ani vyvrátit.

⁵⁵ ANTONÍN MALANÍKOVÁ, Michaela: *Řemesla a obchod*. In: JAN, Libor (red.): *Dějiny Brna 2. Středověké město*. Brno 2013, s. 265.

⁵⁶ BOK, Václav: *Edice: Statuta kožešníků 1615*. (Příloha 3). In: JORDÁNKOVÁ, Hana – SULITKOVÁ, Ludmila: *Předbělohorské Brno*. Brno 2020, s. 247–263.

⁵⁷ Vztahuje se primárně k opisům cechovních artikulí v kopiářích olomouckých biskupů.

6. Kroměříž

První zmínka o Kroměříži pochází z roku 1110 a mezi léty 1110–1125 ji koupil olomoucký biskup Jan II.⁵⁸ Jako město se poprvé zmiňuje roku 1266,⁵⁹ mezi léty 1261–1265 bylo povýšeno z trhové vsi patrně Přemyslem Otakarem II.⁶⁰ Město získalo roku 1290 brněnské městské právo, jarmark, dva týdenní trhy, mílové právo pro vaření piva a další svobody.⁶¹ Kroměříž byla taktéž roku 1389 nadána odúmrtním právem.⁶² Roku 1411 bylo mílové právo rozšířeno z vaření piva na všechna městská řemesla, s výjimkou kovářů.⁶³ Cechovní sdružení se v Kroměříži v písemných pramenech objevují od 16. století. Nejstarším doloženým cechem je cech řezníků doložený k roku 1537, potvrzený biskupem Stanislavem Thurzem. Cech koželuhů (1544), jehož artikulím se budu podrobněji věnovat níže, potvrdil biskup Jan Dubravius, stejně jako mlynářský cech (1550). Z doby episkopátu Marka Khuena se dochovaly zmínky o podstatně více ceších, a to: kloboučnických (1559), společném cechu stolařů, sedlářů a řemenářů (1559), cechu sladovníků (1560) a tkalců (1562). Výčet cechů se v úplnosti nedochoval, protože většina cechovních knih a artikulí shořely při požáru roku 1643. Město rovněž oplývalo celou škálou různorodých řemesel, která nebyla organizována do cechů.⁶⁴ Po třicetileté válce byly nejen v Kroměříži obnovovány cechy a v roce 1658 bylo rozhodnuto, že artikule kroměřížských cechů budou sloužit za vzor pro všechny cechy v biskupských městech na Moravě.⁶⁵

⁵⁸ PEŘINKA, František Václav: *Dějiny města Kroměříže*, 1. díl. Kroměříž 1913, s. 7; ŠTĚTINA, Jan: *Počátky osídlení a vymezení raně středověkého města*. In: PERŮTKA, Marek (ed.): *Kroměříž: historické město a jeho památky*. Kroměříž 2012, s. 38–39; BOČEK, Antonín: *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, I. Olomucii 1836 (dále jen CDM I), s. 196, č. 218.

⁵⁹ BOČEK, Antonín: *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, III. Olomucii 1841 (dále jen CDM III), s. 380, č. 377.

⁶⁰ PEŘINKA, F. V.: *Dějiny*, s. 12; ŠTĚTINA, J.: *Počátky*, s. 49–50.

⁶¹ Např. výběr mýta, svobodnou těžbu dřeva z biskupského lesa u Kroměříže, svobodný zisk lesů u města, který po vykloučení mohou užívat jako louky a chmelnice atd. PEŘINKA, F. V.: *Dějiny*, s. 25–27; BOČEK, Antonín: *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, IV. Olomucii 1845 (dále jen CDM IV), s. 367–369, č. 291.

⁶² PEŘINKA, F. V.: *Dějiny*, s. 58–59; BRETHERHOLZ, Bertold: *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, XV. Brünn 1903, s. 262, č. 299.

⁶³ PEŘINKA, F. V.: *Dějiny*, s. 65.

⁶⁴ Tamtéž, s. 327–328, 335.

⁶⁵ SOBEK, David: *Kroměřížské cechy a jejich artikuly v raném novověku: Srovnání generálních cechovních artikulů se staršími cechovními řády*. *Studia Iuvenilia – Studentské historické sešity* 1, 2016, s. 49.

6.1 Cech koželuhů

Opis listiny upravující a schvalující statuta cechu koželuhů z Kroměříže, se dochoval v prvním kopiáři olomouckého biskupa Jana Dubravia. Opis nese dataci 19. května 1544.⁶⁶ Poddaní z předměstí Kroměříže si od cechmistrů koželužského cechu z Uničova nechali vydat patrně opis jejich cechovních artikulí, na základě kterých chtěli zřídit stejný cech a podle nichž se v něm měli řídit. Opis listiny nám prozrazuje, že listina vydaná pro kroměřížský cech byla napsaná na pergameni a verifikována pečeti uničovského cechu koželuhů. Listina patrně obsahovala výčet všech „...naučení a zřízení...“, jak naznačuje biskup. Jednalo se tedy patrně o cechovní artikule, kterými se řídili členové uničovského cechu koželuhů. V listině biskupa Jana je uvedeno, že listinu vytvořenou uničovským cechem pro cech v Kroměříži biskup viděl a byl požádán, aby ji potvrdil.⁶⁷

Zde se nabízí otázka, zda listinu pro kroměřížské koželuhy vyhotovila městská kancelář v Uničově, písař uničovského cechu koželuhů anebo si pořídili opis sami na místě. Ať už byla zvolená kterákoliv varianta, z textu listiny vyplývá, že pořízení opisu nebylo zadarmo.⁶⁸ V biskupově listině je totiž dále uvedeno, že si byl vědom toho, že poddaní koželuzi vynaložili při jednání o zřízení cechu mnoho, a aby jim tyto náklady a úsilí vynahradil, obdaroval je nařízením, které určovalo vyšší poplatek při vstupu mistra do cechu.⁶⁹ Proč se ale kroměřížští řemeslníci obraceli na Uničov, a ne na nějaké bližší město (např. Olomouc⁷⁰)? Nejedná se totiž o města, která by se nacházela geograficky blízko sebe.⁷¹ V prvé řadě je možné, že mezi některými z koželuhů z předměstí Kroměříže a některými koželuhy z Uničova⁷² existovala určitá vazba, ať už rodinná či obchodní nebo naopak rivalita mezi olomouckým a kroměřížským cechem koželuhů. Možnost, že si vypůjčili opis artikulí uničovských koželuhů z jiného města, ve kterém se cechovní artikule také vytvářely podle uničovských statut, a aby nemuseli vytvářet opis svých artikulí, propůjčili

⁶⁶ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 41, pag. 43–45.

⁶⁷ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 41, pag. 43.

⁶⁸ O půjčování cechovních statut viz WINTER, Z.: *Český průmysl*, s. 91–92.

⁶⁹ Podrobněji viz níže. ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 41, pag. 44.

⁷⁰ V Olomouci cech koželuhů již existoval. Srov. KÚHNDEL, J.: *Vývoj*, s. 43.

⁷¹ Mířtři se museli do města pro statuta dostavit (viz WINTER, Z.: *Český průmysl*, s. 91–92), proto by bylo logické cestovat do bližší Olomouce.

⁷² Artikule byly cechu koželuhů v Uničově uděleny městskou radou v roce 1534 – více viz SCHULZ, Jindřich – ŠTĚPÁN, Jan – ČERMÁK, Miloslav: *V renesanci (1497–1617)*. In: BUREŠOVÁ, Jana a kol.: *Uničov – historie moravského města*. Uničov 2013, s. 113.

do Kroměříže opis uničovských statut⁷³ se zdá jako méně pravděpodobná, jelikož by se taková zmínka jistě v opisu objevila. Jako další možné vysvětlení, proč si koželuzi nepořídili opis statutu přímo z Olomouce, se nabízí fakt, že olomoucká městská rada byla natolik ochránářská ke svým dokumentům (považovala cechovní statuta za část svého městského práva), že si vynucovala svolení se zápůjčkou statutu pod podmínkou, že se text artikulí nebude nijak měnit a bude se přísně dodržovat.⁷⁴ Což, jak je uvedeno níže, bylo v rozporu s biskupovým rozhodnutím listinu doplnit dalšími dodatky, proto se patrně jedná i o jeden z důvodů rozhodnutí neobrátit se na olomoucké koželuhy.

V této době bylo již zvykem, že cechy vyvíjely iniciativu samy a opatrovaly si cechovní artikule z jiného města od cizího, většinou staršího cechu.⁷⁵ Tudíž se neobracely na biskupy s prosbou o vydání, ale pouze je předložily biskupům s žádostí o potvrzení. Jejich snaha se vyplatila, protože olomoucký biskup Jan reflektoval jejich „...snažnú a ustavičnú prosbu...“ a rovněž chtěl, aby se řídili podle daného řádu, což šlo ruku v ruce s lepším výkonem jejich koželuzské živnosti. Proto jim schválil všechny artikule, které se nacházely v listině uničovských koželuhů. Vše, co biskup potvrdil, platilo pro všechny koželuhy včetně jejich nástupců. Biskup k artikulím uničovských koželuhů ve své listině⁷⁶ ještě doplnil další nařízení, kterými se měl kroměřížský koželuzský cech řídit.⁷⁷ Jak už bylo naznačeno výše, aby cechu refundoval náklady spojené s pořízením uničovské listiny, změnil výši poplatku, jenž musel nově přijatý mistr složit⁷⁸ do cechu. Původních osm grošů a čtyři funty vosku se zvýšily na dva zlaté a čtyři funty vosku. Jeden zlatý dostal cech a za druhý zlatý měl nový mistr uspořádat hostinu pro cechmistry. Biskup k této podmínce dodal, že pokud nový mistr vše výše uvedené složil a „...by s toho vystupil...“, zde je patrně myšleno, že by opustil cech, zaplatil pokutu dvě hřivny grošů, které byly darovány zdejšímu špitálu.⁷⁹ Zda zaplatil pouze pokutu, ale náklady, které do cechu vložil, když do něj vstupoval získal zpět, nebo přišel o vstupní poplatek, a ještě zaplatil pokutu se zde z biskupova nařízení nedozvídáme.

⁷³ Winter o půjčování statutu „z druhé ruky“ doslovně píše viz WINTER, Z.: *Český průmysl*, s. 91.

⁷⁴ KÜHNDEL, J.: *Vývoj*, s. 64–65; tento fakt dokládá také listina cechu krejčích z roku 1494 viz SCHULZ, J. – ŠTĚPÁN, J. – ČERMÁK, M.: *V renesanci*, s. 112.

⁷⁵ KÜHNDEL, J.: *Vývoj*, s. 64.

⁷⁶ Opis původních artikulí se v biskupově listině nenachází.

⁷⁷ Zda se jednalo o biskupovu iniciativu, nebo si cech navýšení toho nařízení vyprosil, není možné zjistit. V textu listiny je uvedeno: „[...] *túto jim obdarování činíme* [...]“ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 41, pag. 44.

⁷⁸ Jeho syn měl cechu zaplatit polovinu, pokud chtěl být do cechu přijat.

⁷⁹ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 41, pag. 43–44.

Mezi další nařízení, kterými biskup doplnil původní (uničovské) artikule, náležela povinnost, pro současné, ale i budoucí koželuhy, nosit a prodávat na trhu krájené kůže mistrům ševcům.⁸⁰ Dále koželuhům zakázal prodávat kůže doma „hostinským“ ševcům,⁸¹ musely být nejprve k prodeji nabídnuty všem na trhu, kde si kůže mohl svobodně koupit jak domácí, tak i „hostinský“ švec. Zboží, které se na trhu neprodalo, ale bylo zde nabídnuto, směl jakýkoliv švec (domácí i hostinský) koupit od koželuha doma. Koželuzi, kteří chtěli jet prodávat sušené kůže na jarmark do jiného města, měli nejprve upozornit domácí ševcovské mistry, kterým museli prodat kůže přednostně. Také biskup stanovil, že i kdyby chtěl nějaký ševcovský mistr koupit všechny kůže, koželuh mu směl prodat pouze polovinu, aby zůstaly nějaké kůže pro jiné chudé mistry, kteří nemohli bez této suroviny provozovat své řemeslo a neměli by co prodávat na trhu. Domácí ševci měli zakázán nákup a směňování „syrové“ kůže na výrobu obuvi, a to i v případě, že potřebovali splatit dluhy. Tento zákaz se vztahoval na celé kroměřížské panství a na všechny poddané, kteří taktéž nesměli kůže překupovat. Za porušení nařízení byla stanovena pokuta dvou hřiven grošů, které dostal místní špitál. Další ustanovení se opět týkalo ševců. Mistr, jenž koupil na jarmarku vyzdobené kůže, nesměl je ani jejich část prodat jinému mistru ševcovskému.

Na závěr biskup obdaroval cech pečeti, na které byl vyobrazen štít zlaté barvy, ve kterém se nacházela červená růže. Pod růží měly být dvě „koželuzské“ stříbrné barvy. Popis vyobrazení nedává smysl, patrně zde chybí ještě další slovo, možná koželuzské náčiní, či jiné předměty spojené s tímto řemeslem. Tento znak byl patrně v originálu listiny vyobrazen, protože se v opisu nachází upřesnění: „...jakož pak to těmi barvami v tomto listu uměním maléřský(m) světleji a zřetelněji se vyznamenává...“. Cechu bylo povoleno tento znak i pečeť užívat na věčné časy vždy, když to bylo potřeba. Cech své znamení směl namalovat i na všechny své cechovní korouhve. Navíc dostali od biskupa právo pečetit zeleným voskem.⁸²

⁸⁰ Protože první cechovní artikule ševců jsou známy až z roku 1568, ve kterých je uvedeno že ševci nemají potvrzený cech (ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 57, pag) víme, že toto tvrzení bylo převzato z uničovských artikulí, aniž by si vyhotovitel uvědomil situaci ve městě Kroměříži.

⁸¹ Hostinský švec, tedy řemeslník, který není domácího původu, nepochází z daného města a přijel odjinud pouze na trh.

⁸² ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 41, pag. 44-45.

7. Závěrečná komparace

7.1 Zbožnost a reprezentace

Po srovnání jednotlivých výše uvedených nařízení, zjistíme, že řada obecných ustanovení byla stejná pro většinu cechů: např. rozsvěcování svící v kostele, účast při procesích a mších jak v neděli, tak také v ostatní sváteční dny, stejně jako užívání cechovní pečeti a korouhve.⁸³

7.2 Správa cechu

V ostravském cechu tkalců měli být každý rok zvoleni dva přísežní cechmistři, kteří museli dohlížet na správné fungování cechu tak, aby se všemi členy bylo zacházeno spravedlivě. Pokud zvolení cechmistři zjistili, že někdo cechovní nařízení porušoval, byl jimi potrestán a zaplatil pokutu dva funty vosku. Příborský cech kovářů a zámečníků si také volil dva cechmistry každý rok, kteří měli cech řídit. Cechmistři cechu tkalců i společného cechu kovářů a zámečníků měli předat dalším cechmistřům a mistrům vyúčtování, když jejich úřad skončil. Po svolání do cechu měli všichni tkalci ostravského cechu povinnost dostavit se ve stanovené lhůtě, která byla dána dobou hoření svíčky. Ti, kteří přišli pozdě, museli zaplatit pokutu. Mistr, který byl povolán cechmistrem pro radu, se musel ihned dostavit. Stejná nařízení platila i pro příborský cech kovářů a zámečníků. Pokud chtěl člen ostravského i příborského cechu projednat nějaký spor, předstoupil před cechmistra. Ostatní museli v tu chvíli mlčet, jinak platili pokutu.⁸⁴ Cechovní zřízení tkalců se četlo co čtvrt roku nebo když se přijímali mladí mistři.⁸⁵ Všichni zaháleči, tovaryši i mistři, kteří spáchali nějaký přestupek a před trestem utekli, měli být cechem tkalců nalezeni a potrestáni.⁸⁶

⁸³ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 41, pag. 43–45; inv. č. 45, pag. 145–152; inv. č. 45, pag. 84–85.

⁸⁴ Soudy před cechmistry měly probíhat uctivě a důstojně, toto nařízení patrně mělo předcházet hádkám a překřikování. WINTER, Z.: *Český průmysl*, s. 144.

⁸⁵ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 145–152; inv. č. 45, pag. 84–85.

⁸⁶ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 145–152.

7.3 Morální dohled

Všichni mistři i tovaryši ostravského cechu tkalců se měli chovat řádně podle pravidel cechu a přijít do cechu, pokud byl svolán. Kdo nařízení nedodržel, odevzdal cechu věrdunk vosku. Kdo pomlouval, lhal nebo někomu nadával při shromážděních v cechu a byl uslyšen, měl být potrestán vězením, dokud nezaplátil čtyři bílé groše, anebo funt vosku. Pokud se vyskytl spor mezi mistry nebo tovaryši a týkal se řemesla, řešil se tento spor u cechovního soudu. Po rozhodnutí cechu měly veškeré spory ustát. Kdo ve sporu pokračoval, platil pokutu čtyř grošů bílých. Za neuposlechnutí cechmistřů hrozila rovněž pokuta šesti grošů. Kdo měl pocit, že mu cechmistři ukřivdili, mohl se obrátit na starší a radu města, ovšem po zaplacení šesti grošů. Takto podrobné nařízení ostatní, výše zkoumané, artikule neobsahují, příborští kováři a zámečníci však měli nařízení podobné pro řemeslníky, kteří pod pohružkou trestu si nesměli navzájem pomlouvat své výrobky ani přebírat zakázky, což platilo také pro tkalcovské mistry z Ostravy.⁸⁷

Tovaryš, jenž odešel od svého mistra a pak jej pomluvil, byl potrestán jak v ostravském, tak příborském cechu. Tkalcovské artikule rovněž zakazovaly tovaryšům i čeledi zahálet, v Příboře měli tovaryši rovněž zahálku zakázanou kromě svátečního dne. Jestliže zaháleli dva a více dní v týdnu, mohli přijít o svou týdenní mzdu.⁸⁸ V ostravských artikulích byl zákaz hraní her v hospodách a zákaz opilosti mistrů.⁸⁹ Taktéž se zde řešilo rouhání: „...všelijaké rouhání a lání proti Pánu Bohu v žertu a bez žertu pod trestáním nad hrdlem i statkem u starých a mladých i čeledi se prikazujíc a zapovídá, a jestli cechmistr v tom proviní, ten má dvojnásobně dáti...“⁹⁰

⁸⁷ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 84-85.

⁸⁸ V kopiáři použit německý termín: *Wochenlohn*.

⁸⁹ Pokud by zpivali z opilosti a byli u toho přistiženi, dostali pokutu, stejně tak v případě, že mistr či tovaryš propil svůj oděv.

⁹⁰ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 145–152; ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 84-85.

7.4 Finance a dluhy

Každý kvartál byli mistři ostravského cechu obesláni, aby přišli zaplatit jeden groš.⁹¹ Pokud se nedostavili, platili pokutu osm grošů.^{92,93} Bednářští mistři, vykonávající řemeslo měli zase odvádět městu daň pokaždé, když byla vyhlášena.⁹⁴

Pokud zákazník objednané plátno do čtyř týdnů nezaplatil, oznamoval mistr cechu tkalců tuto skutečnost cechmistrům, kteří jej vyzvali k zaplacení. Pokud platbu neuhradil ani do dvou týdnů od napomenutí, mohli cechmistrři odprodat takový kus plátna, který by mistru zaplatil jeho práci a zbytek plátna připadnul objednavateli. Pokud by měl mistr zpoždění a nepředal by své dílo zákazníkovi včas, měl zaplatit svému cechu pokutu čtyř grošů za každý opožděný výrobek. Cechmistr dohlížel na mistra, aby během dvou týdnů produkt dokončil. Tento artikul opět obsahovala jen ostravská statuta cechu tkalců, jelikož ostatní listiny nejsou natolik podrobné.⁹⁵

Pakliže dlužil někdo peníze některému z tkalcovských mistrů, nesměli jej ostatní cechmistrři ničím zásobovat, dokud dluh nesplatil. Příborští kováři a zámečníci měli v artikulech stejné⁹⁶ nařízení, doplněné o fakt, že za porušení zaplatili mistři pokutu. V příborském i ostravském cechu platilo, že tovaryš, který přešel k jinému mistru, ale zůstal mu u bývalého mistra dluh, měl zakázáno řemeslo vykonávat, dokud dluh nezaplatil.⁹⁷

7.5 Přijímání do cechu

Podmínky přijetí do cechu jsou však mnohem zajímavější, protože je máme doloženy pro cechy z Ostravy, Příbora, Vyškova i Kroměříže. Řemeslník, který chtěl být přijat do ostravského cechu tkalců, musel doložit svůj manželský

⁹¹ Jednalo se o pravidelný cechovní příjem, který byl placen členy cechu. WINTER, Z.: *Český průmysl*, s. 102. Cech dále se získanými financemi hospodařil formou: platů, darů, půjček, nákladů na opravu cechovního majetku, hostiny, pohřby apod. Více viz WINTER, Z.: *Český průmysl*, s. 111–123.

⁹² Tato částka je mnohem vyšší, než jaká bývala obvykle ukládána, což může naznačovat potřebu větší důslednosti při dodržování tohoto nařízení.

⁹³ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 145–152.

⁹⁴ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, inv. č. 41, pag. 89–92.

⁹⁵ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, inv. č. 45, pag. 145–152.

⁹⁶ Jen kromě cechmistrů je uvedeno mistři.

⁹⁷ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 145–152; Tamtéž, pag. 84–85.

původ a prokázat, kde se řemeslu vyučil. Poplatek za přijetí do cechu činil 16 grošů a čtyři funty vosku. V Příboře měli řemeslníci stejné nařízení, při přijetí platili cechu jeden groš český, 15 grošů bílých a dva funty vosku. Pokud se jednalo o mistrova syna nebo když si syn mistra vzal vdovu po jiném mistru, měl platit pouze polovinu výše uvedené částky i vosku.

Nejspecifičtější podmínky má však vyškovský cech bednářů, jehož artikule stanovily podmínky, které musel splnit bednář, který se chtěl v cechu stát mistrem. Nejprve musel ostatním cechmistrům dokázat, že řemeslo plnohodnotně ovládal. Cechmistrři vybrali jednoho z mistrů a u něj měl bednář, který se ucházel o mistrovský post, zhotovit tři mistrovské kusy a to: „...kád vo dvaceti věder, dřejlink v tuž měru a jednu vanu.“ Pokud tyto výrobky neuměl vyrobit, tak jak se od mistra očekává, neměl být do cechu za mistra přijat, ale učít se ještě rok u některého mistra cechu. Rok měl strávit zdokonalováním svých schopností, aby pak uměl vyrobit kvalitní produkt, který mohl prodávat poctivě, tak aby lidi nešidil nekvalitním výrobkem. Poté se mohl o post mistra ucházet znovu, samozřejmě musel dobře zhotovit tři výše zmíněné kusy a prokázat, že byl manželského původu a také že se řádně vyučil u mistra bednářského řemesla. Po přijetí za mistra bednáře měl povinnost zaplatit cechu 10 bílých grošů a jeden funt vosku. Mistrům měl dát tři groše a tomu, který jej „...do cechu opovídá za práci...“, měl dát jeden groš.⁹⁸ Kroměřížský cech koželuhů stanovil, že mistr, který chtěl vstoupit do cechu měl zaplatit dva zlaté a čtyři funty vosku. Nic dalšího listina k přijetí do cechu neuvádí. Z výše uvedených podmínek všech tří (Ostrava, Příbor, Vyškov) cechů vyplývá, že doložit manželský původ a prokázat řádné vyučení řemesla museli řemeslníci ve všech třech ceších. Zaplacení různě vysokého vstupního poplatku pak platilo pro všechny čtyři cechy. Příborští řemeslníci měli ještě navíc oproti zbylým třem cechům doplněné zvýhodnění pro syny mistrů, kteří měli poplatek snížený.⁹⁹

⁹⁸ Jedná se o mistra, u kterého vyráběl ony tři zmíněné mistrovské kusy.

⁹⁹ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 41, pag. 43–45; ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 89–92; inv. č. 45, pag. 145–152; Tamtéž, pag. 84–85.

7.6 Kontrola měř a trhu

Mistři ostravského i vyškovského cechu¹⁰⁰ měli stanovené míry, které dodržovali, jinak je čekal finanční trest.¹⁰¹ V tkalcovském cechu se jednalo o pokutu dvou funtů vosku a trest navíc.¹⁰²

Mistři i tovaryši cechu tkalců nesměli „sami pro předivo k děláni do domů chodit“¹⁰³, jinak následovala pokuta od cechmistrů. Bednářští řemeslníci, kteří nesložili mistrovskou zkoušku si nesměli kupovat na trhu dřevo. Za porušení zákazu byla stanovena pokuta jednoho funtu vosku, a nakoupené dřevo mělo být prodáno jinému mistru. Koželuzi v Kroměříži nesměli prodat všechny kůže jednomu mistru ševcovského řemesla, ale maximálně polovinu, aby zbylo i na chudé mistry. Z výše uvedených artikulí vyplývá, že nákup suroviny byl regulován pro každé řemeslo odlišně.¹⁰⁴

Jestliže mistři tkalci přistihli nějaké osoby,¹⁰⁵ které kupovaly ve městě předivo či výrobky nebo je do města vozily a pak je prodávaly, aniž by byly členy cechu a ani nedodržovaly cechovní statuta, měli jim vše zabavit, odevzdat starším v cechu, jež je měli potrestat. Bednáři měli zase podobné nařízení vztaženo na nákup dřeva, které koupil-li na trhu bednář, který nebyl člen cechu, bylo dřevo zabaveno ve prospěch cechu do doby rozhodnutí cechovních starších o dalším postupu. A navíc měli přespólní bednáři zakázáno pod pohrůzkou pokuty do Vyškova dovážet náčiní i výrobky, kromě frejunku a jarmarku, kde mohli prodávat své zboží všichni svobodně.¹⁰⁶ V listině pro kroměřížské koželuhy měli ševci zákaz kupovat od koželuhů syrové kůže pro výrobu obuvi, stejně tak nesměli syrové kůže použít ke splacení dluhu a všichni poddaní kroměřížského panství měli zákaz kůže překupovat. Naopak povinností koželuhů bylo prodávat na každém trhu nakrájené kůže ševcovským mistrům. Dokud nebyly kůže nabídnuty na trhu, kde si je mohli koupit domácí ševci i hosté, nesměli je koželuzi prodávat doma, pokud kůže na trhu neprodali,

¹⁰⁰ Konkrétní míry viz výše v textu.

¹⁰¹ O jaký trest se jedná, ale artikule neuvádí.

¹⁰² ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 145–152; Tamtéž, inv. č. 41, pag. 89–92.

¹⁰³ Jedná se patrně o zákaz nakupovat surovinu mimo trh, kde nebyl žádný dohled nad cenou, kvalitou, množstvím apod. Cechy také obvykle nakupovaly surovinu společně, aby se předcházelo nespravedlnosti. WINTER, Z.: *Český průmysl*, s. 259, 263.

¹⁰⁴ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 41, pag. 43–45; Tamtéž, inv. č. 41, pag. 89–92; inv. č. 45, pag. 145–152.

¹⁰⁵ V prameni označeny jako „[...] *povaleče anebo šterčíři* [...]“. ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 148.

¹⁰⁶ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 145–152; Tamtéž, inv. č. 41, pag. 89–92.

pak je mohli prodat i doma. Koželuzi museli rovněž nabídnout usušené kůže k prodeji napřed domácím ševcům a až poté je mohli jet prodat na jarmark mimo město.¹⁰⁷

7.7 Učni

Každý, kdo se chtěl řemeslo naučit, musel se přihlásit do cechu, vyzkoušet si po dva týdny řemeslo u mistra a pokud se rozhodl vyučit, zaplatil svému mistru jako záruku v Ostravě jednu hřivnu a cechu devět grošů, v Příboře dva zlaté a cechu dva funty vosku. Když se učedník ostravského tkalcovského řemesla vyučil, dal mu mistr 24 grošů. V průběhu učení (tři roky), měl učeň dostávat od mistra obuv a ošacení. Pokud by učeň bez udání důvodu po vyučení cech opustil, neměl od mistra dostat nic.¹⁰⁸ V Příboře byla situace mírně odlišná, doba vyučení byla stanovena na jeden rok. Pokud se chtěli řemeslo naučit za dva roky, mistrům platit nemuseli, ale cechu museli dát dva funty vosku a vyučení řemesla zaručit jednou hřivnou. Mistr byl povinen učňovi během dvou let dát sukni za dva zlaté, dvoje boty, košili a zástěru. Uvedené příklady nastiňují odlišnou praxi v jednotlivých ceších i v rámci jednoho panství, co se týče délky doby vyučení i různých poplatků, stejná byla povinnost pro mistry poskytnout svým učňům šatstvo a obuv. Jednotlivé odlišnosti jsou pravděpodobně dány rozdílnou praxí nejen napříč různě orientovanými cechy, ale i individuální situací v každém městě. Navíc pokud cechy listiny s artikulemi přebíraly od jiných měst, neodráží jejich obsah ani tak specifickou situaci místa vzniku nového cechu jako spíše situaci v lokalitě, ze které pocházely původní listiny.¹⁰⁹

7.8 Mistři

Pakliže se chtěl řemeslník usadit jako mladý svobodný mistr, měl povinnost se do roka oženit. Pokud tak neučinil, zaplatil cechu jednu hřivnu. Toto nařízení je stejné pro cech tkalců i kovářů a zámečníků. Další ustanovení se týkalo práce tkalcovských mistrů, které uvádí, že nesměli mít více než čtyři stoly (na trhu), že museli dodržovat správnou šíři (látky), vyrábět kvalitní výrobky a tkát tlusté plátno. Mistři, kterým byla zadána zakázka, se měli snažit,

¹⁰⁷ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 41, pag. 43–45.

¹⁰⁸ Toto nařízení patrně souvisí s výše zmíněnými 24 groši.

¹⁰⁹ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 145–152; Tamtéž, pag. 84–85.

aby zákazník dlouho na produkt nečekal. Ostatní cechovní listiny neobsahují v artikulích tento bod.¹¹⁰

Mistři měli zákaz si navzájem přebírat čeled, opět pod různé vysokou pokutou, např. osmi bílých grošů v ostravském i příborském cechu nebo jednoho funtu vosku u vyškovských bednářů.¹¹¹ Mistři bednáři ve Vyškově byli povinni, pod pokutou funtu vosku, oznámit druhému mistru, že k sobě přijali jeho tovaryše.¹¹²

7.9 Úmrtí a vdovy

Když mistr, mistrová, dítě nebo někdo z čeledi zemřel, doprovodili jej k hrobu všichni mistři a tovaryši cechu tkalců. Ten, kdo nepřišel do chvíle, než byl zemřelý vynesena z domu, dostal pokutu jeden groš. Toto nařízení platilo jak pro příborský, tak i pro ostravský cech.¹¹³

Vdova po mistrovi se mohla řemeslem žít dál, dokud se znovu neprovdala.¹¹⁴ Toto nařízení platilo pro všechny tři cechy: v Ostravě, Příboře i ve Vyškově, kde byla navíc podmínka pro vdovy, které mohly dále provozovat řemeslo s jiným tovaryšem, který se živil stejným řemeslem a uměl vyrábět produkt stejně kvalitně jako mistři.¹¹⁵

8. Závěr

Z výše uvedených příkladů vyplývá, že cechovní artikule obsahují řadu ustanovení totožných a do jisté míry se jedná o formuláře. Obecná nařízení byla pro různé cechy často stejná a nařízení se liší až v momentě, kdy reflektují jednotlivé požadavky spojené se specifickostí daného řemesla nebo uvádějí rozdílnou výši pokut za přestupky. Ovšem na rozdíl od praxe po polovině 17. století, kdy byly všechny cechovní artikule sjednoceny s kroměřížskými

¹¹⁰ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 145–152; Tamtéž, pag. 84–85.

¹¹¹ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 145–152; Tamtéž, pag. 84–85; Tamtéž, inv. č. 41, pag. 89–92.

¹¹² ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, inv. č. 41, pag. 89–92.

¹¹³ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 145–152; Tamtéž, pag. 84–85.

¹¹⁴ Pokud se ovšem provdá za řemeslníka, který vykonával stejnou profesi jako její zesnulý manžel, může se řemeslem i ona nadále žít.

¹¹⁵ ZAO-O, fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 45, pag. 145–152; Tamtéž, pag. 84–85; Tamtéž, inv. č. 41, pag. 89–92.

cehovními řády,¹¹⁶ vznikají cechovní artikule v biskupských městech v polovině 16. století podle různých vzorů, většinou vypůjčených z jiných, často pravděpodobně královských měst, kde tyto cechy již existovaly, a nelze tak hovořit o jednotné a ustálené podobě těchto listin.

Dochované artikule nám nedokládají jen existenci cechů jako takových, ale rovněž potřebu kodifikovat pravidla, kterými se členové cechu řídili. Je pravděpodobné, že prvotní sdružení řemeslníků byla v těchto městech tak malá, že nebyla potřeba pravidla písemně stvrzovat, protože ke kontrole chování docházelo vzájemně a pravidla se předávala ústně. S růstem počtu členů byl však dohled náročnější a rostoucí společnost mohla začít být méně disciplinovaná, a proto byla větší potřeba nařízení kodifikovat i písemně. Z výše uvedených artikulí vyplývá, že dodržování řádu bylo vynuceno pohrůzkou trestu, obvykle formou pokuty. Potřeba tohoto vynucování naznačuje neschopnost cechu kontroly směrem dovnitř a také nedostatečné morálky jejích členů. Nakolik se jednotlivá nařízení a pokuty dodržovaly *de iure* dnes není možné zjistit, vzhledem však k opětovné kodifikaci a zachování stejných artikulí napříč desetiletími vyplývá, že byly potřebné. Každé společenství potřebuje alespoň rámcový řád pro své fungování.

Jak fungovaly aspekty každodenní praxe, které jednotlivé články nezhledňují již také nezjistíme, jednalo se však patrně o zvyky, které byly natolik samozřejmé, že písemná ustanovení nepotřebovaly. Kodifikace nebyla klíčová jen směrem dovnitř cechu, ale možná mnohem důležitější směrem ven vůči svému okolí. S narůstajícím počtem obyvatel ve městech a jejich okolí, přibývalo řemeslníků a tedy konkurence. Cechy tuto konkurenci regulují a redukují, protože z prodejního procesu ve městě konkurenty vylučují úplně, nebo je redukují tím, že je přijímají za členy cechu, na které se více či méně vztahují stejné, rovné podmínky. Cechovní artikule tak v důsledku neovlivňují jen úzkou skupinku lidí tvořící cech, ale nastavují podmínky platné pro celou městskou společnost, včetně osob přicházejících do města na trh z okolí. Je tedy nepochybně nesporné, že cechy přispívaly v raně novověkých poddanských městech nejen k hospodářskému a ekonomickému rozvoji, ale jejich role z hlediska sociálního a disciplinačního je rovněž důležitá. Cechy regulovaly vzájemné vztahy mezi svými členy, ale také vyžadovaly určité vzorce chování, nejen od svých členů a jejich rodin, ale i od širokého okolí, čímž vlastně sekundárně přispívaly k další regulaci určitých aspektů chování městského obyvatelstva jako celku.

¹¹⁶ Srovnání starších artikulí s novějšími řády viz SOBEK, David: *Kroměřížské cechy a jejich artikuly v raném novověku: Srovnání generálních cechovních artikulů se staršími cechovními řády*. Studia Iuvenilia – Studentské historické sešity 1, 2016, s. 49.

Cechy některých poddanských měst vděčí za své artikule moravským královským městům, jelikož jim poskytly právní rámec, na jehož základě existence cechu vzniká. Iniciativa v zakládání či potvrzení cechů a jejich artikulí vznikala „zdola“. Skupina řemeslníků si opatřila opis artikulí z jiného města a obrátili se na olomouckého biskupa s žádostí o potvrzení cechu a předložených artikulí. Biskup měl zájem o co nejlepší hospodářskou situaci ve městech, ze kterých mu plynou příjmy, proto ve všech uvedených případech takové prosbě vyhověl.

Cechovní artikule nabízejí drobný, ale unikátní vhléd do každodenního života členů cechů. Dozvídáme se nejen technické stránky výkonu různých řemesel, ale také nejrůznější časové lhůty (např. pro vyučení), výši a druhy pokut, kterými byli členové trestáni, podmínky chování a vzájemného respektu členů cechu, hierarchii této společnosti, dbání na reprezentativnost, ale také ceremonie spojené s koncem života, tedy jak vypadaly pohřby, jaké možnosti měly vdovy a synové mistrů apod.

Guild Articles in the Cartulary of the Bishops of Olomouc Regarding the Moravian Towns of Ostrava, Příbor, Vyškov, and Kroměříž

Abstract

This case study is based on an analysis of the copies of guild articles in the cartulary of the bishops of Olomouc—Jan Dubravius and Mark Khuen—which provide an insight into the content of guild articles in subject towns located on the estates of the Olomouc bishopric. Rather than analysing all the copies of articles preserved in the cartulary of the two aforementioned bishops, the study aims to outline the functioning of selected guilds by analysing four ordinances. Each analysis of the articles is preceded by a brief outline of the economic development of the town.

Keywords: craft; guild; guild articles; cartulary; Olomouc bishopric; Moravian Ostrava; Příbor; Vyškov; Kroměříž

Mgr. Kateřina Lančová is a PhD candidate at the Department of History, Faculty of Arts, University of Ostrava and a researcher at the Centre for Economic and Social History. Her research focuses on the history of the serf towns of the Olomouc bishopric in between the thirteenth to the sixteenth century.

Centre for Economic and Social History
e-mail: katerina.lancova@osu.cz

K problematice organizační výstavby Československé strany národně socialistické na Slovensku v letech první Československé republiky

Pavel Marek

1. Úvod

Reformistický proud národních socialistů patřil až do roku 1989 k páteřním prvkům českého/československého stranicko-politického systému.¹ Jeho politická organizace se formovala od devadesátých let 19. století a v letech první Československé republiky (1918–1938) pod názvy Česká/Československá strana socialistická/Československá strana národně socialistická (od roku 1926, dále zkracujeme ČSNS) byla pravidelnou součástí vládních koalic a měla silné parlamentní zastoupení. S touto skutečností koresponduje historiografické zpracování jejich aktivit a podílu na řešení politických, ekonomických, sociálních a kulturních problémů výstavby státu. Výjimku v tomto kontextu představuje historie strany na Slovensku v letech 1918–1938, v období, kdy se vůdcové strany rozhodli rozšířit působnost organizace na celé území nově vzniklého státu. Proto je předkládaná studie sondou do činnosti strany na Slovensku a usiluje o zmenšení historiografického dluhu. S ohledem na limitované možnosti rozsahu se článek věnuje vybrané problematice organizační výstavby strany. Jeho cílem je poukázat na některé těžkosti a limity vnitřního vývoje strany, které přispěly k faktu, že její postavení bylo v rámci systému politických stran meziválečného období na Slovensku okrajové.

¹ Srov. např. MALÍŘ, Jiří: *Systém politických stran v českých zemích do roku 1918*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol.: *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, 1. Období 1861–1938. Brno, Doplněk, s. 17–57; CABADA, Ladislav: *Politický systém první Československé republiky*. In: VODIČKA, Karel – CABADA, Ladislav: *Politický systém České republiky. Historie a současnost*. Praha, Portál 2003, s. 15–45; KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1945–1948*, 1. Praha, SPN 1991, s. 28–48; KOCIAN, Jiří: *Československá strana národně socialistická v letech 1945–1948. Organizace. Program. Politika*. Brno, Doplněk 2002, 262 s.; KOCIAN, Jiří: *Politický systém v letech 1948–1989*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol.: *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, 2. Období 1938–2004. Brno, Doplněk 2005, s. 1225–1241.

Pokud jde o zpracování tématu, vedle dílčích zmínek² máme k dispozici pouze několik málo krátkých historických studií, které jsou sice kvalitní, avšak ve svých poznatcích z části nepřesné a politiku strany na tomto teritoriu podávají pouze v nezákladnějších rysech.³ Důvody nezájmu české a slovenské historiografie o téma dějin ČSNS na Slovensku jsou dva. Nedostatek, velký rozptýl a malá výpovědní hodnota archivních pramenů. Archiv ČSNS je sice v kontextu dochovanosti písemností k aktivitám politických stran v česko-slovenském prostoru výjimečný, neboť historikům nabízí ke studiu velké množství dokumentů, avšak stav jeho zpracovanosti i po přechodu do státní archivní péče není prozatím vyhovující, a to málo materiálů týkajících se Slovenska je v něm takřka doslova „ztraceno“. Kromě toho vedení zemské organizace strany na Slovensku mělo v podmínkách značné centralizace řízení malé pravomoci, proto uložené písemnosti pocházející z jejich činnosti umožňují rekonstruovat víceméně jen administrativní chod strany, zatímco k vyjasnění zásadních problémů a otázek přispívají málo. Druhým důvodem „historiografického vakuu“ je marginální postavení a význam aktivit strany na Slovensku.

Náš příspěvek se opírá především o využití archiválií z fondů k dějinám strany uložených v Národním archivu v Praze a ve Slovenském národním archivu v Bratislavě. Další poznatky jsme čerpali z dosud pro téma zcela nevyužitých stenografických protokolů ze zasedání Poslanecké sněmovny Národního shromáždění ČSR. Důležitým zdrojem informací pro nás byly tištěné prameny v podobě dobových stranických tisků a brožur, byť jejich množství s ohledem na tehdejší finanční kondici strany není velké. Stejně tak jsme se opřeli o poznatky získané excerpací všeho stranického periodického tisku vydávaného

² Srov. např. HARNA, Josef: *Českoslovenští národní socialisté po první světové válce. Politická strana, členové, stoupenci*, Sborník k dějinám 19. a 20. století, sv. 6, 1979, s. 365–367.

³ KÁZMEROVÁ, Lubica: *Československá strana národnosocialistická a Slovensko*. In: BYSTRIC-KÝ, Valerián (ed.): *Slovensko v politickom systéme Československa. (Materiály z vedeckého sympózia)*. Časná 11.–13. novembra 1991, Bratislava, SNR 1991, s. 129–132; Táž: *Československá strana národno-socialistická*. In: LIPTÁK, Lubomír (ed.): *In: Politické strany na Slovensku. 1860–1989*, Bratislava, Archa 1992, s. 146–150; Táž: *Integračné pôsobenie národných socialistov na Slovensku r. 1919–1929*. In: VODIČKA, Stanislav – GONĚC, Vladimír (eds.): *Češi a Slováci ve střední Evropě. Sborník Vojenské akademie v Brně věnovaný mezinárodní konferenci Češi a Slováci ve střední Evropě ve 20. století. Řada C, mimořádné číslo*, Brno, Vojenská akademie 1993, s. 143–147; Táž: *Igor Hrušovský – zastánca čechoslovakismu*. *Historická revue*, 6, 1995, č. 4, s. 26; Táž: *Pôsobenie Československej strany národno-socialistickej na Slovensku v r. 1918–1938 (s dôrazom na štátnu správu)*. In: HARNA, Josef – VALENTA, Jaroslav – VORÁČEK, Emil (eds.), *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě*. Sborník mezinárodní vědecké konference v Praze, 5.–8. října 1998, Valdštejnský palác – Senát Parlamentu České republiky, sv. 1. Praha, HŮ AV ČR 1999, s. 184–186; Táž: *Igor Hrušovský. Osobnosť národných socialistov*. In: MICHÁLEK, Slavomír – KRAJČOVIČOVÁ, Natália a kol.: *Do pamäti národa. Osobnosti slovenských dejín prvej polovice 20. storočia*. Bratislava, Veda 2003, s. 219–222.

na Slovensku: Hor'sa! (1920), Národný socialista (1933–1935), Pohronský hlásnik (1926–1939), Slovenské slovo (1921–1929), Slovenský robotník (1919), Slovenský socialista (1920) a Stráž východu (1927–1929). Výběrově jsme nahlédli také do pražského Českého slova.

2. Budování stranických organizací

Zatímco v českých zemích politická strana národních socialistů, jak jsme už řekli, byla produktem politické diferenciacce společnosti akcelerující v devadesátých letech 19. století, na území Slovenska svou činnost začala rozvíjet až po konstituování Československé republiky, kdy měli čeští národní socialisté ambice stranu rozšířit do všech teritoriálních součástí nového státu, tedy i na Slovensko a Podkarpatskou Rus. Za její zakladatele na Slovensku můžeme označit členy strany z řad zaměstnanců a úředníků, kteří se v ní angažovali většinou už před válkou a po jejím skončení přišli na Slovensko budovat zemi jako integrální součást ČSR. Slováci jim při zakládání strany zdatně sekundovali. Jednalo se o oddané stoupence myšlenky bratrského soužití obou národů a československé národní a státní jednoty (čechoslovakismu).⁴ Strana, v níž měli zpočátku z hlediska početnosti členské základny a jejího řízení převahu Češi,⁵ se vstupem Slováků (a také odchodem Čechů vracějících se zpět do českých zemí)⁶ během času pomalu měnila v československou. Tento charakter si udržela až do konce první republiky. Od přelomu dvacátých a třicátých let ji straniční funkcionáři na úrovni slovenského zemského výboru strany označovali za „slovenskou“⁷ což lze akceptovat s výhradou. Ve druhé polovině 30. let slovenský zemský výkonný výbor řídil chod strany na Slovensku relativně samostatně, byť vazby na Prahu zůstaly pevné zejména díky finančním tokům směřujícím z Prahy na východ země.

⁴ KRAJČOVIČOVÁ, Natália: *Jeden či dva národy? Dilema slovenskej politiky po vzniku ČSR*. In: Česko-slovenská historická ročenka 1999. Brno, Masarykova univerzita 1999 s. 97–110; *Táž: Politické strany a ich postoj k otázke jednoty českého a slovenského národa v prvom decéniu po vzniku ČSR s dôrazom na postoj JUDr. Ivana Déreera*. In: Dr. Ivan Dérer politik, právnik a publicista. Bratislava, Ústav politických vied SAV – Veda 2010 s. 315–330.

⁵ KLÁTIL, František: *Republika nad stranami. O vzniku a vývoji Československé strany národně socialistické (1897–1948)*. Praha, Melantrich 1992, s. 217.

⁶ Před rokem 1918 žilo na Slovensku 7 468 Čechů a jejich počet rostl: 1921 – 71 733, 1930 – 120 926. V r. 1938 je uváděn počet 93 143. Srov. BOHÁČ, Antonín: *Češi na Slovensku*. Statistický obzor 16, 1935, seš. 4–5, s. 183–190; BYSTRICKÝ, Valerián: *Vystahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938–1939*. Historický časopis 45, 1997, č. 4, s. 596.

⁷ *Před zemským sjazdom*. Slovenské slovo, 9, 1929, č. 19, 10. 5., s. 1.

První politická seskupení národních socialistů na Slovensku vznikala od jarních měsíců roku 1919⁸ v těch lokalitách, kde žila větší česká komunita (Trenčín,⁹ Bratislava, Košice, Žilina,¹⁰ Vrútky, Nové Zámky, Šurany) a v místech, v nichž panovaly klidnější poměry rozbourené koncem války a řešením státoprávních otázek, resp. připojením Slovenska k Československé republice za použití vojenské síly.¹¹ Pro toto zakladatelské období (ale nejen pro ně, zmíněný rys je charakteristický pro práci strany v celém období její existence na Slovensku) byla příznačná úzká kooperace mezi stranickými politickými organizacemi a odborovým hnutím v gesci národních socialistů. Významnou roli při etablování strany na Slovensku sehrály v tomto smyslu odborové ústředny Jednota zaměstnanců železnic¹² a Jednota státních zaměstnanců.¹³ Původně ústředí strany vzniklo v Trenčíně, odkud se však už v květnu 1919 přesunulo do Bratislavy. Zde také 29. srpna 1919 proběhla první zemská konference strany za účasti 23 delegátů.¹⁴ Její účastníci zvolili první slovenský zemský výkonný výbor strany v čele s Čechem MUDr. Albertem Dutkou (1868–1924).¹⁵ Až do roku 1925 byla početně nejsilnější a v aktivitách nejčilejší župa s ústředím v Košicích, navázaná na odborové organizace železničářů a malozemědělců,

⁸ Tamtéž; *Zasadnutie zemskej konferencie*. Slovenské slovo, 9, 1929, č. 21–22, 24. 5., s. 3–4.

⁹ NOVOTNÝ, Jozef: *Desať rokov na Slovensku*. In: Pamätník 10-ročnej práce Československej strany národno socialistickej na Slovensku. 1919–1929. Bratislava, SZV 1929, s. 37–44; HARNA, J.: *Českoslovenští národní socialisté*, s. 365. Srov. *Schôdzka zakladateľov strany zo Slovenska*. Národný socialista, 1, 1933, č. 6, 9. 6., s. 2.

¹⁰ SEDLÁČKOVÁ, Michala – ZELINOVÁ, Hana: *Podiel českého obyvateľstva na živote regiónu Horné Povážie s dôrazom na mesto Žilina v rokoch 1918–1938*. In: Zborník Slovenského národného múzea v Martine, 109, 2015, Etnografia 56, s. 9–62; SEDLÁČKOVÁ, Michala: *Češi v Žiline. V letech 1918–1938*. Brno 2007. 88 s. Rkp. diplomové práce na HÚ FF MU.

¹¹ RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945*. Bratislava, Academic Electronic Press a Ústav T. G. Masaryka v Praze 1997, s. 63–73.

¹² MERES, Ferdinand: *Železničari na Slovensku, verná stráž strany*. In: Pamätník 10-ročnej práce, s. 66–67; *Pred zemským sjazdom*. Slovenské slovo, 9, 1929, č. 19, 10. 5., s. 1.

¹³ SMRŽ, Josef: *K našim slavnostem*. Stráž východu 1, 1927, č. 3, 8. 9., s. 1–2; KRAJČOVIČOVÁ, Natália: *Českí zamestnanci v štátnych službách na Slovensku v prvých rokoch po vzniku Československa*. In: *Osudy demokracie ve střední Evropě, 1*. Sborník mezinárodní vědecké konference, Praha 5.–8. října 1998 Valdštejnský palác – Senát Parlamentu České republiky. Praha Historický ústav 1999 s. 179–183.

¹⁴ HARNA, J.: *Českoslovenští národní socialisté, c. d.*, s. 366; KÁZMEROVÁ, L.: *Československá strana národnosocialistická a Slovensko, c. d.*, s. 129.

¹⁵ Srov. *Za bratrom Dr. Dutkom*. Slovenské slovo 4, 1924, č. 48, 31. 12., s. 3; *MUDr. Albert Dutka zemřel*. Národní listy, 64, 1924, č. 30. 24. 11., s. 2; KUČERA, Martin: *Reakce na hilsneriádu v táboře českých radikálů*. In: Hilsnerova aféra a česká společnost 1899–1999. Sborník přednášek z konference na UK v Praze. Praha, Židovské muzeum 2000, s. 79–80.

a teprve po tomto datu se hlavní aktivity strany soustředily v hlavním městě Slovenska a v jeho okolí.¹⁶

Organizační útvary československých národních socialistů na Slovensku netvořily samostatný celek, ale byly organickou součástí celostátních struktur strany. Měly pouze určitou autonomii. Proto také strana na Slovensku neměla vlastní organizační řád. Její elity akceptovaly v podstatě klasický pětistupňový organizační model strany.¹⁷ Na jeho nejvyšším stupni stál celostranický sjezd, zastupitelstvo strany a pražský ústřední výkonný výbor. Do těchto orgánů vysílaly slovenské organizace své delegáty a zástupce.

Na nejnižším stupni uspořádání na Slovensku vznikaly ve městech a na vesnicích tzv. politické organizace. Byly řízeny volenými výkonnými výbory obnovovanými na výročních schůzích. V čele stáli místní důvěrníci. V některých lokalitách na venkově roli těchto základních organizací strany suplovaly organizace malozemědělců. V místech, kde nebyl dostatečný počet zájemců o vstup do strany, působili samostatní straničtí důvěrníci pověřeni úkolem připravovat podmínky pro založení místních struktur. Na druhém stupni stranické hierarchie vznikaly okresní organizace teritoriálně shodné s okresy státní správy. Řídili je okresní důvěrníci. V těch případech, kdy na území okresů nepůsobil větší počet stranických organizací, okresní organizace strany se spojovaly do obvodních organizací působících na území několika okresů. Nejdůležitější byl třetí organizační stupeň tvořený župními (krajskými) sdruženími.¹⁸ Jejich členská základna volila župní zastupitelstva a župní výbory vedené župním důvěrníkem. Župní výkonné výbory byly obnovovány zpravidla každoročně. Jejich předsednictvo zahrnovalo župního důvěrníka, místodůvěrníky, pokladníka a tajemníka. Župní tajemník jako zaměstnanec strany řešil denní záležitosti života strany. Župy volily delegáty na sjezdy strany a jejího zastupitelstva. Podle místních podmínek úzce spolupracovaly s funkcionáři Jednoty čs. malozemědělců a s odborovými organizacemi.

V letech těsně po vzniku strany (1919–1923) vznikly tři krajské organizace (západoslovenská, středoslovenská, východoslovenská) řízené slovenským zemským výkonným výborem strany. Všechny měly vlastní sekretariáty. Pokyny k zahájení systematické organizační výstavby strany formulovala druhá zemská stranická konference v Ľubochni (30. prosince 1922).¹⁹ Usnesení položilo důraz na budování stranických žup a okresů. Kraje se ukázaly z hle-

¹⁶ *Naše i verejné problémy v župe košickej*. Národný socialista, 1, 1933, č. 10, 25. 8., s. 3. – Počátkem třicátých let měla bratislavská župa asi o polovinu organizací více než košická.

¹⁷ HARNA, J.: *Českoslovenští národní socialisté*, s. 770.

¹⁸ *Naše župné sjazdy*. Slovenské slovo, 3, 1923, č. 43, 9. 11., s. 2–3.

¹⁹ NOVOTNÝ, J.: *Desať rokov na Slovensku*. Pamätník 10-ročnej práce, s. 40.

diska organizační práce jako příliš rozsáhlé a těžiště jejich života (tj. krajů) mělo být přeneseno na okresy. Tento trend posílily výsledky župních voleb v roce 1923, jež strana vnímala jako velkou porážku idejí socialismu a „státotvorných“ sil na Slovensku. Chtěla být blíže svým členům a obnovit v nich důvěru jak v ideály socialismu, tak československé národní jednoty.²⁰

Ve dvacátých letech se z územního pohledu župní organizace kryly s župami státní správy.²¹ Po zavedení zemského zřízení počet žup a jejich správních obvodů určovalo vedení strany na základě vnitrostranických potřeb. V roce 1923 vzniklo nejprve šest župních organizací (bratislavská, nitranská, považská zvolenská, podtatranská a košická), přičemž každá z nich se opírala o vlastní profesionální župní sekretariát. V roce 1929 se jejich počet zvýšil na 10 (bratislavská, piešťanská, nitranská, žilinská, ružomerská, zvolenská, rimavskosobotecká, košická, prešovská, michalovská)²² a počet sekretariátů vzrostl na osm. Po pěti letech došlo k další reorganizaci,²³ takže od let 1935/1936 se jejich počet ustálil na šesti (bratislavská, novozámecká, martinská, banskobystrická, prešovská a košická)²⁴ a posléze na pěti župách (bratislavská, nitranská, žilinská, zvolenská a košická). Ty pracovaly až do likvidace strany na Slovensku.²⁵ Zvýšení počtu žup na konci dvacátých let, uvažované už od roku 1926, souviselo s přesvědčením vyjádřeným na 12. sjezdu strany v Praze tvrzením, že „v Čechách jsme tak silní, že lepší být už nemůžeme, proto nutno obrátit pozornost na východ – tam je pro nás velký potenciál hlasů“.²⁶ Současně za prioritu strany na Slovensku bylo vyhlášeno zakládání organizací malozemědělců.²⁷

²⁰ *Naše župní sjezdy*. Slovenské slovo, 3, 1923, č. 43, 9. 11., s. 3.

²¹ <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/1707/1/2> – cit. 25. 2. 2022.

²² Návrh na reorganizaci žup na Slovensku je obsažen v usnesení schůze Svazu slovenských žup, která proběhla 16. 12. 1928 v Žilině. Původně předáci svazu uvažovali o zřízení čtyř velkých krajů, nakonec však převládl názor o nutnosti více se přiblížit členské základně a pracovat s ní, což mohl realizovat pouze větší počet stranou placených organizátorů zaměstnaných v sekretariátech. Národní archiv Praha (dále jen NA), f. Archiv ČSNS, kart. 45.

²³ NA Praha, f. Archiv ČSNS, Zápisy předsednictva strany 1932–1935 a ÚVV 1935, kart. 53 – zápis schůze předsednictva ÚVV, 14. 11. 1932.

²⁴ NA Praha, f. Archiv ČSNS, kart. 45; *Nové organizačné rozdelenie Slovenska*. Národný socialista, 3, 1935, č. 2, 5. 2., s. 3.

²⁵ NA Praha, f. Archiv ČSNS, kart. 55. – Redukce počtu žup byla motivována jednak ekonomickými důvody, jednak přizpůsobením volebním krajům. Iniciativa vyšla ze zemského sekretariátu strany na Slovensku, který toto opatření prosazoval už od r. 1929.

²⁶ NA Praha, f. AČSNS, kart. 56 – 12. sjezd ČNS, Praha 1931.

²⁷ *Před nástupom do podzimnej činnosti*. Národný socialista, 2, 1934, č. 11, 4. 10., s. 1.

Relativně časté změny organizace strany na župní úrovni byly faktorem, který výrazně narušoval vnitrostranické poměry a do velké míry také limitoval rozvoj strany na Slovensku. Stranické župy prošly, jak je patrné, kruhovým vývojem od existence větších celků k menším jednotkám a následně proběhl opět návrat k rozlehlým územním celkům. Díky těmto změnám na řadě míst politické organizace, jednoty zemědělců, ale také okresní struktury a satelity ztrácely přímý kontakt s ústředím a přechod do jiné župy pro ně znamenal budování nových osobních kontaktů. K tomuto stavu napomáhala také každoroční obměna funkcionářů ve výborech. Jejich dlouhodobější působení ve funkci bylo spíše výjimkou. Poměrně hodně se měnilo i obsazení míst tajemníků v župách. Ti často poukazovali na skutečnost, že pokud nejsou s lidmi pracujícími v jejich rajónu v úzkém osobním kontaktu a nejezdí za nimi, nemluví s nimi, potom činnost stagnuje. Základní organizační články strany se rozpadají a nové se daří zakládat daleko obtížněji, než kdyby měli možnost navštěvovat jednotlivá místa častěji. Stěžovali si na malou mobilitu, žádali vybavit sekretariáty motorkami anebo alespoň zařídit telefonické spojení s lokálními funkcionáři. V některých sekretariátech chyběly administrativní síly. Poměrně často v hlášeních tajemníků nacházíme tvrzení, že jiné politické strany (v první řadě agrárníci a Hlinkova slovenská ľudová strana, ale také sociální a národní demokraté) mají v lokalitách sekretariáty s několika placenými referenty. Ti jsou neustále na cestách a svou agitací mohou zúročit v podobě růstu členské základny a volebních zisků. Naproti tomu národní socialisté v tomto ohledu působí jako chudá popelka, nejsou sto jim konkurovat. V sídle župy mají jeden sekretariát a v něm jednoho placeného organizátora, který nestačí vyřizovat ani agendu, ani intervence.²⁸

V roce 1919 došlo ke konstituování čtvrtého stranického organizačního stupně v podobě slovenského zemského výkonného výboru. V původní představě měl být zřejmě nejvyšším a řídicím článkem v rámci hierarchie stranických organizací na východě republiky. V jeho čele stál předseda se třemi dalšími funkcionáři.²⁹ Ve skutečnosti však župy řídil pouze v letech 1919–1923, neboť po reorganizaci strany (1923) už nebyl obnoven a veškeré pravomoci přešly do rukou pražského ústředního výkonného výboru. Zemský výkonný

²⁸ NA Praha, f. AČSN, kart. 45 – župa Nitra, zpráva ze 6. 1. 1929.

²⁹ První zemský výkonný výbor strany byl zvolen 29. srpna 1919 na první zemské konferenci strany v Bratislavě, které se zúčastnilo 23 delegátů. V jeho čele stáli MUDr. Albert Dutka (předseda), Jozef Basař (jednatel) a Pius Dornetzhuber (tajemník). V červnu 1920 se vedení strany změnilo. Předsedou se stal Emanuel Karel Rosol (1876–1942), jednatel Ing. Vladimír Dyrynk a tajemníkem Jozef Krištofovič. Srov. *Oznam.* Hor sa!, 2, 1920, č. 10, 12. 3., s. 1; *Záležitosti strany.* Hor sa!, 2, 1920, č. 30, 22. 6., s. 4.

výbor strany na Slovensku se podařilo obnovit až na počátku třicátých let a stranu pak řídil v kooperaci s pražským ÚVV až do jejího zániku v roce 1938.

3. Přidružené organizace strany

Nedílnou a také významnou součástí organizační struktury strany tvořily přidružené (satelitní) organizace. Stranické vedení kladlo na jejich budování a rozvoj aktivit velký důraz. Na Slovensku vznikaly zpravidla jejich zemské složky, které sice měly svá vlastní regionální vedení, avšak byly současně pevně navázány na pražské celostátní ústředí.

Relativně velkou pozornost národní socialisté věnovali ženám.³⁰ Velký podíl na tom měla vedle tradice skutečnost, že se v popředí strany se prosazovaly tak výrazné postavy, jakými byly např. Fráňa Zemínová (1882–1962), Františka Plamínková (1875–1942), Růžena Reichstädterová (1872–1928) nebo Ludmila Konečná (1862–1935).³¹ Hned na počátku první republiky ve straně vznikla ženská organizace *Ústředí národně socialistických žen*, která v celostátním měřítku na počátku třicátých let disponovala 559 ženskými pracovními komisemi na lokální, okresní a župní úrovni a počet organizovaných žen ve straně se pohyboval údajně kolem 22 000.³² Na Slovensku se podařilo ustavit první stranickou organizaci národně socialistických žen se skluzem až v roce 1925 v Bratislavě v souvislosti s přípravou brněnského sjezdu žen z Moravy, Slezska a Slovenska.³³ O pět let později vznikl na základě usnesení první zemské konference slovenských žen sdružených v ČSNS (konané v květnu 1929 Piešťanech)³⁴ sekretariát žen pro Slovensko v Bratislavě vedený tajemnicí Terezií Steinerovou z Vrútek. Jeho úkol spočíval v koordinaci aktivit západoslovenského (ústředí měl v Bratislavě a ve funkci důvěrnice pracovala učitelka Anna Kučerová) a východoslovenského (s ústředím v Košicích,

³⁰ Srov. např. *Před sjazdom strany*. Slovenské slovo, 4, 1924, č. 47, 14. 11., s. 1. – Autor článku předložil návrh zařadit na program sjezdu strany téma řešení postavení žen ve straně a společnosti s akcentem na jejich zrovnoprávnění, které spatřoval mj. v jejich pověřování funkcemi ve straně a zapojením do družstevního podnikání a svépomocných aktivit.

³¹ Srov. např. KLÁTIL, F.: c. d., s. 132; HARNA, J.: c. d., s. 371.

³² NA Praha, f. Archiv ČSNS, kart. 42; KUBÍČKOVÁ, Božena (ed.): *Zpráva o činnosti ženských pracovních komisí ČSNS za rok 1930 vydaná ke sjezdu 1931*. Praha, Melantrich 1931. 81 s.

³³ *Brněnský sjezd našich žien*. Slovenské slovo, 5, 1925, č. 37, 11. 9., s. 3. – Jiný zdroj posouvá založení do r. 1927. Srov. *Ženské hnutie nár. soc. v župe bratislavskej*. Národný socialista, 1, 1933, č. 5, 24. 5., s. 4.

³⁴ *Zemská konferencia slovenských žien v Piešťanoch*. České slovo, 21, 1929, č. 129, 2. 6., s. 19.

důvěrníci byla Alžbeta Kabelková)³⁵ obvodu zemské ženské pracovní komise na Slovensku, ovšem očekávaný rozmach organizace se nedostavil. Ženy založily asi 30 místních, pět župních a jednu okresní ženskou pracovní komisi. Jejich cílem bylo usilovat o kulturní a hospodářské povznesení žen. Svou činnost zaměřovaly na organizaci přednáškových vzdělávací akcí a na schůzovou aktivitu. Členskou základnu organizace však rozšiřovaly převážně akce praktické povahy, jako např. konání různých kurzů (vaření, péče o děti, slovního projevu) a instruktáží (péče o sociálně slabé).³⁶

Zájem o mládež, její organizační podchycení a výchovu v socialistickém duchu lze označit rovněž za jednu z tradic strany. Ústřední postavení mezi sdruženími mládeže měl *Svaz československé mládeže socialistické*, jehož slovenské odbočka vznikla hned v lednu 1920 v Bratislavě a měla i svůj vlastní sekretariát.³⁷ Po slibném začátku však následoval útlum. Oživení svazu mělo přinést v září 1925 ustavení správní komise, jejíž činnost v únoru 1926 vyústila v konstituování zemského výkonného výboru svazu mládeže pro Slovensko v čele s Jozefem Novotným. V rámci Slovenska se tehdy podařilo ustavit 13 místních organizací, přičemž koncem 30. let existovaly župní organizace mládeže v bratislavské a košické župě.³⁸ Těžiště jejich aktivit spočívalo ve schůzové, vzdělávací a zábavní činnosti. Do počátku 30. let spadá pokus o založení organizace národněsocialistických slovenských akademiků *Ústředního klubu akademiků*. Celostátní sjezd studentů konaný 9. září 1933 v Bratislavě reagoval na požadavek vedení najít pro mladou stranickou inteligenci optimální formu organizace, neboť byla dosud roztržštěná v lokálních studentských (akademických) klubech. Zdálo se mu, že na půdě československé státní jednoty stojí jen malá část slovenských akademiků a chtělo je pro tuto ideu získat a vychovávat.³⁹ V roce 1936 byl do čela Klubu akademiků pro Slovensko zvolen

³⁵ F. Klátil ji označuje za mimořádnou osobnost s velkými zásluhami o rozvoj ženského hnutí na Slovensku, která stála mj. za svoláním 1. sjezdu slovenských žen v Piešťanech. Patřila mezi oblíbené agitátorky vystupující na schůzích národněsocialistických žen. Označuje ji za „slovenskou Zemínku“. KLÁTIL, F.: *Republika nad stranami*, s. 183.

³⁶ *Činnost ženské komise v Košicích*. Stráž východu, 1, 1927, č. 7, 6. 10., s. 5; *Z Prešova*. Stráž východu, 1, 1927, č. 8, 14. 10., s. 7.

³⁷ *Horša!*, 2, 1920, č. 3, 21. 1., s. 3. – Jeho tajemníkem byl Pius Dornetzhuber. V Bratislavě pracovala redakce tiskového orgánu svazu *Mladých proudů* (vedl ji Jozef Novotný). Časopis měl přílohu *Prieboj* určenou pro slovenské členy organizace.

³⁸ *Zavedenie správnej komisie svazu čl. socialistickej mládeže*. Slovenské slovo 5, 1925, č. 37, 11. 9., s. 3; *Zdarilý príbeh konferencie čl. socialistickej mládeže*. Slovenské slovo 6, 1926, č. 9, 5. 3., s. 4–5; NA Praha, f. AČSNS, kart. 55.

³⁹ NA Praha, f. VA MZV, 1, kart. 129 – Igor Hrušovský, výstřižek z Českého slova 10. 9. 1933, *Demokratické studentstvo předvojem státní jednoty; Konferencia našich akademikov*. Národní socialista, 1, 1933, č. 11, 15. 9., s. 4. – Mezi národněsocialistickými akademiky se tehdy pohybo-

Jaroslav Milota a funkci tajemníka převzal Vladimír Sýkora. Tělovýchovná činnost strany byla soustředěna do *Ústředního tělovýchovného svazu*⁴⁰ založeného z popudu Václava Klofáče (1868–1942)⁴¹ v červenci 1926 v Praze. Jednalo se o organizaci zastřešující čtyři sdružení.⁴² Největším z nich byla *Československá obec Junáků volnosti*, jejíž kmeny (místní seskupení) se etablovaly na některých místech západního a středního Slovenska a ve své činnosti spojovaly tělovýchovu s pobytem mládeže a dorostu v přírodě.⁴³ Ústřední tělovýchovný svaz sdružoval na konci 20. let asi 12 000 členů a vyvíjel také výchovnou a ediční činnost spočívající ve vydávání brožur a časopisů. Na Slovensku vzniklo také několik místních organizací *Ústředí klubu cyklistů Vpřed*, jehož tradice sahaly do roku 1900. Pokusem o vlastní stranickou tělovýchovnou organizaci, inspirovaným Českou obcí sokolskou, byla také existence *Svazu stráže svobody* vedeného poslancem Jaroslavem Motyčkou (1886–1960). Satelit vznikl v Praze v roce 1932 a na Slovensku se podařilo založit 19 z celkového počtu 158 sborů existujících v celém státě.⁴⁴ Ve druhé polovině třicátých let vydával časopis

val mj. také prof. MUDr. Miroslav Křivý (1898–1942), přednosta psychiatrické a neurologické kliniky v Bratislavě a později v Brně, který zemřel v koncentračním táboře v Mauthausenu.

⁴⁰ Od roku 1931 Melantrich vydával pro ústředí desetkrát ročně metodicky orientovaný časopis *Tělesná výchova*.

⁴¹ Klofáč byl zvolen také prvním starostou organizace. Funkci náčelníka zastával prof. O. Bureš a tajemníka Ing. C. Záruba. Popularitu jí přinášel místostarosta Miloslav Josef Horáček (1878–1948), vedle známého Josefa Laufera (1891–1966) ve své době snad nejpobulárnější český sportovní redaktor a komentátor. Od roku 1907 byl těsně spojen s nakladatelstvím Melantrich, v němž externě zastával funkci prvního šéfredaktora sportovní redakce. Založil a jako odpovědný redaktor vedl časopis *Star* (1926–1931). Jako fotbalista a funkcionář (jednatel) byl svázán s pražskou Slávií. Před první světovou válkou byl spoluzakladatelem Českého svazu fotbalového a jeho druhým předsedou. Předsedal také České atletické amatérské unii. Působil v Českém olympijském výboru. Sportovní angažmá zvládal při zaměstnání úředníka Hypoteční banky a poštovního rady v Praze. Srov. HOFFMANN, Martin: *Star – sportovní časopis první republiky*. Praha 2014. 68 s. Rkp. bakalářské práce na FSV UK; DVOŘÁČEK, Bohumil: *Z galerie osobností Nového Města nad Metují*. Nové Město nad M., knihovna 2008, s. 97; ŠALDA, Jaroslav: *Budování tisku za Rakouska, Československé republiky a jeho obrana za německé okupace*. Paměti bývalého generálního ředitele tiskového a vydavatelského koncernu Melantrich. Praha, EVA-Milan Nevole 2001, s. 95–98; PELC, Martin: *Sport a česká společnost do roku 1939*. Praha, NLN 2018, s. 75n.

⁴² Existenci lokálních jednotek Československé obce turistické a Ústředí tělovýchovných klubů *Star* se nám na Slovensku nepodařilo doložit. Srov. *Naše telovýchovné hnutie*. Stráž východu 1, 1927, č. 5, 22. 9., s. 5. – V letech 1926–1938 Melantrich vydával týdeník *Star* s podtitulem sportovní, tělocvičné a automobilové rozmanitosti (od roku 1933 sportovní a obrázkový týdeník), který je označován za neoficiální tiskovou tribunu stejnojmenného ústředí.

⁴³ *Junáctvo*. Slovenské slovo 5, 1925, č. 22, 29. 5., s. 6. V letech 1924–1928 měli Junáci svůj časopis, měsíčník *Plamen*.

⁴⁴ KLÁTIL, F.: *Republika nad stranami*, s. 220.

Mladé Československo. Někdy je tato organizace považována za polovojen-
ské pořadatelské sbory strany. Zanikla v roce 1938 v souvislosti s rozpadem
republiky.

Za jednu ze stěžejních organizací přidružených k národně socialistické
straně považujeme sdružení drobných zemědělců a domkářů, které je v litera-
tuře i v dobovém tisku označováno několika variantními názvy jak v českém,
tak ve slovenském prostředí. Ve třicátých letech se v českém prostoru ustálil
název Ústřední jednota československých zemědělců, domkářů a živnostníků
a její slovenská větev je oficiálně označována za *Krajinskou jednotu maloro-
lníků, domkářů a živnostníků pro Slovensko*. Na zemské úrovni začala rozvíjet
aktivitu od roku 1933.⁴⁵

Lokální jednoty malozemědělců vznikaly od roku 1920 v jednotlivých slo-
venských krajích/župách paralelně s politickými organizacemi. Byly s nimi
úzce propojeny do té míry, že se na slovenském venkově jeví jako alternativní
sdružení k politickým strukturám. Byly napojeny na nejbližší sekretariáty a je-
jich prostřednictvím zajišťovaly pro rolníky půjčky a státní subvence. Jednoty
vysílaly mezi drobné zemědělce agitátory a pomáhaly připravit založení poli-
tických organizací. Tato skutečnost se odráží např. ve stranických statistikách
o velikosti společenství národních socialistů, kdy množství svazků malozemě-
dělců je vykazováno souběžně s počty politických organizací. Jednota se opíra-
la o vlastní sekretariát, který řídil jak lokální jednotky a důvěrníky v místech,
kde organizace nevznikla, tak sbíral informace o realizaci pozemkové reformy
na Slovensku a hájil zájmy svých členů proti „úkladům“ konkurující agrární
strany snižující členskou základnu jednoty.⁴⁶ Jak signalizuje název organizace,
v jejích řadách nacházeli své místo také venkovští živnostníci. Pro jejich kolegy
a část malopodnikatelů ve městech strana v roce 1931 konstitovala *Zemskou
jednotu československých živnostníků národně socialistických pro Slovensko*,
která byla jednou ze sedmi částí stranického satelitu Ústředního svazu jednot
a spolků národně socialistického živnostnictva a obchodnictva. Zájem vedení
strany na jejím založení byl tak velký, že na Slovensko delegovala k několika-
denním jednáním se slovenskými aktivisty poslance Josefa Netolického (1870–
1942) a tajemníka Jana Mistra, v letech 1931 a 1933 uspořádala v Bratislavě
a Nitře zemské sjezdy živnostníků a sanovala činnost sekretariátu v Bratislavě
(zřízen 1934, tajemníkem se stal Jan Smola). V čele slovenské zemské jedno-

⁴⁵ *Krajinská jednota maloroľníkov začína pracovať*. Národný socialista 1, 1933, č. 4, 5. 5., s. 2; *Vítazné napredovanie národného socializmu v Liptove*. Národný socialista 2, 1934, č. 8, 12. 6., s. 2.

⁴⁶ NA Praha, f. Archiv ČSNS, kart. 45; *Rozmach strany čs. socialistov na východním Slovensku*. Slovenské slovo 5, 1925, č. 29, 17. 7., s. 1; *Jednota maloroľníkov ČSNS*. Slovenské slovo 6, 1926, č. 45, 5. 11., s. 6.

ty stál velkoobchodník z Bratislavy a zemský poslanec Rudolf Pechold.⁴⁷ Její místní složky vznikaly v lokalitách, v nichž už existovala politická organizace strany. Okrajovou roli mezi stranickými satelity na Slovensku sehrál *Zemský svaz československých záložní a družstev* vzhledem k tomu, že přes apel strany na zakládání družstevních organizací tato myšlenka nenašla mezi členy větší ohlas.

Nejrozšířenější přidruženou organizací strany na Slovensku byla naopak odborová ústředna *Československá obec dělnická*. Měla centrálu v Praze a na Slovensku začala s organizační prací v roce 1924.⁴⁸ Zastřežovala širší škálu odborových organizací kopírujících v podstatě sociální složení strany (dělníci, úředníci, řemeslníci, zaměstnanci). V roce 1925 vznikly na Slovensku tři všeodborové sekretariáty (Bratislava, Ružomberok, Košice), které sehrály důležitou roli zejména při realizaci podpor podle gentského systému a pomáhaly členům při získávání pracovních míst.⁴⁹ Slovenský sjezd strany v roce 1929 odborům uložil úkol natolik propojit svou činnost se stranickými organizacemi, aby se odbory staly pilířem strany a šířitelem národního socialismu na Slovensku.⁵⁰ *Svaz zemědělského a lesního dělnictva ČSNS* si v roce 1923 zřídil vlastní sekretariát se sídlem nejprve ve Velkých Šuranech a potom v Nitře.⁵¹ Velmi aktivně si počínala snad největší odborová složka strany *Jednota zaměstnanců československých železnic na Slovensku*. Vznikla v roce 1919 a do konce dvacátých let vybudovala na Slovensku a Podkarpatské Rusi 81 odboček sdružujících kolem 9 000 členů. Na Slovensku měla tři sekretariáty (v Bratislavě, Vrútkách a Košicích) a vydávala i vlastní časopis *Slovenský železničiar*.⁵² Měla sebereflexi apoštola národního socialismu v zemi na základě faktu, že železničáři byli zakladateli prvních politických organizací strany na Slovensku a tvořili také velké procento její členské základny.⁵³ Od roku 1920 vyvíjela činnost *Československá obec úřednická pro Slovensko*. Pedagogické pracovníky mělo soustředit od roku 1932 *Sdružení učitelů a profesorů*.⁵⁴ V polovině listopadu 1936 se podařilo založit *Sdružení techniků ČSNS pro Slovensko*,

⁴⁷ MAREK, Pavel: *Politicko-organizační aktivity českých městských středních vrstev v letech 1918–1938*. Olomouc, UP 1996, s. 62–64.

⁴⁸ *Národní socialisti na Slovensku a odborové hnutie*. Slovenské slovo 9, 1929, č. 24, 14. 6., s. 2; KLAS, R.: *Odborové hnutie robotnícke v rámci strany*. Pamätník 10-ročnej práce, s. 72–73.

⁴⁹ *Nová fáza našej odborove-organizačnej činnosti*. Slovenské slovo 5, 1925, č. 13, 20. 3., s. 5.

⁵⁰ *Národní socialisti na Slovensku a odborové hnutie*. Slovenské slovo 9, 1929, č. 24, 14. 6., s. 2.

⁵¹ *Sociálne požiadavky zemedelského robotníctva*. Slovenské slovo 5, 1925, č. 55, 23. 12., s. 7.

⁵² *Češť a pýcha strany*. Slovenské slovo 3, 1923, č. 20, 2. 7., s. 2.

⁵³ JANEČEK, Josef: *Verní sebe – verní strane*. Slovenské slovo 9, 1929, č. 26, 28. 6., s. 4.

⁵⁴ *Zo Zvolena*. Pohronský hlásnik 7, 1932, č. 22, 28. 5., s. 5.

jehož předsedou se stal Ing. Vladimír Dyrynk a jednatelem Ing. arch. Juraj Grossmann (1892–1957).⁵⁵ Zřejmě lokální záležitostí bylo zakládání *konzumních a stavebních družstev a národních záložen*.

Za kulturně-vzdělávací organizaci strany je označována *Slovenská škola dělnická*, zemské sdružení Ústřední školy dělnické. V Bratislavě disponovala vlastním sekretariátem, který rozvíjel pro dělníky především přednáškovou činnost (v oblasti historie, literatury, zdravotvědy atd.), do níž zapojoval odborníky, mj. také profesory Univerzity Komenského. Organizoval divadelní představení a nabízel řadu praktických kvalifikačních kurzů, o něž však nebyl příliš velký zájem. Škola měla na Slovensku 31 poboček (první vznikla v roce 1923 v Bratislavě, úspěšně si počínali organizátoři např. i v Piešťanech a Banské Bystrici). V čele organizace stál ve dvacátých letech Masarykův přítel MUDr. Jan Bohuslav Kraicz (1869–1929),⁵⁶ do roku 1927 ředitel divize Československého Červeného kříže a přednosta expozitury (1922) Ministerstva zdravotnictví a tělovýchovy v Bratislavě.⁵⁷ Za tvůrce tohoto satelitu však můžeme považovat především agilního lektora a v polovině třicátých let starostu slovenského ústředí školy Vladimíra Polívku (1893–1938).⁵⁸ Jedním z prvořadých cílů organizace byla propagace myšlenek československé jednoty.

4. Financování stranických aktivit

Aktivitu stranických organizací limitoval a vnitřní život strany trpěl nedostatkem finančních prostředků. Straně na Slovensku chyběly peníze potřebné pro zajištění stabilního chodu potřebného organizačního aparátu, pro vydávání tisku, rozvinutí agitační práce a poskytování podpor členům strany nacházejícím se v těžkém sociálním postavení, především nezaměstnaným. Základním

⁵⁵ NA Praha, f. AČSNS, kart. 45 – dopis zemského sekretariátu ČSNS v Bratislavě politickým organizacím strany, Bratislava 5. 12. 1936.

⁵⁶ NEČAS, Ctibor: *T. G. Masaryk a východní Morava*. Brno, Matice moravská 1997. 124 s.; KRAMÁŘ, Josef a kol.: *MUDr. Jan Bohuslav Kraicz. 1869–1929*. Valašské Meziříčí, ČSOP 2008. 83 s.; VRÁBEL, Ferdinand: *MUDr. Jan Bohuslav Kraicz a Slovensko*. In: Sborník referátů Valašsko, Masaryk a vznik Československa. Mezinárodní konference k 100. výročí vzniku společného státu. (Činnost T. G. Masaryka, M. R. Štefánika a J. B. Kraicze před 1. sv. válkou). Valašské Meziříčí 17. května 2018. M-klub zámek Žerotinů. Valašské Meziříčí, ČSOP b. d. (2018), s. 78–79.

⁵⁷ *Činnost Slovenskej školy robotníckej za rok 1924*. Slovenské slovo 5, 1925, č. 5, 6. 2., s. 5. – Ústředí pro Slovensko vzniklo 13. 12. 1936 ve Zvolenu. *Lidovýchovná činnost Slovenské školy robotnícké*. Červená a bílá 2, 1931, č. 1, posl. str. (nestr.)

⁵⁸ POLÍVKA, Vladimír: *Naše slovenské školy robotnícké*, Národný socialista 2, 1934, č. 1, 19. 1., s. 2 č. 2, 2. 2., s. 3.

zdrojem stranických příjmů byly členské příspěvky. Jejich vybírání je ovšem ve stranické hantýrce označováno za „starou bolest strany“. Svou povinnost v této oblasti na Slovensku neplnilo kvalifikovaným odhadem až 70 % členů, což ovšem vedení strany tolerovalo s ohledem na sociální skladu příslušníků strany.⁵⁹ Občas v župách sahali k zavádění tzv. župní daně (pro jednotlivce např. ve výši 2 Kč na rok) a v roce 1926 registrujeme organizaci celoslovenské sbírky pod hlesem „Slovensko – materskej strane“.⁶⁰ Deficity finančních prostředků na činnost strany tak sanovaly dotace poskytované ÚVV strany v Praze (ročně se pohybovaly ve výši až 440 000 Kč), příp. dary vysokých funkcionářů strany; prokazatelně je poskytoval Edvard Beneš (1884–1948).

Zásadní změna nastala v prosinci 1932, kdy v souvislosti s tlakem na vytvoření relativně nezávislého vedení v podobě zemského výkonného výboru, přešlo financování činnosti jednotlivých žup do rukou slovenských orgánů. Pražský ÚVV zavedl ve slovenských organizacích povinnou župní daň. Protože byl objem finančních prostředků nadále nedostatečný, od roku 1933 byla stanovena daň pro politické organizace, které ústředí poskytovaly 10 Kč ročně na každých 50 členů. Z čistého výtěžku všech zábavních podniků organizace odváděly do župní pokladny 10 %. Zdá se však, že rozhodující pro činnost strany na Slovensku zůstávaly i nadále dotace poskytované ÚVV strany v Praze. Např. v roce 1933 delegace slovenských funkcionářů žádala předsednictvo strany o finanční příspěvek ve výši 370 000 Kč, který měl navýšit už poskytnutou dotaci 250 000 Kč. Diskuze přítomných nebyla sice s ohledem na celkovou situaci ve straně jednoznačně vstřícná, diskutující doporučovali šetřit (zrušit některé sekretariáty, snížit výdaje na volby, omezit fond pro vyplácení příspěvků nezaměstnaným straníkům), avšak argumenty o potřebě sanovat budování československé strany na východě země převážily. Výměna názorů současně ukázala, že slovenský zemský výkonný výbor očekával řešení problému nedostatku finančních prostředků pro existenci strany na Slovensku z Prahy. Poukazoval na fakt, že jiné politické strany čerpají peníze z tajných státních fondů a profitují ze zastoupení strany ve veřejných institucích (nemocenské pojišťovny, banky aj.), což v případě ČSNS nefunguje, a vedení strany by mělo tento stav změnit.

Zemský tajemník J. Novotný v této souvislosti prohlásil, že se „nelze stále vymlouvat“, ale je nezbytné se „poohlédnout po příjmech“. Ústředí strany „musí v této záležitosti zabojovat“. Poslanec Alois Tučný (1881–1940) zmíněný

⁵⁹ Údaje o placení členských příspěvků z r. 1937 hovoří v celostátním měřítku o příjmu 1 289 476 Kč, z toho na Slovensku se vybralo 98 946 Kč. Ústředí evidovalo dluh na příspěvcích ve výši 534 159 Kč, z toho ze Slovenska 101 967 Kč.

⁶⁰ *Slovensko – materskej strane*. Slovenské slovo, 6, 1926, č. 45, 5. 11., s. 3.

postoj označil za nátlak na E. Beneše a další ministry zastupující stranu ve vládě.⁶¹ Dne 10. října 1934 proběhlo jednání předsednictva strany věnované financování strany na Slovensku, které akceptovalo návrh na sanaci nákladů spojených s činností bratislavského⁶² sekretariátu Jednoty maloročníků, současně však odmítlo snahu honorovat důvěrníky strany a převzít župní tajemníky do gesce zemského výkonného výboru strany, což by znamenalo zbavit župy finanční povinnosti a závazků vůči funkcionáři majícímu pro organizační práci ve straně klíčový význam.⁶³

5. Stranická statistika

Statistické výkazy organizačních složek strany a její členské základny⁶⁴ se soustřeďují především na reflexi politických organizací a jednot malozemědělců, které je na venkově vlastně suplovaly, resp. doplňovaly. Jejich řada sahá od skončení války do roku 1936 a z kvantitativního pohledu dokládají pomalý, neustálý rozvoj strany. Současně ukazují podstatný rozdíl mezi stavem na Slovensku a v českých zemích.

⁶¹ NA Praha, f. AČSNS, Zápisy schůzí předsednictva strany 1933, kart. 53 – zápis ze schůze, 9. 5. 1933.

⁶² Sekretariát vznikl už v roce 1923 v Nitře, ale zřejmě se nepodařilo zajistit jeho nepřetržité působení. Finanční prostředky nutné na jeho provoz po roce 1934 se zavázal zajišťovat E. Beneš.

⁶³ NA Praha, f. AČSNS, Zápisy schůzí předsednictva strany 1933, kart. 53 – zápis ze schůze, 10. října 1934.

⁶⁴ Statistika předložená na 12. sjezdu strany v r. 1931 v Praze předkládá následující profil sociálního složení strany v celostátním měřítku: 38 % dělníci, 27 % zřizenci, 14 % úředníci, 2 % svobodná povolání, 10 % malozemědělci a živnostníci, 8 % žen v domácnosti a 1 % různá zaměstnání. NA Praha, f. AČSNS, kart. 56 – 12. sjezd ČSNS, Praha 1931.

Vybrané statistické údaje o počtu politických organizací strany na Slovensku a v ČSR v letech 1920–1936⁶⁵

Rok	Slovensko		ČSR	
	počet politických organizací	počet jednot malozemědělců	počet politických organizací	počet jednot malozemědělců
1920	18	13	2 028	596
1923	76	9	1 928	498
1925	154	33	2 007	686
1931	391	69	3 303	706
1934	502	12	3 691	673
1936	659	52	4 309	635

Na Slovensku vzniklo nejvíce politických organizací v župách Bratislava, Košice a Zvolen,⁶⁶ jednoty malozemědělců byly zakládány především v župách Bratislava a Košice. Statistická analýza kvantitativních údajů týkajících se počtu stranických a přidružených organizací v jednotlivých župách (stejně jako počtu členů strany) nepřináší relevantní výsledky s ohledem na jejich častou reorganizaci spojenou se změnami územních obvodů.

Údaje o počtu členů strany jsou sporadické, což platí jak pro Slovensko, tak pro české země. Relevantní jsou zřejmě ve smyslu ilustrace stálého rozšiřování členské základny a masového charakteru strany. V době svého založení soustředila asi 12 000 členů (1897), před válkou měla přibližně 36 000 příslušníků (1914) a po konsolidaci na počátku dvacátých let v rámci ČSR 110 000 členů (1923).⁶⁷ V roce 1937 stranické materiály vykazují 161 184 členů. Na Slovensku působilo podle těchto materiálů v roce 1923 5 282, v roce 1934 21 700 a v roce

⁶⁵ Sestaveno na základě ročních výkazů ústředního sekretariátu strany uložených v NA Praha, f. AČSNS, kart. 45.

⁶⁶ Statistika v roce 1934 sice v celkovém výkazu uvádí existenci 502 politických organizací, ale při rozpisu čísla na jednotlivé župy jejich součet dává číslo 516. Župa: bratislavská 143 politických organizací, novozámecká 64, považská 34, podtatranská 25, pohronská 105, košická 54, prešovská 91. NA Praha, f. AČSNS, kart. 45. – Jiná čísla nám nabízí statistika zemského sekretariátu strany na Slovensku. K 1. 1. 1933 uvádí existenci 433 politických organizací, 423 místních důvěrníků, 41 jednot zemědělců, 38 ženských pracovních komisí, 31 mládežnických organizací a asi 120 odborových organizací. O rok později (k 1. 1. 1934) 447 politických organizací, 422 místních důvěrníků, 20 jednot zemědělců, 38 ženských organizací, 16 organizací mládeže. Počty politických organizací podle žup: bratislavská 82, piešťanská 56, nitranská 39, ružomberká 37, zvolenská 76, rimavskosobotecká 43, košická 35, prešovská 42, michalovská 37. *Bilancia nášho hnutia na Slovensku za rok 1932*. Národní socialista 1, 1933, č. 1, 22. 3., s. 3; *Naša organizačná sila a ďalšie úkoly*. Národní socialista 2, 1934, 19. 1., s. 3.

⁶⁷ HARNA, J.: *Český národní socialismus*, s. 771.

1936 11 860 příslušníků.⁶⁸ O rok později v pěti župách registrovali 12 368 členů strany.⁶⁹ Nárůst počtu příslušníků organizace na Slovensku byl poměrně pomalý. Její heterogenní členská základna údajně nerostla prioritně díky svému programovému či ideovému profilu,⁷⁰ ale rozšiřovali ji lidé (převážně Slováci), jimž strana pomáhala řešit intervencemi jejich existenční problémy nebo složitou sociální situaci.⁷¹ V dobovém kontextu a v komparaci s chováním jiných politických subjektů však nešlo o nic výjimečného. Přesné údaje o počtu příslušníků strany z národnostního hlediska nemáme k dispozici, vše však nasvědčuje tomu, že ve dvacátých letech podíl Čechů pracujících v úřadech a v kvalifikovaných profesích, což se promítalo také do obsazování vedoucích míst ve stranických organizacích, byl daleko výraznější, než tomu bylo ve 30. letech. Tehdy organizace nálepku „české politické strany“ relativizovala a stala se stranou „slovenskou“,⁷² resp. opravdu československou.

6. Závěr

Pokus československých národních socialistů o rozšíření jejich politické strany na Slovensko nebyl příliš úspěšný. Na rozdíl od českých zemí na východě republiky měla bez ohledu na vzestupné trendy přece jen omezený počet členů i malý elektorát. Důvodů pro tuto skutečnost bylo více. Jednalo se o organizaci, která se na slovenské politické scéně objevila jako nová, nemohla navazovat na předchozí tradice a časový prostor pro její etablování nebyl dostatečně dlouhý. Pro její masové rozšíření nevytvářelo příznivé podmínky celkové společenské a politické klima na Slovensku. Na odpor převažující většiny obyvatel narážely zejména tři základní pilíře jejího programu. Prezentovala se jako

⁶⁸ NA Praha, f. AČSNS, kart. 42, 45, 55. Počty jsou ovlivněny odlišnou metodou sčítání. Výkazy rozlišovaly členy platící a neplatící členské příspěvky a ty, kteří vrátili a nevrátili dotazníky. Srov. HARNÁ, J.: *Českoslovenští národní socialisté*, s. 366.

⁶⁹ NA Praha, f. AČSNS, kart. 55. – župa Bratislava 4 070, župa Nitra – 1 376, župa Žilina 1 656, župa Zvolen – 2 601, župa Košice 2 665.

⁷⁰ Schůze pohronské župy ve Zvolenu 10. 3. 1934 konstatovala: „Bude nutná iná taktika, vrátíť sa k presvedčeniu členstva, k ideálu národného socializmu, lebo samými intervenciami si ľud nevychováme, my sa bijeme, vymáhame, prídu volby a voličstvo nám ukáže chrbát.“ NA Praha, f. AČSNS, kart. 45 – župa Zvolen.

⁷¹ NA Praha, f. AČSNS, kart. 45.

⁷² Za „čistě“ slovenskou stranickou župu byla označována ve dvacátých letech nitranská – až 90 % její členské základny tvořili údajně Slováci. Výstavba stranických organizací v župě probíhala pozvolna a nepomáhala ani zřízení sekretariátu. Nedařilo se zakládat organizace mládeže. Nakonec došlo k jejímu sloučení s bratislavskou župou. *Sjazd župy nitrianskej*. Slovenské slovo, 3, 1923, č. 48, 14. 12., s. 4.

důsledný hlasatel a obránce národní jednoty Čechů a Slováků a Československé republiky jako unitárního státu. Ostře se vymezovala vůči alternativnímu programu slovenských autonomistů. S programem budování českého socialismu vystoupila v době, kdy reformisticky i revolučně naladěné levicově smýšlející nižší a střední vrstvy, na něž se orientovala, měly možnost uspokojit své zájmy také v konkurujících politických stranách. Prostor pro oslovení dosud neorganizovaných příslušníků této skupiny byl proto přece jen úzký.

V teoretické oblasti strana hlásala náboženskou toleranci a ambivalentní poměr k církvím. Konfesijní problematiku přesouvala do soukromé sféry smýšlení člověka. Vyhlášovala boj pouze klerikalismu chápanému jako zneužívání náboženství k politickým cílům. Ve skutečnosti však do slovenského katolického prostředí vnášela myšlenky odluky církví od státu a boje proti „náboženskému tmářství“, ostře kritizovala katolickou církev a její duchovenstvo a podporovala snahy Církve československé (husitské) o průnik na Slovensko.

Vedle těchto programových limitů je třeba poukázat také na chyby související s řízením strany na Slovensku, resp. zmínit okolnosti, které měly negativní vliv na její rozvoj. Tím nejvýznamnějším byl nedostatek finančních prostředků nutných jak pro vytvoření kvalitního, funkčního a dostatečně početného profesionálního aparátu strany, tak pro rozšiřování členské základny a materiální podporu členů. Vedení ČSNS se s problémem financování strany potýkalo dlouhodobě a přes poskytování dotací nebylo schopno plně potřeby svých slovenských kolegů uspokojit. Výběr členských příspěvků na Slovensku vázl a strana se tak utíkala k organizování finančních sbírek sloužících k sanaci základních potřeb její funkčnosti. Zde je třeba vidět jednu z hlavních příčin reorganizací destabilizujících struktury strany a neschopnosti zajistit a udržet vydávání stranického tisku jako důležitého pojítka mezi členskou základnou a vedením organizace. Několik let se nedařilo vyřešit problém vytvoření zemského výkonného výboru, který by pohotověji a kompetentněji řešil problémy života strany a její politiky na Slovensku. Českoslovenští národní socialisté na Slovensku považovali za svého předáka Igora Hrušovského (1879–1937), avšak v praxi nebyl tento vzdělaný, kociliantní introvert schopen splnit roli skutečného stranického vůdce a stát se osobností slovenské politiky po boku a na úrovni např. Ivana Dérera (1884–1973), Milana Hodži (1878–1944) či Vavra Šrobára (1867–1950), z níž by strana profitovala.

On the Organizational Construction of the Czechoslovak National Socialist Party in Slovakia During the First Czechoslovak Republic

Abstract

The Czech and Slovak National Socialists began to build a provincial party organisation in Slovakia shortly after the establishment of the Czechoslovak Republic in 1919. Party structures were created mainly in eastern and western Slovakia in localities where a larger community of Czechs lived and participated in the building of modern Slovakia. While on a local and regional scale the work was quite successful, despite the negative impact of relatively frequent reorganisation, and the county-based branches of the organisational structure proved their viability in particular. The Bratislava provincial party headquarters were slow and difficult to form due to Prague-centric tendencies in party management, intra-party disputes, and cadre deficits. The functionality of the provincial organisation was severely limited by the poor morale of the socially weak membership base, and the excessive dependence on party leadership in Prague, which was unable to fully meet the needs of the party in Slovakia. The success of the organisational efforts can be characterised as the establishment of a relatively branched system of affiliated (satellite) organisations, which, although not large in number, had a positive effect on the expansion of the party's electorate and its membership base. The organisational construction of the provincial organisation of the Czechoslovak National Socialist Party in Slovakia was limited primarily by its Czechoslovak, socialist, and progressive programmatic orientation, which did not correspond with the thinking of the majority of Slovak society. As a result, its membership remained relatively small throughout the lifespan of the Slovak provincial organisation of the party and its political position and importance in the Slovak party-political system remained more or less marginal.

Keywords: Slovakia; political party; national socialism; organization

Prof. PaedDr. Pavel Marek, PhD (1949), has worked at the history departments of the Faculty of Arts of Palacký University Olomouc, Czech Republic, and the Catholic University in Ružomberok, Slovakia. He is

K problematice organizační výstavby Československé strany národně socialistické
na Slovensku v letech první Československé republiky

interested in the Czech history of the nineteenth and twentieth centuries,
focusing mainly on the history of political parties and the history of churches
(Catholic, Czechoslovak, Orthodox, Old Catholic).

e-mail: marekpa@centrum.cz

Česko-německé vztahy v období první Československé republiky očima španělského vyslanectví v Praze¹

Klára Staňková

1. Úvod

Meziválečné Československo se po celou dobu své existence muselo vyrovnávat s obtížemi, jež zdědilo po zaniklém mocnářství. Jeden z nejpálčivějších problémů bezesporu představovala komplikovaná národnostní situace nově vzniklého státu, který od počátku balancoval na hraně principu národního sebeurčení, jenž sice do značné míry ospravedlňoval jeho vlastní existenci, na straně druhé však dával prostor menšinám stupňovat své požadavky, a to do takové míry, která v konečném důsledku vedla k zániku Československa v roce 1938. O složité národnostní poměry se přirozeně zajímaly cizí zastupitelské úřady. Nejinak tomu bylo v případě španělského vyslanectví v Praze, které v hlavním městě fungovalo od července 1920.² Na španělském zastupitelském úřadě v Praze se během první republiky vystříдалo ve funkci vyslance osm reprezentantů, ve Španělsku se v průběhu téhož období třikrát změnila forma vlády: od konstituční monarchie Alfonse XIII. (1902–1923) přes vojenskou diktaturu generála Prima de Rivery (1923–1930) až k republikánskému zřízení (1931–1939), jehož existenci narušila tragédie občanské války (1936–1939).³

Hlavní badatelský záměr studie tedy spočívá v ozřejmění, s jakou frekvencí se zprávy z vyslanectví vztahující se k otázce česko-německého vztahu zasílaly, jak byly obsáhlé, jakých aspektů si diplomaté všímali či jaký důraz jim ve svých elaborátech přikládali. Výzkum bude zaměřen na období od obsazení zastupitelského úřadu v Praze na konci července 1920 do počátku španělské občanské války v červenci 1936. Stanovené cíle budou naplněny prostřednictvím přímé

¹ Příspěvek vznikl za podpory MŠMT ČR udělené UP v Olomouci (IGA_FF_2023_011).

² Prvním španělským vyslancem v Praze se stal Pedro Sebastián de Erice. Pověřovací listiny byly předány 30. července 1920. Viz Archivo Histórico Nacional (dále jen AHN), Archivo histórico del Ministerio de Asuntos Exteriores (dále jen AHMAE), fond Correspondencia, sign. 1434, Zpráva P. S. de Erice z 30. července 1920.

³ CHALUPA, Jiří: *Dějiny Španělska*. Praha 2017, s. 402–509.

metody historické práce, přičemž užití prameny se podrobí kritické analýze. Samotné téma pak přímo vybízí k aplikaci chronologického postupu. Studie tedy bude rozdělena na dva okruhy. První z nich bude dokumentovat období konstituční monarchie a Riverovy diktatury. Druhá část se zaměří na časový úsek od vzniku druhé španělské republiky do okamžiku vypuknutí občanské války ve Španělsku.

Jako hlavní pramenná základna poslouží zprávy španělských diplomatů v Praze zasílané pravidelně nadřízenému orgánu do Madridu.⁴ Autory těchto pramenů byli nejen vyslanci, ale i legační tajemníci.⁵ Dokumenty tohoto charakteru se nachází ve dvou španělských archivech, a to v Archivo Histórico Nacional v Madridu (zprávy z let 1920–1930)⁶ a v Archivo General de Administración v Alcalá de Henares (zprávy z let 1931–1936)⁷. Jejich rozsah a frekvence závisí vždy na důslednosti konkrétního vyslance či legačního tajemníka, jenž v danou chvíli výstupy zpracovával. Všechny se však zaměřují na tehdejší politické, hospodářské a kulturní dění v Československu. Zprávy rovněž často obsahují osobní postoje diplomatů. Ač se v nich mnohdy vyskytují velmi subjektivní hodnocení, jedná se o zajímavý zdroj, který nám může pomoci pochopit vnímání prvorepublikového Československa zvnějšku, v tomto případě pohledem země, jež ve stejném období prošla bouřlivou transformací z tradiční monarchie směrem k republikánskému zřízení. Taktéž dojde k využití archiválií uložených ve fondech pražského Archivu Ministerstva zahraničních věcí. Diplomatické zprávy budou ve studii rovněž konfrontovány s dobovým tiskem.

Co se odborné literatury týče, k tématu menšin v Československu v meziválečném období vyšlo v uplynulých letech v České republice hned několik zásadních publikací. Z těch obecně laděných je nasnadě jmenovat například dílo autorského kolektivu Andreje Tótha, Lukáše Novotného a Michala Stehlíka s názvem *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938*⁸ či monografii Reného Petráše *Menšiny v meziválečném Československu*.⁹ První z nich se

⁴ Zprávy se nachází v Archivo Histórico Nacional v Madridu (1920–1930) a v Archivo General de Administración v Alcalá de Henares (1931–1936; dále jen AGA).

⁵ Ve sledovaném období působili na španělském vyslanectví dva legační tajemníci, a to José de Cárcer y Lassance (1920–1929) a Gaspar Sanz y Tovar (1929–1936). AGA, Archivo de Ministerio de Asuntos Exteriores y Cooperación (dále jen AMAEC), kart. 12/3285 a kart. 12/3885.

⁶ Zde se v rámci AHMAE zejména jedná o fond s názvem Correspondencia a Política.

⁷ V tomto archivu se především jedná o dokumenty uložené v rámci archivu AMAEC.

⁸ TÓTH, Andrej – NOVOTNÝ, Lukáš – STEHLÍK, Michal: *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu*. Praha 2012.

⁹ PETRÁŠ, René: *Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Praha 2009.

zabývá nejen nahlížením menšin na založení Československa či jejich postupným etablováním se v politickém životě. Rovněž se zaměřuje na uplatňování právních norem ze strany státu vůči těmto menšinám. Velmi detailně pak vystihuje druhou polovinu třicátých let, která se nesla ve znamení hledání východiska ze strany vládních garnitur, jež by vedlo k poklidnému soužití všech menšin. Druhá v pořadí, taktéž obsáhlá a detailní monografie, pak dokumentuje právní postavení menšin jak z perspektivy vnitrostátního, tak mezinárodního práva. Z děl monitorujících vztah německé menšiny k Československému státu bychom neměli zapomenout na jména autorů jako Johann Wolfgang Brügel¹⁰ či Václav Kural.¹¹

2. Španělské vyslanectví v Praze v období konstituční monarchie (1920–1923) a Riverovy diktatury (1923–1930)

Prvním vyslancem působícím na zastupitelském úřadě v Praze od července 1920 se stal Pedro Sebastián de Erice, vévoda z Proenzy. Stálé prostory pro vyslanecký úřad se mu podařilo pronajmout až na podzim téhož roku, a to v bytě na adrese Bredovská 7.¹² Kromě Ericiho zde pracoval i legační tajemník José de Cárcer y Lassance. Španělské vyslanectví rovněž využívalo služeb překladatele. Tuto funkci zastával nejprve León Schiller Lorraine¹³ a od roku 1923 Otto Anscher.¹⁴

V případě Ericiho se jednalo o typického představitele španělského diplomatického sboru. Jakožto šlechtic vstoupil po studiu práv v Madridu¹⁵ v roce 1898 do španělských diplomatických služeb. Do července 1920 působil na různých diplomatických postech, naposledy pak v marockém Tetuánu, kam se po ukončení „pražské mise“ kvůli své manželce, již nevyhovovalo

¹⁰ Johann Wolfgang Brügel neodmyslitelně patří k největším odborníkům na česko-německé vztahy. Nelze nezmínit jeho obsáhlé dílo s názvem *Češi a Němci 1918–1938*. Viz BRÜGEL, Johann Wolfgang: *Češi a Němci 1918–1938*. Praha 2006.

¹¹ Václav Kural je (spolu)autorem několika publikací vztahujících se k česko-německému soužití v rámci meziválečného Československa. Viz například: KURAL, Václav: *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v Československém státě (1918–1938)*. Praha 1993 či KURAL, Václav – RADVANSKÝ, Zdeněk a kol.: *„Sudety“ pod hákovým křížem*. Ústí nad Labem 2002.

¹² AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1434, Zpráva P. S. de Erice z 2. října 1920.

¹³ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1434, Zpráva P. S. de Erice z 3. srpna 1920.

¹⁴ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1435, Zpráva P. S. de Erice z 16. srpna 1923.

¹⁵ AHN, fond Universidades, Universidad central, sign. 4758/11.

středoevropské podnebí,¹⁶ vrátil.¹⁷ V době jeho nástupu do Prahy se tedy jednalo o zkušeného diplomata s dlouholetou praxí. V Praze působil až do léta 1925.¹⁸ Ze všech vyslanců setrval ve své funkci nejdéle a z hlediska frekvence zasílaných zpráv nadřazeným patřil v tomto úřadu k „nejplodnějším“. Pro představu, jeho produktivita dosahovala např. v roce 1921 více než 600 zpráv různého rozsahu ročně.¹⁹

Národnostní problematika prostupuje nezanedbatelným počtem těchto dokumentů a řadí se k nejdůležitějším tématům. Zprávy zabývající se touto tematikou patří k těm obsáhlejší a mnohdy poskytují velmi detailní analýzu dění. Autor do nich však často promítal osobní názory, které souzněly s oficiální rétorikou germanofilního tábora. Španělsko sice na jednu stranu během první světové války, i bezprostředně po ní pokračovalo v neutrální zahraniční politice orientované na Francii a Velkou Británii, nicméně už během války se španělská společnost rozdělila na dvě skupiny. Tradiční pravice, kterou ve Španělsku reprezentovala šlechta, církve a armáda, se postavila na stranu Ústředních mocností,²⁰ levicové síly zase doufaly ve vítězství Dohody. Bouřlivá polemika mezi oběma názorovými tábory probíhala i na dvoře Alfonse XIII., kde se koncentrovala španělská šlechta, a tedy i významné množství právě germanofilů. Vůdčí postavení mezi nimi zastávala „královna matka“ Marie Kristina Habsbursko-Lotrinská,²¹ která se narodila v moravských Židlochovicích a i po rozpadu Rakouska-Uherska svým habsburským příbuzným horlivě pomáhala.²² Překreslení mapy Evropy ve Versailles navíc znamenalo tak závažnou změnu, že ne všichni evropští diplomaté se s ní dokázali ztotožnit, tím méně reprezentanti tradičních monarchií. Vždyť určitá nostalgie po „starých časech“ často doprovázená sympatiemi vůči německé menšině rezonovala i mezi diplomaty jednoho z hlavních československých spojenců, Velké Británie.²³

¹⁶ AGA, AMAEC, kart. 12/3234.

¹⁷ AGA, AMAEC, kart. 12/3541 a 12/3542.

¹⁸ Archiv Ministerstva zahraničních věcí v Praze (dále jen AMZV), fond Diplomatický protokol, kart. 20, Program nástupních audiencí 20. a 21. srpna 1925.

¹⁹ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1434.

²⁰ AVILÉS FARRÉ, Juan – ELIZALDE PÉREZ-GRUESO, María Dolores – SUEIRO SEOANE, Susana: *Historia política de España: 1875–1939*. Madrid 2002, s. 246.

²¹ MORADIELLOS, Enrique: *La política europea 1898–1939*. Ayer. La política exterior de España en el siglo XX 13, 2003, č. 49, s. 64.

²² HAMANN, Brigitte (ed.): *Habsburkové: životopisná encyklopedie*. Praha 2001, s. 294–296.

²³ DEJMEK, Jindřich: *Nenaplněné naděje: politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie od zrodu První republiky po konferenci v Mnichově (1918–1938)*. Praha 2003, s. 19, 44 aj.

Nutno však dodat, že Erice se při vypracování zpráv odkazoval na různé otevřené zdroje. Nejvíce vycházel z dobového tisku napříč širokým názorovým spektrem, ať už českých nebo německých periodik (Národní politika, Tribuna, Čas, Venkov, Rudé právo, Prager Tagblatt, Lidové noviny aj.). Převrat generála Prima de Rivery v září 1923, jehož cílem nebylo svržení monarchie, nýbrž vlády,²⁴ neměl na jeho činnost vyslance žádný vliv.

Česko-německé vztahy se staly ústředním motivem hned jednoho z prvních výstupů, které Erice po svém uvedení do funkce koncipoval. Jeho první pocity z česko-německého soužití vyznívají spíše jako povzdech nad vypjatým českým patriotismem a nacionalismem. Odrážela se zde určitá kritika jazykového zákona přijatého v únoru 1920,²⁵ a to navzdory faktu, že menšinám zajistil větší práva, než po Československu vyžadovala saint-germainská smlouva a příliš se nelišil od jazykových zákonů aplikovaných v té době jinými státy.²⁶ Otázku národnostního smíru pokládal za jeden z nejdůležitějších faktorů a zároveň poukazoval na nedůvěryhodnost pojmu československá národnost. Slováky pak považoval za nepřátelské vůči novému režimu, což můžeme doložit následující citací: „Toto je další z nejdůležitějších faktorů, které ztěžují konsolidaci heterogenního konglomerátu, který se nazývá československý národ, jestliže zde máme 4 miliony Němců, kteří mezi 14 miliony státních příslušníků reprezentují více než 28 %. Za předpokladu, že k tomu připočteme Slováky téměř zcela nepřátelské vůči aktuálnímu režimu, vychází nám z toho česká menšina (tvořená Prahou a jejím regionem) vládnoucí zbytku země.“²⁷

Nutno podotknout, že jeho soudy nad odolností Československa vůči národnostním sporům mnohdy poskytovaly zkreslené údaje, porovnáme-li například Ericeho čísla s výsledky sčítání lidu z února roku 1921 (které však ještě nemohl mít k dispozici), podle nichž Češi jako národnost (i bez Slováků) získaly sice slabou, ale nadpoloviční většinu. Také se k německé národnosti přihlásilo menší množství, než udal Erice,²⁸ což však lze vysvětlit vyšším procentuálním podílem Němců při volbách do parlamentu v roce 1920, než uvedlo sčítání.²⁹

²⁴ BEN-AMI, Shlomo: *The Dictatorship of Primo de Rivera: A Political Reassessment*. Journal of Contemporary History 12, 1977, č. 1, s. 65.

²⁵ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1434, Zpráva P. S. de Erice z 30. července 1920.

²⁶ TÓTH, A. – NOVOTNÝ, L. – STEHLÍK, M.: *Národnostní menšiny*, s. 276–277.

²⁷ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1434, Zpráva P. S. de Erice z 1. října 1920.

²⁸ Dle sčítání lidu z roku 1921 se k československé národnosti přihlásilo 65,5 % (z toho 14,5 % ke slovenské), k německé pak 23,3 %. PETRÁŠ, R.: *Menšiny*, s. 268.

²⁹ V parlamentních volbách roku 1921 byl Němců větší podíl než při sčítání lidu, v němž se zohlednila i procentuálně silnější generace Čechů, která se voleb kvůli nízkému věku ještě nemohla zúčastnit. BRÜGEL, J. W.: *Češi a Němci*, s. 248.

Vyslanectví se po celou dobu svého působení zajímalo o účast německých reprezentantů v parlamentu. Především upozorňovalo na hrozbu pan-germánského hnutí, s nímž mnozí němečtí senátoři a poslanci sympatizovali.³⁰ Incidenty v Národním shromáždění často souvisely s děním v ulicích, které se taktéž stalo ústředním tématem elaborátů.

V roce 1920 se tak vyslanectví zajímalo o bouře související s odmítáním povinných odvodů v německých příhraničních oblastech.³¹ Ještě podrobněji v témže roce Erice analyzoval listopadové protiněmecké manifestace v Praze a současně probíhající protičeské demonstrace v Chebu, Teplicích a v Liberci, za jejichž rozhořením stálo stržení sochy císaře Josefa II. v Teplicích československými legionáři.³² Z bouřlivých událostí vinil Erice především legionáře a jejich nedisciplinovanost. Se stejnou pečlivostí Erice zdokumentoval ohlas teplických událostí v parlamentu. Barvitě popsal poněkud bizarní obstrukce, při nichž němečtí poslanci tloukli do lavic, hvízdali a sborově notovali „Wacht am Rhein“.³³ Ač okolnosti incidentu mohou vyznívat komicky, tato příhoda na nějaký čas přerušila linii utvářejícího se německého aktivismu.³⁴ Ve druhé polovině listopadu 1920, kdy lidové bouře utichly, se v Ericeho komentářích naplno projevil jeho germanofilské smýšlení. Dle jeho názoru, k uklidnění poměrů došlo díky uvědomění si Čechů, že většinu průmyslu vlastní Němci, kteří mohli vládě znesnadnit podmínky při konsolidaci veřejných financí.³⁵ Erice se v tomto okamžiku nejenže stavěl spíše na stranu Němců, ale dokonce zpochybnil vznik Československa v tehdejších hranicích. Za viníky označil vítězné mocnosti.³⁶

Česko-německé nepokoje zaměstnávaly Ericeho i po celý rok 1921. Násilnosti přičítal jak vládě, tak vypjatému českému nacionalismu. Především považoval za nelogické snažit se donutit Němce z regionů jako Chebsko, Teplicko, Liberecko a Ústecko, aby se podvolili pražskému vedení, když otázka

³⁰ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1434, Zpráva P. S. de Erice z 20. října 1920.

³¹ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1434, Zpráva P. S. de Erice z 28. srpna 1920 srovnej s *Důsledky německé protiodvodní agitace*. Lidové noviny, č. 401, 14.8.1920, s. 3.

³² AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1434, Zpráva P. S. de Erice z 16. listopadu 1920, Telegram P. S. de Erice z 20. listopadu 1920, Zpráva P. S. de Erice z 23. listopadu 1920 a Zpráva P. S. de Erice z 30. listopadu 1920; srovnej s *Teplický Josef II.* Lidové noviny, č. 563, 12. 11. 1920, s. 4 či *Věc císaře Josefa II.* Lidové noviny, č. 561, 11. 11. 1920, s. 3.

³³ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1434, Zpráva P. S. de Erice z 16. listopadu 1920.

³⁴ KURAL, V.: *Konflikt*, s. 44.

³⁵ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1434, Zpráva P. S. de Erice z 30. listopadu 1920.

³⁶ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1434, Zpráva P. S. de Erice z 23. listopadu 1920.

národního sebeurčení byla určujícím faktorem při vzniku Československa.³⁷ V této myšlence ho utvrdily i manifestace, které se odehrály v srpnu roku 1921 v Ústí nad Labem a vyžádaly si několik lidských ztrát. Pohřby obětí ústeckých bouří provázela další masová shromáždění, jichž využila německá politická reprezentace k exaltovaným proslovům prodchnutým pangermánskou ideologií.³⁸ Výše popsané okolnosti Ericiho utvrdily v názoru, že jakmile se Německo vzchopí, dojde ke korekci hranic severočeských regionů.³⁹ V jeho postojích ho nepřesvědčil ani rozhovor s Edvardem Benešem, který zaujal smířlivý postoj s touto menšinou a informoval ho o úmyslu nabídnout Němcům účast ve vládě.⁴⁰

Erice také bedlivě sledoval vývoj v armádě, jež se mu zdála až příliš početná. Zejména upozorňoval na přítomnost německého živlu, o jehož loajalitu vůči Československu v případě válečného konfliktu s Německem pochyboval.⁴¹ Nedůvěra v potenciální bojeschopnost armády se však rozplynula v říjnu/listopadu roku 1921 v souvislosti s vyhlášením mobilizace při druhém pokusu Karla Habsburského o restauraci v Maďarsku (s nímž mimo jiné sympatizoval),⁴² a která i díky německé podpoře v parlamentu proběhla nad očekávání spořádaně.⁴³ Ve zprávě, v níž Ericiho sekretář José de Cárcer y Lassance rekapituloval česko-německé vztahy za rok 1921, se pak objevil první náznak důvěry v možnou národnostní konsolidaci. Úspěchy na poli česko-německého usmířování přičítal i aktivní snaze Edvarda Beneše.⁴⁴

Rok 1922 ve zprávách vyzníval klidněji. V podstatě za nejdůležitější událost, jež ovlivnila budování česko-německého smíru, Erice považoval sjezd Společnosti pro Společnost národů konající se v červnu 1922 v Praze.⁴⁵ Na něm došlo ke schválení rezolucí týkajících se rozšíření menšinových práv, což československá, polská, jihoslovenská a rumunská delegace odmítly vzhledem k ne-

³⁷ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1434, Zpráva P. S. de Ericie z 9. června 1921.

³⁸ *Das Begräbnis des dritten Todesopfers*. Prager Tagblatt, č. 189, 13. 8. 1921, s. 3–4.

³⁹ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1434, Zpráva P. S. de Ericie z 10. srpna 1921.

⁴⁰ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1434, Zpráva P. S. de Ericie z 17. srpna 1921.

⁴¹ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1434, Zpráva P. S. de Ericie z 23. května 1921.

⁴² O možnosti restaurace Habsburků Erice soudí, že Karel by alespoň byl zárukou pořádku, který by rovněž přispěl ke zlepšení politické a ekonomické situace Maďarska. AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1434, Zpráva P.S. de Ericie z 25. října 1921.

⁴³ KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky. Díl první. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha 2003, s. 168.

⁴⁴ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1434, Zpráva J. de Cárcera y Lassance z 6. prosince 1921.

⁴⁵ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1435, Zpráva P. S. de Ericie z 10. června 1922 a z 28. června 1922.

obvyklému způsobu hlasování před ukončením debaty, což jim znemožnilo se k rezolucím vyjádřit. Zmíněné delegace pak ze sjezdu demonstrativně odešly.⁴⁶ Výše popsané události vyústily v obstrukce německých poslanců v parlamentu znemožňující projednávání důležitých zákonů.⁴⁷

Po relativně pokojném roce 1922 španělský zastupitelský úřad znovu začaly zaměstnávat lokální nepokoje. Rozbuškou vedoucí k prvním německým manifestacím byla hned v úvodu roku 1923 rúrská krize.⁴⁸ Ještě větší zájem španělských diplomatů však vzbudilo schválení Zákona na ochranu republiky senátem 17. března téhož roku.⁴⁹ Erice ve své zprávě kvitoval, jakým způsobem se mladá republika dokázala vypořádat s nepřátelskými vlivy, což mohlo vést ke kýžené konsolidaci země.⁵⁰ Naopak, už jen zpovzdálí sledoval jarní německý protestní mítink v Karlových Varech,⁵¹ a to navzdory plamennému proslovu Rudolfa Lodgmana, v němž své věrné spolupracovníky národní socialisty označil za zrádce.⁵² Ač karlovarskému projevu Erice prakticky nevěnoval pozornost, české deníky si všimly obratu v česko-německých vztazích od negativistické politiky prosazované Lodgmanem směrem k pragmatičtější politice.⁵³ Toto směřování se více projevilo ve volbách do obecních rad v říjnu téhož roku, v nichž aktivistické strany obdržely podstatně více hlasů než strany negativistické.⁵⁴ Erice však zatím žádnou změnu atmosféry nezaregistroval. Ještě v létě 1923 zastával názor, podle něhož v Československu nebylo možné hovořit o národnostní konsolidaci a v případě válečného konfliktu by se Němci zajisté přidali k Německu a Slovinci s Rusíny k Maďarsku.⁵⁵

Mírnou změnu Ericeho postojů můžeme vypočítat až na podzim následujícího roku, a to ve zprávě, v níž se zmínil o proslovu profesora Bruna Kafky z Deutsche demokratische Freiheitspartei⁵⁶ vybízejícího ke spolupráci

⁴⁶ Kongres Společnosti pro Svaz národů v Praze. Tribuna, č. 130, 7. června 1922, s. 1–2.

⁴⁷ Neslychané bouře v parlamentě. Tribuna, č. 145, 24. června 1922, s. 1–2.

⁴⁸ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1435, Zpráva P. S. de Erice z 23. února 1923.

⁴⁹ Národní shromáždění. Senát schválil zákon na ochranu republiky. Lidové noviny, č. 138, 18. března 1923, s. 4.

⁵⁰ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1435, Zpráva P. S. de Erice z 22. března 1923.

⁵¹ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1435, Zpráva P. S. de Erice z 29. března 1923.

⁵² Lodgman in Karlsbad. Prager Tagblatt, č. 69, 24. 3. 1923, s. 2.

⁵³ Viz například články: KLÍMA, K. Z.: *Z posledních dnů*. Lidové noviny č. 164, 1. dubna 1923, s. 2 či *O česko-německou shodu*. Tribuna, č. 76, 1. dubna 1923, s. 2.

⁵⁴ KURAL, V.: *Konflikt*, s. 57.

⁵⁵ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1435, Zpráva P. S. de Erice z 28. června 1923.

⁵⁶ Německá demokratická svobodomyšlná strana

s českými politickými stranami.⁵⁷ V jednom ze svých listopadových výstupů pak separatistické tendence přičetl vlivu komunistické ideologie řízené z Moskvy, která však měla na Československo i díky vyspělému zákonodárství v sociální oblasti stále menší vliv.⁵⁸ V posledním roce Ericého úřadování ustoupila tematika česko-německých sporů do pozadí. Jediným okamžikem první poloviny roku 1925, jenž vzbudil ve španělských diplomatech zájem, byla reakce Československa na německý projekt Rýnského garančního paktu. Německé návrhy, které vešly ve veřejnou známost na počátku března, sice nevyvolaly v českém tisku (na rozdíl od polského) žádný poprask, a i Edvard Beneš se k nim veřejně vyjadřoval veskrze pozitivně,⁵⁹ legační rada Cárcer y Lassance správně vytušil jejich potenciální třaskavost. Zejména vyjádřil obavy o budoucí hranice ryze německých průmyslových regionů na severu Čech a na Hlučínsku.⁶⁰

Po Ericého odchodu z Prahy se do konce Riverovy diktatury v lednu roku 1930 ve funkci vyslance vystřídali tři diplomaté, a to Daniel Carballo y Prat, conde de Pradere,⁶¹ Santiago Méndez de Vigo y Méndez de Vigo⁶² a Joaquín de Ezpeleta y Montenegro.⁶³ Hned první z nich notně omezil frekvenci zpráv zasílaných do Madridu, které i po obsahové stránce působí stroze.⁶⁴ Navíc se zpočátku svého krátkého působení, spíše než k československému dění, vyjadřoval k neutěšeným podmínkám vyslanectví. Až do konce března roku 1926, kdy se sídlo vyslanectví přesunulo na adresu Cihelna 4,⁶⁵ totiž vyslanec úřad nedisponoval vlastními prostory.⁶⁶ Špatné materiální podmínky, na něž si diplomaté v Praze za Riverovy éry neustále stěžovali, pak pravděpodobně stály

⁵⁷ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1436, Zpráva P.S. de Erice z 26. října 1924.

⁵⁸ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1436, Zpráva P.S. de Erice z 10. listopadu 1924.

⁵⁹ BŘACH, Radko: *Československo a Evropa v polovině dvacátých let*. Praha 1996, s. 106–113.

⁶⁰ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1436, Zpráva J. de Cárcera y Lassance z 20. března 1925.

⁶¹ Pověřovací listiny byly předány 21. srpna 1925. AMZV, fond Diplomatický protokol, kart. 20, Program nástupních audiencí 20. a 21. srpna 1925.

⁶² Pověřovací listiny byly předány 20. července 1926. AMZV, fond Diplomatický protokol, kart. 20, Program nástupních audiencí 20. července 1926.

⁶³ Pověřovací listiny byly předány 9. června 1927. AMZV, fond Diplomatický protokol, kart. 20, Program nástupní audience 9. června 1927.

⁶⁴ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1436 a H2354.

⁶⁵ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1436, Zpráva D. C. y Prata z 30. března 1926.

⁶⁶ Po Ericého odchodu z Prahy byl vypovězen byt, v němž sídlila španělská legace. Jeho nástupce až do dubna 1926 působil v provizorních podmínkách. MONTILLA AMADOR, Luis: *Las Relaciones entre España y Checoslovaquia en la etapa de entreguerras (1919–1936)*. Madrid 2020, s. 161 (nepublikovaná disertační práce).

i za častými personálními obměnami ve funkci vyslance. To však neplatilo o pozici legačního tajemníka. José Cárcer y Lassance vydržel na tomto postu až do roku 1929, kdy ho vystřídal Gaspar Sanz y Tovar, který pak vykonával danou funkci až do okamžiku vypuknutí občanské války ve Španělsku.⁶⁷

Bohužel i česko-německá otázka stála stranou zájmu hraběte de Pradere, zaregistroval ji pouze v souvislosti s volbami v listopadu roku 1925. Nicméně přiznal, že není schopen se v systému německého politikaření zorientovat.⁶⁸

Ani jeho nástupce Santiago Méndez de Vigo y Méndez de Vigo nebyl v komentářích sdílnější.⁶⁹ Snad se na tom podepsal fakt, že již v době svého nástupu do Prahy nepočítal s delším pobytem zde a jakožto přítel Prima de Rivery se poohlížel po prestižnější funkci.⁷⁰ Nicméně otázka soužití jednotlivých národností v Československu se v ne příliš frekventovaných výstupech objevuje v konkrétnějších obrysech. Na poli česko-německých vztahů se věnoval nej-ožehavějším tématům, k nimž bezesporu patřila německá účast ve Švehlově vládě, která se utvořila 12. října 1926.⁷¹ Práci vlády pokládal za velmi plodnou a obdivoval rychlost, s níž došlo ke schválení důležitých zákonů.⁷² Rovněž shledával pozitivním okamžikem oslavy 28. října, jichž se poprvé zúčastnila jak německá, tak maďarská menšina.⁷³

Obsáhlé analýzy se vrací až s příchodem Joaquína de Ezpeleta y Montenegro do funkce vyslance. Sice v počtu zpráv zasílaných do Madridu Ericeho ani zdaleka nepředčil, nicméně oproti svým dvěma předchůdcům poskytoval detailnější pohled na aktuální dění. Dle nízké frekvence zpráv monitorujících česko-německé soužití, však lze usuzovat, že danou tematiku nepovažoval za prioritní. Pozitivně hodnotil především změnu politického kurzu směrem ke kooperaci s menšinami, což se odrazilo nejen při oslavách desetiletého výročí od vzniku republiky,⁷⁴ ale projevovalo se každodenně na půdě

⁶⁷ AGA, AMAEC, kart. 12/3285 a kart. 12/3885.

⁶⁸ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H1436, Zpráva D. C. y Prata z 4. září 1925.

⁶⁹ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H2354.

⁷⁰ AMZV, fond Diplomatický protokol, kart. 20, Zpráva Adolfa Berky z 17. června 1926.

⁷¹ *Nová Švehlova vláda za účasti Němců*. Lidové noviny, č. 517, 13. října 1926, s. 1.

⁷² AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H2354, Zpráva M. de Viga z 2. ledna 1927.

⁷³ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H2354, Zpráva M. de Viga z 28. října 1926.

⁷⁴ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H2354, Zpráva J. de Ezpeleta y Montenegro z 2. listopadu 1928.

parlamentu⁷⁵ či vlády.⁷⁶ Stranou zájmu nezůstaly ani volby do zemských zastupitelstev v prosinci 1928,⁷⁷ jejichž výsledky dle Ezpeletova názoru prohloubily nutnost intenzivnější česko-německé spolupráce.⁷⁸

Relativně poklidnou národnostní situaci narušilo v roce 1929 Německo, jež rozvinulo v rámci Společnosti národů (dále jen SN) rozpravu na téma ochrany menšin.⁷⁹ Malá dohoda v této diskuzi rezolutně odmítla další rozšiřování práv minorit, a to i ze strachu, že by se menšinová politika mohla stát nástrojem cizích mocností k ovlivňování politik jednotlivých států.⁸⁰ Téma práv národnostních menšin rezonovalo i na schůzi Malé dohody v Bělehradu v květnu téhož roku, jejíž průběh španělské vyslanectví bedlivě sledovalo. Stejně tak monitorovalo i ohlas v českém tisku. Ezpeleta si v novinách především všímal množství nepřívznivých komentářů vůči všemu, co by mohlo usnadnit menšinám bránit svá práva v rámci SN.⁸¹ Konečná červnová jednání na půdě SN sice nepřinesla nic nového, ale vyvolala pobouření německého tisku a předzvěst toho, že se Německo bude k otázce ochrany menšin v budoucnu vracet.⁸² Společně s dořešením problému v SN utichly i zprávy týkající se česko-německých vztahů. Ezpeleta je dokonce nereflektoval ani při analýze výsledků říjnových parlamentních voleb, což lze vysvětlit přibližným zachováním poměru mezi aktivistickými a negativistickými stranami.⁸³

⁷⁵ Velmi kladně hodnotí vítězství aktivistických tendencí nad negativistickými. AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H2354, Zpráva J. de Ezpelety y Montenegro z 15. prosince 1927.

⁷⁶ Za důležitý obrat směrem k uklidnění česko-německých vztahů považuje obsazení Ministerstva školství a národní osvěty Antonem Štefánkem v únoru roku 1929. AHMAE, fond Correspondencia, sign. H2354, Zpráva J. de Ezpelety y Montenegro z 9. března 1929.

⁷⁷ *Volby do zemských zastupitelstev roku 1928*. Praha 1929, s. 7.

⁷⁸ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H2354, Zpráva J. de Ezpelety y Montenegro z 10. prosince 1928.

⁷⁹ PETRÁŠ, R.: *Menšiny*, s. 68–69.

⁸⁰ *Londýnské porady Tří o menšinách*. Lidové noviny, č. 224, 3.5.1929, s. 3.

⁸¹ AHN, AHMAE, fond Correspondencia, sign. H2354, Zpráva J. de Ezpelety y Montenegro z 20. května 1929.

⁸² PETRÁŠ, R.: *Menšiny*, s. 69–70.

⁸³ KÁRNÍK, Z.: *České země v éře první republiky*. Díl první, s. 559.

3. Španělské vyslanectví v Praze v období druhé republiky (1931–1936)

Druhou španělskou republiku do okamžiku vypuknutí občanské války re-prezentovali další tři vyslanci: Buenaventura Caro y del Arroyo,⁸⁴ jemuž byla tato funkce svěřena ještě králem Alfonsem XIII. a ve své funkci přetrval ještě několik měsíců po změně režimu; Francisco Agramonte y Cortijo⁸⁵ a Luis García Guijarro.⁸⁶

První jmenovaný nepatřil mezi výrazné diplomaty. Jako bývalý představitel monarchistického zřízení se stával stále častěji terčem kritiky španělských levicových představitelů, což pravděpodobně uspíšilo jeho odchod z Prahy⁸⁷ a vyústilo ve svěření vyslanectví kandidátovi, jenž lépe odpovídal republikánským představám. Celé působení vyslance Buenaventury Caro y del Arroyo poznamenala hospodářská krize. Legační rada Gaspar Sanz y Tovar však Madrid ještě v březnu 1931 ujišťoval, že Československo snáší dopady krize nejlépe z regionu.⁸⁸ Zhoršení situace v Československu španělští diplomaté reflektovali až v souhrnné zprávě na konci roku 1931.⁸⁹ Nicméně během působení Cara y del Arroyo v Praze diplomatické výstupy neregistrovaly zhoršení česko-německých vztahů v souvislosti s hospodářskou krizí.

S novým španělským vyslancem v Praze, Franciscem Agramontem y Cortijem, se vrátila i lepší znalost československých poměrů a s tím i detailnější analýzy. Jeho uvedení do funkce španělského vyslance v Praze se setkala s velmi pozitivním ohlasem i ze strany Československa.⁹⁰ Nový vyslanec se ukázal být po svém příjezdu do Prahy jako velmi akceschopný. Již v dubnu roku 1932 přesunul sídlo vyslanectví na novou adresu: Božetěchova 14.⁹¹

V listopadu roku 1932 si pak Agramonte y Cortijo od karlovarského konzula Arnolda Loranda vyžádal podrobný popis hospodářské situace v tamním

⁸⁴ Pověřovací listiny byly předány 31. července 1930. AMZV, fond Diplomatičký protokol, kart. 20, Program nástupní audience 31. července 1930.

⁸⁵ Pověřovací listiny byly předány 3. března 1932. AMZV, fond Diplomatičký protokol, kart. 20, Program nástupní audience 3. března 1932.

⁸⁶ Pověřovací listiny byly předány 25. června 1935. AMZV, fond Diplomatičký protokol, kart. 20, Zpráva Kanceláře prezidenta republiky MZV ze dne 4. července 1935.

⁸⁷ Na stránkách časopisu *Crisol* byl Buenaventura Caro y del Arroyo opakovaně verbálně napadán španělským akademikem a levicovým politikem Ginésem Gangou y Tremiñem. Podrobněji viz MONTILLA AMADOR, L.: *Las Relaciones entre España y Checoslovaquia*, s. 250–251.

⁸⁸ AGA, AMAEC, kart. 82/2059, Zpráva B. Cara y del Arroyo z 10. února 1931.

⁸⁹ AGA, AMAEC, kart. 82/1960, Zpráva B. Cara y del Arroyo z 23. prosince 1931.

⁹⁰ AMZV, fond Diplomatičký protokol, kart. 20, Zpráva Vlastimila Kybala z 16. ledna 1932.

⁹¹ *Die spanische Gesandtschaft in Prag*, Prager Presse, č. 97, 8.4.1932, s. 5.

regionu. Hovořilo se v něm o neutěšených podmínkách německého obyvatelstva a rovněž sloužil k hledání obchodních příležitostí, jichž by Španělsko mohlo využít.⁹²

Naprosté prozření a znovuzařazení národnostní otázky mezi nejdůležitější témata přišlo s nástupem Adolfa Hitlera v roce 1933 k moci. Vyslanectví pečlivě monitorovalo narůstající nervozitu v českých zemích, která zesílila během procesu s příslušníky nacistické organizace Volkssport. Ačkoliv účastníci soudního řízení vyvázli jen se symbolickými tresty, celý proces našel širokou odezvu nejen u veřejnosti, ale i u politických špiček,⁹³ a to i kvůli podezření, že v pozadí případu stáli reprezentanti německých negativistických stran DNSAP⁹⁴ a DNP.⁹⁵ I kvůli tomu došlo ještě na konci roku 1933 k pozastavení činnosti DNP a k rozpuštění DNSAP.⁹⁶ Agramonte y Cortija pak s nelibostí sledoval, jak se nacistická ideologie stává více populární nejen mezi mládeží, ale i v německých intelektuálních kruzích.⁹⁷ Velmi pozitivně tak kvitoval tak snahu vlády zachovat maximální národnostní soudržnost, což se nejvíce projevilo při oslavách 28. října téhož roku.⁹⁸

V první polovině roku 1934 sice česko-německá tematika znovu ustoupila do pozadí, nicméně projev Konrada Henleina v České Lípě v říjnu 1934, na němž zaznělo programové prohlášení Sudetendeutsche Heimatfront (dále jen SH), obrátilo pozornost vyslanectví znovu k této problematice. Navzdory faktu, že se Henlein na Českolipském sjezdu jednoznačně přihlásil k loajalitě k Československu a přislíbil pokračování v aktivistické politice,⁹⁹ legační rada Sanz y Tovar zmínil své obavy z budoucího vývoje. Nicméně ještě na podzim roku 1934 vyslanectví Henleinův volební potenciál hluboce podceňovalo. Obrat nastal až před květnovými volbami v roce 1935. Jestliže legační rada Henleinovi v listopadu 1934 přisuzoval neschopnost oslovit masy dělníků a levicově orientovaný elektorát,¹⁰⁰ před volbami v něm viděl člověka, který má dar strhnout početné německé masy. Ačkoliv ho považoval za německého

⁹² AGA, AMAEC, kart. 82/1960, Zpráva F. Agramonteho y Cortija z 10. listopadu 1932.

⁹³ KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky*. Díl druhý. *Československo v krizi a ohrožení (1930–1935)*. Praha 2018, s. 126–128.

⁹⁴ Deutsche nationalsozialistische Arbeitspartei – Německá nacionálně socialistická dělnická strana.

⁹⁵ Deutsche Nationalpartei – Německá nacionální strana.

⁹⁶ KURAL, V.: *Konflikt*, s. 117.

⁹⁷ AGA, AMAEC, kart. 82/2059, Zpráva F. Agramonteho y Cortija z 28. června 1933.

⁹⁸ AGA, AMAEC, kart. 82/2059, Zpráva č. F. Agramonteho y Cortija z 31. října 1933.

⁹⁹ TÓTH, A. – NOVOTNÝ, L. – STEHLÍK, M.: *Národnostní menšiny*, s. 66–69.

¹⁰⁰ AGA, AMAEC, kart. 82/2059, Zpráva G. Sanz y Tovara z 10. listopadu 1934.

lídra voleb, ještě v květnové predikci mu přisoudil zisk kolem 35 mandátů.¹⁰¹ Výsledek voleb, v nichž SdP¹⁰² obdržela nejvíce hlasů ze všech stran a v poslanecké sněmovně získala 44 mandátů, zaskočil nejen československou veřejnost, ale i zahraničí.¹⁰³ Ne méně pak španělskou legaci. Ač legační rada sám na počátku španělské občanské války přešel na Francovu stranu a spíše tíhnul k pravicovému smýšlení, dle jeho slov dané výsledky nemohly v žádném směru přispět k politické stabilitě země.¹⁰⁴ V podobném duchu se nesla i zpráva hodnotící výsledky voleb do senátu. Sanz y Tovar zde ještě podrobněji zmínil příčiny úspěchu německých nacionalistů. Ty viděl jak v hospodářské krizi, tak ve snaze vlády o přílišný centralismus.¹⁰⁵

Po odvolání Agramonteho y Cortija MZV v červnu 1935 jen s velkými obavami vyhlíželo nástup nového vyslance Luise García Guijarry,¹⁰⁶ poslance za konzervativní tradicionalistickou regionální stranu, jehož působení v Praze prosadil španělský katolický blok CEDA.¹⁰⁷ Navzdory jeho osobnímu zájmu o Československo, budil ve zjitřené atmosféře rozpínajícího se nacismu ve střední Evropě nedůvěru svým tradicionalistickým přesvědčením.¹⁰⁸ Luis García Guijarro se však navzdory osobním postojům o československém dění vyjadřoval velmi profesionálně. V oblasti česko-německých vztahů si zejména všímal přístupu československých politiků k menšinám. Detailně tak například referoval o vystoupení ministerského předsedy Milana Hodži v parlamentu v prosinci roku 1935.¹⁰⁹

Posledním velkým tématem, jímž se Guijarro ve své funkci zabýval, a které zjitřilo již tak napjatou atmosféru v Československu, bylo zvolení bývalých špiček DNSAP Hanse Krebse a Rudolfa Junga poslanci v Reichstagu. Proti jejich zvolení, vzhledem k jejich stále ještě trvajícím československé příslušnosti, protestoval vyslanec Vojtěch Mastný u německé vlády. Nicméně jeho intervence

¹⁰¹ AGA, AMAEC, kart. 82/3119, Zpráva G. Sanz y Tovara z 10. května 1935.

¹⁰² Sudetendeutsche Partei – Sudetoněmecká strana (dříve Sudetendeutsche Heimatfront).

¹⁰³ KÁRNÍK, Z.: *České země v éře první republiky. Díl druhý*, s. 496.

¹⁰⁴ AGA, AMAEC, kart. 82/3119, Zpráva č. G. Sanz y Tovara z 21. května 1935.

¹⁰⁵ AGA, AMAEC, kart. 82/3119, Zpráva č. G. Sanz y Tovara z 24. května 1935.

¹⁰⁶ AMZV, fond Diplomatický protokol, kart. 20, Zpráva Kanceláře prezidenta republiky MZV z 4. července 1935.

¹⁰⁷ CEDA – Confederación Española de Derechas Autónomas byla v posledních volbách před španělskou občanskou válkou nejdůležitější pravicovou silou. LINZ, Juan J. – DE MIGUEL, Jesus M.: *Hacia un análisis regional de las elecciones de 1936 en España*. Revista española de la opinión pública 13, 1977, č. 48, s. 31–32.

¹⁰⁸ AMZV, fond Diplomatický protokol, kart. 20, Zpráva Zdeňka Formánka z 22. února 1935.

¹⁰⁹ AGA, AMAEC, kart. 82/3119, Zpráva L.G. Guijarra z 12. prosince 1935. Srovnej s *Naše ústava a demokracie spočívá na politických stranách*. Venkov, č. 284, 6. 12. 1935, s. 2.

se vzdor zjevnému porušení československo-německé smlouvy o nabytí státní příslušnosti minula účinkem.¹¹⁰ Nutno podotknout, že ve zprávách popisujících daný spor se začínají projevovat Guijjarovy sympatie s německým režimem. Nicméně i přesto, že přístup Československa považoval za přepjatý a postup Německa očividně zlehčoval, daný incident považoval za symptomatický příklad vypjaté atmosféry v Československu.¹¹¹

Jeho nekompromisnost v otázce osobních postojů a znovuzvolení poslancem za pravicovou stranu ve volbách na jaře 1936 pak zřejmě stála za vyslancovým odvoláním v červenci¹¹² a následným odchodem z Prahy v srpnu téhož roku.¹¹³ Legaci po svém odchodu předal Gaspar Sanz y Tovarovi, který se dal k dispozici vládě v Burgosu.¹¹⁴ Luis García Guijarro ukončil pražskou kariéru na prahu tragického konfliktu španělské občanské války. Ten skončil vítězstvím frankistického režimu. Trend autoritativních režimů v Evropě nakonec pohltil i demokratické Československo, jež se ani po dvaceti letech nedokázalo vyrovnat s rakousko-uherským odkazem mnohonárodnostního státu.

4. Závěr

Předložená studie představuje sondu do fungování španělského zastupitelského úřadu v Praze, jejímž hlavním cílem bylo ozřejmit vnímání česko-německých vztahů španělskými diplomaty. Jak frekvence, tak zpracovanost situačních zpráv kolísala nejen v závislosti na osobní angažovanosti a profesionalitě diplomatů, ale i na době, v níž byly zpracovány. Jednoznačně za nejneproduktivnější období můžeme označit prvních pět let od zřízení španělského zastupitelského úřadu v Praze a mezi ústřední témata patřily národnostní nepokoje zejména v příhraničních oblastech či etablování německého elementu v československé politice. Ericeho následovníci, a to až do konce Riverova autoritářského režimu v roce 1930, kteří se v Praze vystřídali během pěti let tři, nedokázali Ericemu v počtu zasílaných zpráv konkurovat. Časté personální změny a nedostatečné materiální zabezpečení se negativně projevily i na obsahové kvalitě zpráv zasílaných v období do konce Riverovy diktatury. Navíc v Československu došlo v daném

¹¹⁰ *Československý protest v Berlíně*. Lidové noviny, č. 167, 1. 4. 1936, s. 3.

¹¹¹ AGA, AMAEC, kart. 82/3119, Zpráva L.G. Guijarra z 6. dubna 1936 a 12. dubna 1936.

¹¹² AMZV, fond Diplomatický protokol, kart. 20, Zpráva Roberta Fliedera z 8. června 1936; Odvolací listina zasláná španělským prezidentem prezidentu Československa z 17. července 1936.

¹¹³ AMZV, fond Diplomatický protokol, kart. 20, Nóta L. G. Guijarra československému ministru zahraničí z 5. srpna 1936.

¹¹⁴ AMZV, fond Diplomatický protokol, kart. 20, Nóta z 5. srpna 1936.

období k relativnímu uklidnění poměrů, což do jisté míry vysvětluje ustoupení národnostní otázky do pozadí. I Buenaventura Caro y del Arroyo pokračoval ve své práci ve stejném duchu jako před vyhlášením druhé španělské republiky. Otázka česko-německé problematiky se dostala do popředí až s příchodem Francisca Agramonte y Cortija a zájem o ni zesílil po nástupu Adolfa Hitlera k moci. Agramonte si všímal nejen houstnoucí atmosféry v Československu, ale především pečlivě monitoroval vzestup osobnosti Konrada Henleina a jeho SdP. V ostražitosti vůči německé menšině nepolevoval ani poslední z vyslanců působící v Praze před vypuknutím španělské občanské války, Luis García Guijarro. Ač se sám netajil pravicovým smýšlením, otázku minorit v Československu považoval taktéž za určující.

Czech-German Relations During the First Czechoslovak Republic Through the Eyes of the Spanish Embassy in Prague

Abstract

Czechoslovakia, as the successor state of Austria-Hungary, inherited numerous problems. One of the most difficult was undoubtedly the question of the coexistence of minorities in a common state; in particular, the German minority had a considerable impact on the cohesion of the state. As a result, the newly established foreign embassies in Prague monitored the relations between Czechs and Germans closely throughout the entire period of the First Republic. The development of Czech-German relations was also monitored by the Spanish embassy, and this topic became one of the most commented on in the reports sent by diplomats to Madrid. The present study therefore provides an insight into the functioning of the Spanish embassy in Prague during this period. It focuses not only on the frequency of such reports, but also analyses what topics diplomats paid attention to. The study also takes into account the effects of both the changes in the political regime in Spain between the founding of Czechoslovakia and the outbreak of the Civil War and the high turnover.

Keywords: German minority; Spanish embassy in Prague; diplomacy; national unrest; minorities

Mgr. Klára Staňková

Klára Staňková holds a master's degree in history and Spanish Philology from Palacký University Olomouc (2015). She is currently a PhD candidate in Historical Sciences in Olomouc. Her research focuses on military history and international relations in the twentieth century.

e-mail: klara.stankova02@upol.cz

Schmoranzova skupina tiskových důvěrníků. Olomoucký případ škpt. Jaroslava Hesse (1896–1940)

Milan Vyhliďal

1. Úvodem

Bezprostředně po nacistické okupaci českých zemí začaly na domácí půdě vznikat více či méně organizované skupiny zabývající se zpravodajskou činností ve prospěch odboje. Řada těchto skupin mimo to personálně stavěla na vojenských profesionálech likvidované československé armády, což rodící se odboj zabývající se informační činností od počátku dostalo na poměrně solidní úroveň.

Významnost zpravodajství v českých zemích podtrhovala nejen přítomnost zbrojního průmyslu. Jistou důležitostí současně vynikala centrální poloha Protektorátu v srdci Evropy v kombinaci s umístěním důležitých komunikací. Zásluhou zpravodajských aktivit domácího odboje se tak londýnské vedení mohlo dostávat k významným informacím o vyzbrojování německé armády a také k podstatným náznakům prozrazujícím směry budoucí nacistické expanze.

Jednou z důležitých základen odbojové činnosti v Protektorátu se bez diskuzí stala rozsáhlá vojenská skupina s názvem Obrana národa (dále jen ON), která v letech 1939 až 1940 realizovala celé spektrum činností; od rozsáhlých příprav k ozbrojenému povstání, přes zpravodajskou činnost, až po organizovaný odsun různých osob do exilu.

Ilegální informační činností se zabývaly také další menší skupiny stavěné na bývalých vojenských profesionálech. Za všechny můžeme jmenovat například již legendární zpravodajsko-diverzní seskupení s názvem Tři králové (ve složení pplk. Josef Balabán, pplk. Josef Mašín a škpt. Václav Morávek), či čistě zpravodajskou organizaci Tři konšelé (ve složení škpt. František Fárek, škpt. Antonín Longa a škpt. Alois Čáslavka).

Další ze základen zpravodajské činnosti se v okupovaných českých zemích podařilo skrýt za oficiální činnost sítě tzv. Schmoranzových tiskových referentů. Jednalo se o rozsáhlou skupinu, jejíž činnost byla velice krátká, nicméně celkem intenzivní.

Problematika uvedené organizace se již v minulosti stala částečným objektem zájmu jak historiků, tak laických badatelů. Jejich práce se však soustředila především na významné řídicí pracovníky a její různé regionální aspekty zůstávaly prakticky nepovšimnuty. Předložený text má tak za úkol představit nejen úkoly a způsoby práce Schmoranzovy skupiny a metody činnosti nacistické tajné policie, ale právě také jistý místní aspekt, tedy vazbu uvedené skupiny na město Olomouc.¹

2. Schmoranzova skupina tiskových důvěrníků

Ještě před nacistickou okupací bylo k tehdejšímu prezídiu ministerské rady přiřčeno tiskové oddělení pod vedením ministerského rady Zdeňka Schmoranze. To se následně dělilo ještě na Českou tiskovou kancelář (dále jen ČTK), které šéfoval Arnošt Bareš, a tiskovou dozorcí službu (dále jen TDS) v čele s JUDr. Osvaldem Svobodou. Po okupaci v březnu 1939, kdy padlo rozhodnutí kvůli dohledu nad protektorátním tiskem posílit dozorcí službu nad tiskem a zřídit tak další specializovaná místa tiskových referentů, se současně vyskytla více než vhodná příležitost k vybudování rozsáhlé informační sítě proti nacistům.²

Za oficiální činnost tiskové dozorcí služby se totiž daly pohodlně skrýt také aktivity vyloženě realizované ve prospěch odboje. Mezi základní úkoly dozorcí

¹ Problematika protinacistické odbojové skupiny Schmoranzových tiskových důvěrníků se dosud nedočkala komplexního zpracování. Jejím aktivitám se různou měrou věnují zatím časopisecké studie jako například: BAREŠ, Arnošt – PASÁK, Tomáš: *Odbojová organizace Zdeňka Schmoranze v roce 1939*. Historie a vojenství 17, 1968, č. 6–7; KOKOŠKA, Stanislav – PIVCOVÁ, Zuzana: *Generál Eliáš a Schmoranzova skupina tiskových důvěrníků*. Historie a vojenství 45, 1996, č. 6 a VAJSKEBR, Jan – ŠUSTROVÁ, Radka: *Německá bezpečnostní opatření v Protektorátu Čechy a Morava na začátku války*. Paměť a dějiny 3, 2009, č. 3.

² KOKOŠKA, Stanislav – PIVCOVÁ, Zuzana: *Generál Eliáš a Schmoranzova skupina tiskových důvěrníků*. Historie a vojenství 45, 1996, č. 6, s. 146. Na obsahu práce tiskové dozorcí služby se samozřejmě bytostně podepsala okupace. Protektorátní tisk nesměl publikovat zprávy o činnosti nacistické policie a značným omezením procházely také zprávy o německé branné moci. Potlačeny musely být také všechny informace o ilegálních akcích proti okupantům. V instrukcích se přímo uvádělo: „Úkolem tiskové dozorcí služby /TDS/ jest, aby v přímém styku s redakcemi působila k tomu, aby tisk neztěžoval a nekřivil práci vládních orgánů Říše a Protektorátu, ale také pozitivně aby tuto práci podporoval a pomáhal v ní. Redaktořská činnost jest veřejný úkol a je spojena se stejnou odpovědností za osudy národa, jakou nese vláda“. Státní okresní archiv Olomouc (dále jen SOKa Olomouc), fond Okresní úřad Olomouc, karton 24, inv. č. 298, *Souborný přehled pokynů pro tiskovou přehlídku platných dne 27. března 1939*.

služby, které byly prováděny sítí podřízených tiskových referentů³ u okresních úřadů, totiž patřila nejenom kontrola všech tiskovin vycházejících na území Protektorátu a úzká kooperace s ČTK ve věci zpráv určených pro tisk. V rukou tiskových referentů se povinně sbíhaly také informace o jednáních zastupitelských sborů, dále zprávy o hospodářských, školských, církevních, stavebních a dopravních záležitostech, a co je důležité, končily u nich také zprávy, jejichž publikování se v protektorátní realitě neshodovalo s oficiálně stanoveným veřejným zájmem. Zde šlo především o různá úřední hlášení týkající se akcí odboje, nehod, zmizelých a hledaných osob, nálezů mrtvol atd., tedy záležitosti plně využitelné pro informační činnost rodícího se odboje.⁴

Výstavba Schmoranzovy zpravodajské sítě začala hned od druhé poloviny dubna 1939. Akce se dohodla s bývalým přednostou 2. (zpravodajského) oddělení hlavního štábu Ministerstva národní obrany (dále jen MNO) plk. gšt. Šimonem Drgáčem, který již od konce září 1938 působil jako zástupce MNO u nově zřízeného ministerstva propagandy a setrval zde i po mnichovských událostech, a také s další klíčovou osobou pplk. gšt. Janem Třebickým z téhož ministerstva. Vše navíc probíhalo s vědomím ministerského předsedy Aloise Eliáše a u německých úřadů se nová reorganizace prosadila potřebou sjednocení tiskové dozorcí služby a zvýšeného tiskového dozoru. Úkolem, který měl zůstat před okupanty skryt, ovšem bylo systematické shromažďování informací politického, hospodářského a také vojenského charakteru pro potřeby zahraničního odboje.⁵

Personální výběr budoucích referentů ovlivnil především vedoucí tiskové dozorcí služby JUDr. Oswald Svoboda a jeho zástupce, bývalý major československé armády, Josef Vais. Ze seznamu asi devadesáti důstojníků, který poskytlo likvidované zpravodajské oddělení hlavního štábu MNO, Vais vybral několik desítek osob. Není bez zajímavosti, že vybíral vesměs zkušené vojáky, kteří před nacistickou okupací sloužili v různých funkcích u vojenského zpravodajství. Likvidační oddělení MNO pak některé z těchto vytipovaných

³ Úkoly tiskového referenta stanovily oficiální instrukce takto: „Tiskovému referentu náleží vyřizovati veškeré tiskové záležitosti, které úřad po zákonu obstarává, pečovati o spořádané poměry v tisku, starati se i jinak o jeho potřeby a spolupůsobiti při vyřizování věcí povahy příbuzné, t. j. věcí, jež souvisejí nebo mohou míti vliv na tvoření veřejného mínění.“ SOKa Olomouc, fond Okresní úřad Litovel, karton č. 751, *Instrukce o výkonu tiskové a informační služby okresních a státních policejních úřadů*.

⁴ SOKa Olomouc, fond Okresní úřad Litovel, karton č. 62, inv. č. 751, *Instrukce o výkonu tiskové a informační služby okresních a státních policejních úřadů*.

⁵ BAREŠ, Arnošt – PASÁK, Tomáš: *Odbojová organizace Zdeňka Schmoranze v roce 1939*. Historie a vojenství 17, 1968, č. 6–7, s. 1017–1018 a STEHLÍK, Eduard: *Armádní generál Šimon Drgáč*. Vojenské rozhledy 24, 2015, č. 4, s. 115.

osob vyzvalo, aby se ve dnech 7. až 15. července 1939 hlásily ke školení organizované tiskovou dozorcí službou ve Štefánikově domě v Praze.⁶

V průběhu kurzu vedoucí školení, doktor Svoboda a Josef Vais, seznamovali budoucí tiskové referenty nejenom s povinnostmi při okresních úřadech, ale závěrem setkání Vais otevřeně promluvil o potřebách a formách ilegální práce. Současně přítomné informoval o zákazu odchodu do zahraničí, který mohl proběhnout jen na základě výslovného rozkazu. Tiskoví referenti zde také obdrželi krycí značky (pro oblast Čech se jednalo o čísla B 1 až B 22 a pro Moravu o čísla C 1 až C 16; přičemž značku C 3 obdržel olomoucký tiskový referent špkt. Jaroslav Hess) a umístěnky k jednotlivým okresním úřadům, kde měli postupně zahájit jak svoji oficiální, tak stínovou zpravodajskou činnost ve prospěch odboje.⁷

3. Jaroslav Hess v armádě a v odboji

Cesta Jaroslava Hesse, coby budoucího tiskového referenta u Okresního úřadu v Olomouci, do funkce nevedla přes výše uvedené školení, přesto měl s ostatními referenty mnoho společného. Stejně jako oni totiž patřil k bývalým zpravodajským důstojníkům československé armády.

Samotný Hessův životní příběh se z počátku nějak zvlášť neodlišoval od příběhů dalších desetitisíců mužů z českých zemí. Narodil se 28. ledna 1896 v Plzni a po maturitě na tamějším českém gymnáziu byl ve druhém válečném roce odveden jako tzv. jednoroční dobrovolník k plzeňskému c. a k. pěšímu pluku 35. S ním se také zanedlouho dostal na italskou frontu, kde ho v listopadu 1916 vážně přiotrávil plynový granát. Až do února následujícího roku pak pobýval v nemocničním ošetřování. V listopadu 1917 byl již jako velitel roty v hodnosti poručíka odeslán na rumunskou frontu. Po ukončení bojů 1. světové války se dostal do svobodné republiky a jako mladý důstojník se ihned přihlásil do řad vznikající československé armády.⁸

⁶ Archiv bezpečnostních složek (dále ABS), fond Mapy zpráv zpracované studijním ústavem MV (f. Z), sign. Z-6-314-2, Seznam zpravodajsky činných osob žijících na území ČSR, fol. 475–479; STEHLÍK, Eduard – LACH, Ivan: *Vlast a čest jim byly dražší nežli život*. Dvůr Králové nad Labem 2000, s. 203 a Vojenský ústřední archiv-Vojenský historický archiv (dále jen VÚA-VHA), fond 2. oddělení HŠ MNO, karton č. 377, inv. č. 338, Informace o důstojnících generálního štábu povolanych do kurzu tiskových referentů.

⁷ BAREŠ, A. – PASÁK, T.: *Odbojová organizace*, s. 1020.

⁸ VÚA-VHA Praha, sbírka Kvalifikační listiny, Kvalifikační listina Jaroslava Hesse, nar. 1896, *Čistopis kvalifikační listiny – Část I*.

V březnu roku 1919 Jaroslav Hess služebně zakotvil, a to na přesně dvě desetiletí, na východním Slovensku. K významné události, která v budoucnu jeho život jednoznačně ovlivnila, došlo v roce 1925, kdy ho v hodnosti nadporučíka přidělili ke 2. (zpravodajskému) oddělení štábu velitelství Zemského vojenského velitelství (dále jen ZVV) v Košicích, tedy k jednomu z důležitých center výzvědné činnosti proti Maďarsku. Zde se Hess navíc seznámil již s výše uvedeným Janem Třebickým, který tamějšímu zpravodajskému oddělení v letech 1932 až 1936 dokonce přednostoval.⁹

Po rozsáhlé reorganizaci vojenského zpravodajství byla v roce 1936 ofenzivní činnost vyjmuta z kompetencí jednotlivých zemských vojenských velitelství a nově přešla přímo do rukou vojenského zpravodajského ústředí¹⁰ v Praze, které ji od té doby realizovalo prostřednictvím specializovaných výzvědných středisek (těsně před mnichovskými událostmi přeměněných na agenturně pátrací střediska) a jim podléhajícím předsunutých agenturních ústředí (dále jen PAŮ) umístěných přímo v pohraničních regionech.¹¹

Jaroslav Hess v důsledku výše uvedených změn přešel pod Výzvědné středisko IV (od roku 1938 se jednalo o Agenturně pátrací středisko IV) v Košicích. Služebně pak působil, jako štábní kapitán, u Předsunuté agenturní ústředny v Rimavské Sobotě, která se nadále soustředila na řízení části zpravodajské sítě proti horthyovskému Maďarsku. V uvedeném služebním zařazení, v podstatě ve zpravodajském terénu, nutně získával také velice cenné zkušenosti, které mohly být slušně uplatnitelné také v blízké budoucnosti v činnosti proti německým okupantům.¹²

Vlastní okolnosti počátků Hesseva zapojení do odboje nejsou zcela zřejmé. Vzhledem k tomu, že řada klíčových aktérů okupaci nepřežila, jsme velkou měrou odkázáni na materiály z proveniencí německých bezpečnostních složek.

S jistotou můžeme alespoň tvrdit výše uvedené, totiž, že se Hess pražského školení pořádaného tiskovou dozorcí službou nezúčastnil. Hessovi, který se jako důstojník likvidované armády stejně chystal odejít do civilní

⁹ VŮA-VHA Praha, sbírka Kvalifikační listiny, Kvalifikační listina Jaroslava Hesse, nar. 1896, Kvalifikační listina – Část I.

¹⁰ Jednalo se o 2. (zpravodajské) oddělení hlavního štábu MNO.

¹¹ VŮA-VHA Praha, sbírka Kvalifikační listiny, Kvalifikační listina Jaroslava Hesse, nar. 1896, Kvalifikační listina – Část I a STRAKA, Karel: *Rekonstrukce československé agenturní sítě a jejich výsledků z let 1933–1939. Zpravodajské ústředí*. Praha 2017, s. 36–37.

¹² ABS, fond Mapy zpráv zpracované studijním ústavem ministerstva vnitra (f. Z), sign. Z-6-314-2, *Seznam zpravodajsky činných osob nezjištěných v ústřední evidenci obyvatel*, fol. 742 a TITL Zdeněk: *Rekonstrukce vývoje organizační struktury a personálii československého vojenského výzvědného zpravodajství (1. část)*. Praha 1995, s. 31–44.

sluŹby, mĚl dát kontakt na ústředí Schmoranzovy skupiny (jmenovitĚ pŕımo na majora Vaise) nikdo jiný, neŹ starý známý ze sluŹby na Slovensku Jan Třebický. Vzajemne styky údajně navázali jıŹ v kvĚtnu roku 1939, tedy nedlouho po Hessově návratu ze Slovenska, kdy mu Třebický nejprve nabıdl místo tiskového referenta v Moravské Ostravě. Hess tuto nabídku pŕıjal a začal se na pŕıjetı uvedené funkce také pŕıpravovat. Nicméně koncem kvĚtna onemocněl a nasledne se aŹ do poloviny ˇervence nacházel na dovolené. Poatkem ˇervence se Hess v Praze dověděl od Vaise se Schmoranzem, Źe místo tiskového referenta v Moravské Ostravě je jıŹ obsazeno npor. ŠtĚpanem Karešem, a 8. ˇervence tak obdrŹel nove pokyny pro ˇinnost, a to na Okresním urade v Olomouci.¹³

Sít tiskových duvĚrnıku byla budována vcelku rychle, o ˇemŹ svĚdcı řada dochovaných pramenů. Noví tiskoví referenti pŕıchazeli na svá místa hned 19. ˇervence 1939, tedy krátce po ukončení praŹskeho kurzu TDS, ovšem za situace, kdy nebyli do funkcí ještě formálně pŕıdĚlenı. Chyběly patŕıcne dekrety a stále se ještě ˇekalo na schválení ze strany ministerstva financí. Nicméně z prezidı zemských uradu pŕıšel na okresní urady jednoznačný pokyn, aby pŕıchozım referentům nebylo v jejich nástupu ˇıneno Źadnych obtıŹı.¹⁴

Jaroslav Hess do Olomouce pŕıcestoval někdy v polovině ˇervence 1939. Jiste pak víme, Źe dne 13. ˇervence se zde také policejne pŕıhlasil k pobytu, a to na tehdejsı Müller Gasse 14 (dnešní ulice Dvořáková) v městske ˇasti Nová Ulice. Tímto souasne zahájil své velice krátke působení ve funkci tiskového referenta olomouckého Okresního úradu a souasne tez v odboji proti okupantům.¹⁵

ıiste objektivně vzato město Olomouc nepatŕılo ke klıcovym centřum Protoktoratu (nemohlo se tak napŕıklad rovnat Praze, Plzni, Moravské Ostravě, Brně ˇı Pŕerovu), nicméně také zpŕavy z Olomouce mohly spoluvytvaret komplexní obraz o tom, co se v Protoktoratu děje a jaké mohou bít dalı zámysly

¹³ Národní archiv (NA), fond Státní tajemnik u řıšskeho protektora v ˇechach a na Moravě (f. 109), sign. 109-4-535, *SchlusŹbericht zum Vorgang Schmoranz und Andere*, fol. 44–45. Podle stavajcı odborné literatury byl Jaroslav Hess do funkce tiskového referenta Okresního úradu v Olomouci uveden jıŹ v tzv. pŕvnı etapě, tedy v kvĚtnu 1939. Mělo se jednat o období ziskavanı zpŕav pouze z duleŹitych protektorátních center, jako byla Plzeň, Moravská Ostrava, Brno a Olomouc. BAREŠ, A. – PASÁK, T.: *Odbojová organizace*, s. 1019. Jak ale je a bude ještě v textu uvedeno, tak se do Olomouce dostal aŹ ve druhé polovině ˇervence roku 1939.

¹⁴ SOKa Olomouc, fond Okresní úrad Litovel, karton ˇ. 61, inv. ˇ. 659, *ZamĚstnanci resortu ministerstva národní obrany pŕıdĚlenı k uradum jako tiskoví referenti*, fol. 706.

¹⁵ SOKa Olomouc, fond Policejní pŕıhlaŹky Olomouc, *Policejní pŕıhlaŹka Jaroslava Hesse*, nar. 1896. Zajímavá je také poznámka odhlaŹenı/odstehovanı v Hessově ohlaŹovacım lístku, kde je bez blıŹı adresy uvedeno datum 6. zarı 1939 a město Brno. V uvedené době se Jaroslav Hess nacházel ve vazbě ve věznici brněnského gestapa na Špilberku.

okupantů. Z významných podniků, na které se dalo v tomto směru zaměřit, je třeba zmínit alespoň Moravské ocelárny a železárny v Řepčíně, hodolanské železárny Kosmos a především letecké opravárenské dílny na olomouckém Šibeníku. Mimo to německá branná moc ve městě od československé armády převzala značné množství kasáren, skladů a dalších zařízení.

Hess však přišel do města, na které neměl žádné rodinné ani profesní vazby. Z předchozích řádků víme, že sám patřil k plzeňským rodákům a celou svoji služební dráhu strávil na východním Slovensku. Znalost místních reálií tak byla bezesporu velice slabá, a taktéž je složité rekonstruovat jeho případné kontakty na vznikající rezistenční skupiny přímo ve městě (například na v úvodu zmíněnou Obranu národa). Jeho zařazení do místa, které prakticky neznal, tak na druhou stranu odpovídalo určité živelnosti a možností tehdy budovaného odboje, včetně Schmoranzovy zpravodajské sítě. Ta, ačkoli se velkou měrou skládala ze zpravodajských profesionálů, což představovalo ohromnou výhodu, byla vedena přece jen skupinou „neodborníků“¹⁶.

4. Rozbití Schmoranzovy skupiny

Bezpečností opatření proti centrům domácí rezistence se úměrně zvyšovala s přibližujícím se válečným konfliktem. Německá tajná policie první velké zásahy proti odboji realizovala jen několik málo dnů před napadením Polska. První oběti tohoto tažení pak představovali právě příslušníci Schmoranzovy skupiny tiskových důvěrníků.

Jejich aktivity a desítky zapojených osob v kombinaci s ne zrovna ideální konspirací nezůstaly dlouho utajeny. Zatýkáci akci proti Schmoranzovým lidem nacisté spustili po celém protektorátním území v pátek 25. srpna 1939. Pro vzájemnou provázanost německá policie zasáhla po prvních výsleších také v nadřazeném orgánu Schmoranzovy skupiny v Předsednictvu ministerské rady, kde zatkla také Hessova bývalého nadřízeného Jana Třebického. V trezoru Dr. Osvalda Svobody z tiskové dozorcí služby Němci navíc objevili mapu popisující síť tiskových důvěrníků spolu s krycími značkami a asi stovkou

¹⁶ Nutno říci, že o Schmoranzových schopnostech od počátku ve vojenských odbojových kruzích panovaly určité pochybnosti. Problematická byla také vlastní konspirace skupiny, které nepřispívalo zaangażování velkého množství bývalých důstojníků. VAJSKEBR, Jan – ŠUSTROVÁ, Radka: *Německá bezpečnostní opatření v Protektorátu Čechy a Morava na začátku války. Paměť a dějiny*, 2009, č. 3, s. 103; FÁREK, František: *Stopy mizí v archivu...* Praha 1975, s. 211–212 a HAVEL, František: *Převedení zprav. fondu 2. odd. hl. štábu do propagačního úřadu v Dušní ulici a souvislost této akce s gen. Eliášem*, s. 4. (Havlova nepublikovaná práce pochází z držení pana Ing. Jiřího Havla. Dostal jsem se k ní v roce 2018.)

zpráv vojenského charakteru. Něco se sice podařilo včas zlikvidovat, ale i tak se gestapo dostalo k poměrně bohatému úlovku.¹⁷

Jaroslava Hesse zadrželi spolu s dalšími moravskými „tiskaři“ úředníci brněnské německé tajné policie hned v první vlně 25. srpna. Do osidel brněnského gestapa nepadli jen moravští tiskoví referenti, ale také přímo Zdeněk Schmoranz s dr. Svobodou, které policie zajistila při jejich služební cestě ve Zlíně. Spolu s moravskými tiskovými referenty pak putovali do vazby na brněnský Špilberk.¹⁸

V Brně nikoho ze zadržených prozatím nepodrobovali výslechům. Zpočátku byli sice drženi od sebe na celách, odkud někdy i dva týdny nevycházel, nicméně setkávat se mohli například na záchodech, kam se chodilo často hromadně, později přímo na celách a na různých pracích v hradním areálu. Další čas na celách pak podle dochovaných vzpomínek trávili neustálým memorováním hodnotí SS.¹⁹

Tento stav mnohé z internovaných utvrdil v pocitu, že se nacházejí v postavení ne vězňů, ale jakýchsi rukojmích. Ten se ještě více umocnil po napadení Polska. Falešnou jistotou všechny také naplňovalo každým dnem očekávané vojenské vystoupení Francie a Velké Británie proti Hitlerovu Německu.²⁰

Jako rána z čistého nebe zapůsobil koncem září 1939 nečekaný příjezd příslušníků III. (protišpionážního) oddělení pražského gestapa v čele s nechalvě známým vyšetřovatelem Oskarem Fleischerem. K výsledku byli hned předvoláni jak Zdeněk Schmoranz s dr. Osvaldem Svobodou, tak neformální vedoucí moravských tiskařů, bývalý major gšt., Bohumil Klein. Brněnští „tiskaři“ žili doposud v bláhové izolaci a neměli tušení o rozsáhlých zatýkácích akcích v Praze nejen mezi tiskovými referenty, ale také v samotných řadách

¹⁷ KOKOŠKA, S. – PIVCOVÁ, Z.: *Generál Eliáš*, s. 148–149; BAREŠ, A. – PASÁK, T.: *Odbojová organizace*, s. 1022–1023 a KOUTEK, Jaroslav: *Tichá fronta*. Praha 1985, s. 57. Na rozsáhlé zatýkání musely rychle zareagovat také nadřízené protektorátní orgány. Z obav nařídily, aby v místech, kde k zatýkání došlo, byl hned ustanoven nový referent tiskové služby, avšak ne z řad legionářů nebo bývalých důstojníků z povolání. SOKA Olomouc, fond Okresní úřad Olomouc, karton 24, inv. č. 595, Č. j. 34.327/pres. z 26. srpna 1939.

¹⁸ VÚA-VHA Praha, fond 2. oddělení HŠ 1919–1939, karton č. 377, Věc: Hess Jaroslav, špkt. – Verhaftung.

¹⁹ Muzeum města Brna (MMB), fond dokumentace 1. a 2. odboje, inv. č. 154259, Vzpomínky Františka Gregora. Za poskytnutí materiálů ze sbírek MMB děkuji Mgr. Martinu Samsonovi z oddělení historie Muzea města Brna.

²⁰ MMB, fond dokumentace 1. a 2. odboje, inv. č. 153578, Vzpomínky Albína Hejtmánka, fol. 82–83.

ON. Po prvotní sérii výslechů plných cílených otázek ze strany Fleischerových lidí, tak mezi nimi nastalo všeobecné zděšení.²¹

Bylo zřejmé, že dříve nebo později se všichni dočkají přesunu k dalšímu vyšetřování přímo do Prahy. Dočkali se začátkem října 1939, kdy všechny zadržené včetně Jaroslava Hesse nahnali do nákladního automobilu a pod ozbrojenou eskortou zamířili na Pankrác. Jen Bohumilu Kleinovi se dostalo té smutné výsady, že se vezl s Oskarem Fleischerem automobilem.²²

Z důležitých otázek zůstává a je současně předmětem dalšího studia, co vlastně stálo za zásahem proti Schmoranzovým lidem. Podle obžaloby na tom měl největší podíl agent kategorie V, tzv. V-Mann.²³ Objevují se také dohady, zda policii na stopu nepřivedl již také legendární spolupracovník československé rozvědky A-54, tedy Paul Thümmel, nebo zda k odhalení ilegálních zpravodajských aktivit nedošlo z důvodu zrady jednoho z tiskových důvěrníků. Právě podle poválečných dokumentů k rozkrytí skupiny měly dopomoci informace od bývalého štábního kapitána a tiskového referenta v Poličce Václava Menerta, který se při pozdějších procesech stal jedním z korunních svědků.²⁴

Pražské gestapo tiskové referenty od počátku podrobovalo velice tvrdým výslechům. Ještě sice neznali všechny souvislosti týkající se jejich činnosti, ale díky srovnávání výslechových protokolů i od zatčených z jiných vojenských skupin se nakonec podařilo odhalit podstatnou část jejich úkolů a získat tak ucelenější obraz nejen o fungování Schmoranzovy organizace.²⁵

Jaroslav Hess v průběhu výslechů podobně jako řada jeho kolegů popíral skoro vše, včetně shromažďování zpravodajských informací a obdržení krycí

²¹ MMB, fond dokumentace 1. a 2. odboje, inv. č. 153578, Vzpomínky Albína Hejtmánka, fol. 83–84.

²² MMB, fond dokumentace 1. a 2. odboje, inv. č. 153578, Vzpomínky Albína Hejtmánka, fol. 86.

²³ Agenti kategorie „V“ byli nejlepší, osvědčení a pravidelně placení důvěrníci.

²⁴ VAJSKEBR, J. – ŠUSTROVÁ, R.: *Německá bezpečnostní opatření*, s. 103; KOKOŠKA, Jaroslav – KOKOŠKA, Stanislav: *Spor o agenta A-54*. Praha 1994, s. 150; NA, fond Zemský úřad Praha – Prezidium zemského úřadu v Praze (f. 207), karton č. 936, sign. 207-936-1, Seznam zajištěných zaměstnanců politické správy a vládní policejní služby v Čechách; VÚA-VHA, sbírka Nacistické procesní spisy, karton č. 12, sign. 128, Anklageschrift, Berlin 15. Oktober 1941 (Obvinění z 15. října 1941). Jeden ze zadržených tiskových referentů Eduard Šindler (po válce si změnil příjmení na Svatoň) jako původce svého neštěstí uvedl právě Václava Menerta, který „... udal asi ze zjištěných důvodů skupinu asi 40 důstojníků, tzv. tiskových referentů v srpnu 1939 býv. gestapu. Dotyčný s ženou (oženil se asi koncem 1939 neb během 1940) byli také hlavními svědky proti nám u tzv. Lidového soudu v Berlíně ve dnech 10. a 11. XII. 1941.“ VÚA-VHA, sbírka Vojenské osobní spisy, Vojenský osobní spis Eduarda Svatoně (Šindlera), nar. 1896, Příhláška pro důstojníky a rotmistry z povolání Eduarda Svatoně.

²⁵ BAREŠ, A. – PASÁK, T.: *Odbojová organizace*, s. 1024–1025 a KOKOŠKA, J. – KOKOŠKA, S.: *Spor o agenta A-54*, s. 150.

značky (C 3). Jistým způsobem mu pomáhalo, že se nezúčastnil pražského rekvalifikačního kurzu, kde se o potřebě zpravodajské činnosti otevřeně hovořilo. Přiznával jen skutečnost, že měl na Barešův pokyn sledovat chování různých lidí na Okresním úřadu v Olomouci. Gestapo v Hessově případě stavělo především na výslechových protokolech majora Vaise, podle kterých měli referenti Bohumil Klein, Štěpán Kareš, Josef Matějo a Jaroslav Hess, tedy tiskaři, jež se nezúčastnili rekvalifikačního kurzu, dostat za jeho přítomnosti od Svobody pokyn shromažďovat politické a vojenské zprávy jak z území Protektorátu, tak odstoupeného pohraničí. Pro Hesse ovšem bylo důležité, že se gestapo k žádným přímým usvědčujícím důkazům (tedy Hessovým zpravodajským relacím) do konce vyšetřování nedostalo.²⁶

Proč tomu tak bylo, není zřejmé. Je možné, že se mu nic uceleného v průběhu krátkého angažmá u olomouckého úřadu shromáždit nepodařilo, nebo že vše, co by ho mohlo kompromitovat, zničil. Nicméně v průběhu vyšetřování se koncem října 1939 při jedné eskortě k výslechu Arnoštu Barešovi zmínil o možném nebezpečném materiálu, který by mu mohl velmi přitížit. Jednalo se o psaní, kterým Hess reagoval na Barešovu instrukci k získávání zpravodajských informací z odstoupených Sudet. Konkrétně se jednalo o sondování kolem Věstníku české menšiny,²⁷ který za podpory Němců vycházel v Novém Jičíně. Hess svůj dopis adresoval bývalé civilní zaměstnankyni 2. (zpravodajského) oddělení HŠ MNO Marii Jungmanové, jejíž adresa ve Schmoranzově akci fungovala jako jedna ze schránek pro předávání zpráv na ústředí.²⁸

Uvedený list, jakožto zřejmě jediný existující kompromitující materiál, o kterém Jaroslav Hess věděl, se do rukou německé tajné policie nikdy nedostal. S největší pravděpodobností ho musel zničit Arnošt Bareš, nebo spíše přímo Jungmanová.

5. V koncentračním táboře v Dachau

Začátkem roku 1940 pražské gestapo vyšetřování ukončilo a z jara na základě získaných poznatků vypracovalo podrobnou zprávu nejen o Schmoranzově, ale také dalších přidružených odbojových skupinách. Ta pak putovala přímo do rukou státního tajemníka SS-Gruppenführera K. H. Franka. Ačkoli tato

²⁶ NA, fond Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě (f. 109), sign. 109-4-535, Schlußbericht zum Vorgang Schmoranz und Andere, fol. 44–45.

²⁷ Věstník české menšiny byl v letech 1938 až 1940 jedinými českojazyčnými novinami vydávaným v odstoupeném československém pohraničí.

²⁸ BAREŠ, A. – PASÁK, T.: *Odbojová organizace*, s. 1026–1027.

zpráva nemohla ze své podstaty podat přesný obraz o stavu domácí rezistence (gestapo například operovalo s konstruktem, že jisté přípravy k odboji byly činěny již v předokupačním období), přece jen státnímu tajemníkovi přinesla základní představu o rozsahu a fungování domácích zpravodajských skupin.

V březnu nic nebránilo tomu, aby celá „tiskařská“ skupina byla předána k dalšímu řízení přímo nacistické justici. Vyšetřování skončilo a gestapo muselo nelibě nést fakt, že se proti více členům Schmoranzovy skupiny nepodařilo shromáždit zcela přesvědčivé důkazy. Taktéž v případě Jaroslava Hesse se musela závěrečná zpráva chtít nechtě smířit s absencí usvědčujících důkazů.²⁹

Vyšetřování jak tajně policii, tak později vyšetřujícímu soudci v Drážďanech, dále komplikovala skutečnost, že řada důležitých aktérů zapojených do skupiny, či s ní úzce spolupracujících, v průběhu šetření zemřela. Začátkem října 1939, krátce po eskortě do Prahy, spáchal ve vazbě na Pankráci sebevraždu vedoucí moravských „tiskařů“ Bohumil Klein. V prosinci, krátce po svém zatčení, skokem z okna pražské úřadovny gestapa ukončil svůj život podplukovník Tomáš Houška z ON, který jako bývalý zpravodajský analytik udržoval silné kontakty se některými členy Schmoranzovy skupiny.³⁰ Konečně, v březnu 1940, zemřel v pražském lazaretu SS Hessův předválečný nadřízený z košického působiště a klíčová osoba stojící za formováním Schmoranzovy skupiny Jan Třebický. Zvláště u Třebického německá tajná policie využívala při výsleších zvráceným způsobem jeho vážné žaludeční choroby při vynucování dalších a dalších výpovědí.³¹

Drážďanský vyšetřující soudce tak musel Jaroslav Hesse pro nedostatek důkazů spolu s některými dalšími „tiskaři“ nakonec propustit. V uvedeném momentu se ale paradoxně začala plnit tragická předpověď komisaře Fleischera, který při jednom z posledních výslechů ještě v Praze Hessovi oznámil: „Hess, vy jste ten největší lhář ze všech, ale vy to také jako první odnesete.“³²

Hlavní říšský bezpečnostní úřad (Reichssicherheitshauptamt, dále jen RSHA) totiž mohl na návrh gestapa rozhodnout o odeslání vězněné osoby do koncentračního tábora. Jednalo se o ukázkový případ mimosoudní

²⁹ NA, fond Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě (f. 109), sign. 109-4-535, Schlußbericht zum Vorgang Schmoranz und Andere, fol. 44–45.

³⁰ FÁREK, František: *14. prosince 1939*, s. 4–5 (nepublikovaná práce); ABS, fond Německé soudy v Říši (f. 141), sign. 141-63-1, Schlußbericht zum Vorgang Schmoranz und Andere (Závěrečná zpráva o procesu se Zdeňkem Schmoranzem a spol.), fol. 80–81 a VÚA-VHA, sbírka Žádosti o vydání osvědčení podle zákona č. 255/46 Sb., Osobní spis Tomáše Houšky, nar. 1896.

³¹ ABS, fond Německé soudy v Říši (f. 141), sign. 141-63-3, Schlußbericht zum Vorgang Schmoranz und Andere (Závěrečná zpráva o procesu se Zdeňkem Schmoranzem a spol.), fol. 66 a BAREŠ, A. – PASÁK, T.: *Odbojová organizace*, s. 1027–1028.

³² BAREŠ, A. – PASÁK, T.: *Odbojová organizace*, s. 1028–1029.

perzekuce, tak příznačný pro všechny totalitní režimy. Jaroslav Hess se tak skutečně nedočkal ničeho jiného. Spolu s dalšími neusvědčenými „tiskaři“ ho 5. srpna 1940 odeslali do nechvalně známého zařízení v Dachau, kam po čtyřdenním transportu také dorazil.³³

Od roku 1940 se v Dachau vytvářela zcela nová česká komunita. První skupina krajanů sem dorazila již 5. března 1940 transportem ze Sachsenhausenu a další přicházeli, stejně jako tiskaři, ve značném počtu přímo z věznic německé tajné policie. Do konce roku 1940 bylo do tohoto bavorského tábora deportováno celkem 978 Čechů.³⁴

Hned po svém příjezdu do Dachau se Hess se svými kolegy dočkal odeslání do tzv. trestního oddílu (Strafkompanie). Ten měl oproti jiným zařazením mnoho nevýhod. Psát domů a obdržet poštu mohli zdejší vězni pouze jedenkrát za čtvrt roku, nesměli kouřit a navíc si nemohli přilepšovat ani nákupem v již tak hubené táborové kantýně.³⁵

Na pobyt v trestním oddíle po válce vzpomínal přímo jeden z Hessových spolutrpiteľů, bývalý kapitán gšt. a tiskový referent v Uherském Hradišti František Bureš: „V koncentračním táboře Dachau byli jsme dáni na t. zv. Strafblock, kde byly podmínky života proti ostatním ztíženy. Mohli jsme psát domů jednou za 3 měsíce a nesměli jsme dostat do rukou noviny, které jinak v táboře byly. Riskoval jsem s nynějším pplk. gšt. Ťokanem,³⁶ noviny jsme při práci tajně na smetišti vybírali, četli tajně večer na záchodě a pak zprávy předávali svým kamarádům. Věsti politické řeči, sdělovati zprávy i z novin, bylo přísně zakázáno a mohlo končiti při prozrazení smrtí. Přesto jsme ve své činnosti pokračovali a tak jsme kolem sebe měli okruh dobrých Čechů, jímž jsme mohli své získané zprávy podávati.“³⁷

³³ VÚA-VHA Praha, sbírka Vojenské osobní spisy, Vojenský osobní spis Hugo Vachlera, nar. 1903, Životopis a sbírka Žádosti o vydání osvědčení podle zákona č. 255/46 Sb., Osobní spis Hugo Vachlera, nar. 1903, Vložka G k žádosti o vydání osvědčení podle § 8 zák. č. 255/1946 Sb.

³⁴ ZÁMEČNÍK Stanislav: *To bylo Dachau*. Praha – Litomyšl 2003, s. 185.

³⁵ KAŠÁK Karel: *Češi v koncentračním táboře Dachau*. In: FALTUS, Emanuel (ed.): *Almanach Dachau – Kytice událostí a vzpomínek*. Praha 1946, s. 18 a HENYCH Ludvík: *Konec Dra Alfreda Fuchse v Dachau*. In: FALTUS, Emanuel (ed.): *Almanach Dachau*. Kytice událostí a vzpomínek. Praha 1946, s. 35.

³⁶ Jaroslav Ťokan před válkou sloužil v hodnosti majora gšt. na velitelství II. sboru v Hradci Králové. Po okupaci se stejně jako Jaroslav Hess zapojil do činnosti Schmoranzovy skupiny tiskových důvěrníků a působil jako tiskový referent na Okresním úřadě v Hradci Králové. VÚA-VHA Praha, sbírka Kvalifikační listiny, Kvalifikační listina Jaroslava Ťokana, nar. 1898, Čistopis kvalifikační listiny – Část I.

³⁷ VÚA-VHA Praha, sbírka Vojenské osobní spisy, Vojenský osobní spis Františka Bureše, nar. 1905, Vložka čís. 1 k otázce čís. 50.

V koncentračním táboře Dachau se současně vyplnila Fleischerova předpověď. Přesně čtyři měsíce po svém příchodu, dne 9. prosince 1940 ve tři hodiny ráno, zde vězeň číslo 14185 jménem Jaroslav Hess zemřel. Jako oficiální příčinu smrti v jeho úmrtním listě nalezneme prakticky všeříkající srdeční selhání. Pravdivé okolnosti Hessova konce se s jistotou nikdy nedozvíme.³⁸

Stal se tak jednou z mnoha obětí velmi krutého období zimy a jara let 1940 až 1941. Jen od počátku prosince do konce května zde zahynulo na 2347 osob, což byla celá čtvrtina tehdejšího osazenstva tábora. Tragické je, že na mimořádně vysoké úmrtnosti se podepsala cíleně vyvolaná snaha vytvořit v táboře nelidské podmínky.³⁹

6. Závěrem

Série soudních procesů s tiskovými referenty proběhla skoro přesně po roce od Hessovy předčasné smrti. Ve dnech 12. až 13. listopadu 1941 Volksgerichtshof v Berlíně odsoudil vedoucí členy organizace Schmoranze, Svobodu a Vaise k trestu smrti a Arnošta Bareše k deseti letům káznice.⁴⁰

Proces s českou devatenáctičlennou skupinou tiskových referentů proběhl o měsíc později. Ve dnech 14. až 15. ledna 1942 se pak konal proces s moravskou skupinou, který skončil rozmezím trestů od tří do dvanácti let. Tresty ale nebyly konečné. Řadu tiskových referentů z české i moravské skupiny po odbykání trestu stejně jako Hesse čekal transport do koncentračních táborů, kde často z důvodu likvidačních podmínek zahynuly.⁴¹

Po válce byl Jaroslav Hess za svoji oběť v odboji *in memoriam* povýšen nejprve do hodnosti majora, posléze do hodnosti podplukovníka. Krátké zdůvodnění k povýšení velice stroze uvádí: „Účastnil se ilegálního hnutí, pro které byl zatčen, odeslán do koncentračního tábora, kde zemřel v r. 1941, přesné datum nebylo možné zjistit“.⁴² Do dnešních dob Jaroslava Hesse připomíná kenotaf na hrobě rodiny Hessovy na Ústředním hřbitově v Plzni.⁴³

³⁸ The United States Holocaust Memorial Museum, sign. RG-67.034M a Arolsen Archives, Úmrtní list Jaroslava Hesse, nar. 1896. Online: <https://collections.arolsen-archives.org/de/document/10092282> [cit. 26. 3. 2023].

³⁹ ZÁMĚČNÍK S.: *To bylo Dachau*, s. 101.

⁴⁰ BAREŠ, A. – PASÁK, T.: *Odbojová organizace*, s. 1029.

⁴¹ Tamtéž.

⁴² VÚA-VHA Praha, sbírka Vojenské osobní spisy, Vojenský osobní spis Jaroslava Hesse, nar. 1896, Návrh na povýšení.

⁴³ E-mailové sdělení Jany Sedlákové ze Správy hřbitovů a krematoria města Plzně ze dne 23. 3. 2023.

Početná Schmoranzova skupina tiskových důvěrníků se zařadila k významným organizacím počátků domácího zpravodajského odboje. Její členové působili, samozřejmě s různou intenzitou danou místními specifiky a osobními možnostmi a schopnostmi, při okresních úřadech po celém území Protektorátu Čechy a Morava. Stávající historiografie se doposud věnovala vedoucím činitelům této skupiny, případně skupinu vykreslovala v rámci dějin protinacistického odboje pouze v jisté obecnosti. Pro komplexní porozumění fungování uvedené skupiny je ale nutné se zabývat také jejími regionálními aspekty. Právě k souhrnnému pochopení krátké činnosti Schmoranzových tiskařů má dopomoci taktéž předložený text.

Schmoranz's Group of Intelligence Confidants. The Olomouc Case of Staff Captain Jaroslav Hesse (1896–1940)

Abstract

The present article deals with the issue of Zdeněk Schmoranz's resistance group. This group operated throughout the entire territory of the Protectorate in 1939 and was mainly engaged in intelligence activities against the German occupants. This research deals with the regional aspects of the aforementioned group in the city of Olomouc and the specific activities of the former member of Czechoslovak Army Jaroslav Hess (1896–1940).

Keywords: Zdeněk Schmoranz (1896–1942); Jaroslav Hess (1896–1940); Military Intelligence; Anti-Nazi resistance; Czechoslovak Army

PhDr. Milan Vyhlídal, Ph.D. (born 1985) works at the Faculty of Military Leadership of the University of Defense in Brno. In his work, he deals with the issues of the Czechoslovak army and the Czechoslovak military anti-Nazi resistance 1939–1945.

e-mail: milan.vyhlidal@unob.cz

Zpráva o činnosti Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci za akademický rok 2021/2022

Michael Viktořík

Přestože docházelo během podzimu 2021 v ČR k intenzivnímu očkování vakcínou proti COVID-19, epidemická situace se stále zhoršovala (intenzivně se totiž začala v populaci šířit nová mutace viru s názvem omikron). Výuka v zimním semestru byla zahájena v prezenční formě, přičemž nikdo netušil, jak dlouho se udrží, resp. kdy dojde k přechodu do on-line formy výuky. V říjnu 2021 bylo nařízeno, aby vyučující i studenti používali ve výuce ochranu dýchacích cest (respirátory FFP2). Výuka v zimním semestru i následné zkouškové období ale nakonec celé proběhly v prezenční formě. Ve všech prostorách univerzity, naši katedru nevyjímaje, však bylo i nadále doporučeno používat ve výuce, při zkouškách i v běžném společenském styku respirátory. Na konci zimního semestru, 9. prosince 2021, se konala po roční přestávce na katedře tradiční studentská vědecká soutěž. Jejimi vítězi se stali Pavel Lasztovcica a Tomáš Šmerda, kteří reprezentovali katedru na celostátním kole v Ostravě na jaře 2023.

Na počátku roku 2022 byla na Univerzitě Palackého přijata další plošná protiepidemická opatření. Od 17. ledna bylo zavedeno obligatorní testování zaměstnanců na COVID-19, a sice dvakrát týdně. Toto testování bylo ukončeno na začátku letního semestru 2022, kdy epidemie pozvolna ustupovala. Výuka v letním semestru pak probíhala po celou dobu v prezenční formě, přičemž v prvních týdnech semestru používali mnozí vyučující a studenti v seminářích a na přednáškách i nadále respirátory. K žádným dalším opatřením v dalším průběhu semestru ale už nedocházelo.

Akademický rok 2021/2022 silně ovlivnila ruská invaze na Ukrajinu. Když vypukla ve čtvrtek 24. února 2022 válka na Ukrajině, vzdmula se na celé univerzitě vlna solidarity s Ukrajinou i silný odpor proti ruské agresi. Na katedře historie byla vyjadřována podpora Ukrajině nejen na sociálních sítích, ale v následujících týdnech a měsících i prostřednictvím pořádání finančních a materiálních sbírek. Zásadním způsobem se angažovali v pomoci obyvatelům Ukrajiny také studenti naší katedry, a to prostřednictvím dobrovolnické a sbírkové činnosti. Někteří vyučující na KHI se pak zapojili do různých aktivit, jež organizovala FF UP, například participovali na přednáškovém cyklu pro ukrajinské studenty.

Po ekonomické stránce byl akademický rok 2021/2022 pro katedru historie úspěšný.

Rozpočet katedry se oproti předchozímu období opět navýšil, takže katedra bez problémů pokryla náklady na osobní ohodnocení svých zaměstnanců, které vznikly plošným navýšením tarifů na FF UP od července 2022. Dobrý hospodářský výsledek katedry byl dán především kvalitním dlouhodobým vědeckým výkonem a pestrými zahraničními aktivitami členů katedry. Například v letním semestru 2022 byly na KHI řešeny čtyři projekty GA ČR. Doc. Antonín Kalous byl řešitelem projektu GA ČR EXPRO *Observance Reconsidered: Využívání a zneužívání reformy (jednotlivci, instituce, společnost)*; doc. Radmila Švaříčková Slabáková řešitelkou projektu *Akustická paměť druhé světové války v českém kontextu v letech 1990–2020*; doc. Michael Viktořík spoluřešitelem projektu *Městská komunita ve válce: Olomouc/Olmütz jako případová studie domácí fronty během první světové války, 1914–1919* a dr. Michaela Antonín Malaníková řešitelkou projektu *Jedinec – rodina – městská společnost. Sociální struktura pozdně středověkých moravských měst*.

Z nejvýznamnějších publikačních výstupů členů katedry zmiňme alespoň publikace Antonína Kalouse *The Legation of Angelo Pecchinoli at the Court of the King of Hungary (1488–1490)* (Budapešť–Řím 2021), Jaroslava Millera *Czechoslovakia Exiled. František Váňa and Hlas domova* (Praha 2021), Davida Papajíka a Tomáše Somera *Albert ze Šternberka. Arcibiskup zakladatel, mecenáš a diplomat doby Karla IV.* (Praha 2021), Karla Nováčka (a kol.) *Mosul after Islamic State: The Quest for Lost Architectural Heritage* (Palgrave Macmillan, 2021) nebo kolektivní monografii Radmily Prchal Pavlíčkové, Hany Ferencové a kol. *Vytváření konvertity. Jazyková a vizuální prezentace konverze v raném novověku* (Praha 2021).

Během akademického roku 2021/2022 docházelo také k přípravám na postupnou transformaci katederního časopisu *Historica Olomucensia* do elektronické podoby (redakční program Actavia), a to především díky přičinění dr. Hany Ferencové, dr. Ivana Koucké a dr. Ivana Puše.

Na rozdíl od předešlého období se v akademickém roce 2021/2022 opět intenzivněji realizovaly studentské mobility v rámci programu Erasmus+, ale i v rámci programu Ceepus. V této souvislosti je třeba vyzdvihnout, že v dubnu 2022 ocenil Dům zahraniční spolupráce v kategorii Internacionalizace za rok 2021 síť Ceepus (European history, politics, culture and memory) na FF UP v Olomouci, a to pod vedením doc. Švaříčkové Slabákové. Během akademického roku 2021/2022 realizovala celá řada členů katedry krátkodobé výzkumné pobyty či učitelské mobility v zahraničí. Z dlouhodobějších zahraničních pobytů zmiňme alespoň stáž dr. Ivana Puše, který strávil celý rok 2021

na University of Houston. Na KHI působili v akademickém roce 2021/2022 také dva zahraniční hosté – člen minské akademie věd dr. Aliaksander Zhlutka (od listopadu 2021 do června 2022) a v zimním semestru 2021 dr. Doug Biggs z University of Nebraska. Uvolněné poměry pak umožnily na KHI také konání tradičních exkurzí – například v květnu 2022 exkurzi archeologů na Maltu.

Zájem o studium na katedře historie byl setrvalý a počet přijímaných studentů v akademickém roce 2021/2022 se výrazně neodkláněl od předešlých let. I v tomto akademickém roce byly u většiny oborů vyučovaných na KHI prominuty přijímací zkoušky (s výjimkou archeologie). Na podzim 2021 se zapsalo do prvního ročníku 150 studentů v bakalářském studiu a 25 v navazujícím magisterském studiu.

V akademickém roce 2021/2022 byl vedoucím katedry doc. Michael Viktořík, zástupcem vedoucího doc. Antonín Kalous, tajemnicí katedry dr. Hana Jadrná Matějková, sekretariát katedry pak měla pevně ve svých rukách Markéta Peřinová. Od února 2022 byl na katedru přijat jako vědecký pracovník dr. Patrik Paštrnák. Dr. Martin Golec byl s účinností od 1. června jmenován docentem. Doc. Jan Stejskal pak zahájil od února 2022 své čtyřleté funkční období ve funkci děkana FF UP. Prof. Jaroslav Miller zastával od počátku letního semestru funkci náměstka ministra školství. Jeho původní funkci předsedy oborové rady a garanta doktorského studijního programu na KHI převzal od června 2022 doc. Michael Viktořík.

V letním semestru akademického roku 2021/2022 nás bohužel navždy opustili dva kolegové, kteří byli neodlučitelně spojeni s novodobou historií naší katedry. Dne 6. dubna zemřel ve věku 81 let doc. Jindřich Schulz, 15. června ve věku nedožitých 74 let dr. Karel Chobot.

Zpráva o činnosti Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci za akademický rok 2022/2023

Michael Viktořík

V akademickém roce 2022/2023 se již nerealizovala na KHI, resp. na celé Univerzitě Palackého, žádná opatření spojená s pandemií COVID-19. Na filozofické fakultě byla dále organizována celá řada podpůrných akcí a sbírek na podporu Ukrajiny, na nichž se podíleli také vyučující a studenti z KHI.

Po ekonomické stránce byl akademický rok 2022/2023 pro katedru úspěšný. Rozpočet katedry se oproti předchozímu období mírně navýšil, což bylo dáno především dlouhodobým kvalitním vědeckým výkonem a pestřými zahraničními aktivitami členů katedry. V akademickém roce 2022/2023 bylo na pracovišti realizováno pět projektů GA ČR (řešitelé Antonín Kalous, Radmila Švaříčková Slabáková, Martin Golec, Ivan Puš a Michael Viktořík). 15 členů katedry bylo od počátku roku 2023 badatelsky zapojeno také do tří rozsáhlých projektů NAKI, z nichž dva byly řešeny přímo na KHI (řešitelé David Papajík a Ema Šimková). Na katedře byl úspěšně realizován také projekt IGA pod vedením Radmily Prchal Pavličkové, ve spolupráci s Kriminologickým ústavem ČR grant vedený Radmilou Švaříčkovou Slabákovou a projekt řešený v rámci Národního plánu obnovy (Pavlína Kalábková).

Z nejvýznamnějších publikačních výstupů, jež byly vydány v tomto období, zmiňme alespoň *Dějiny Šternberka*, na němž se autorsky podílelo pod vedením Davida Papajíka deset historiků a archeologů z KHI. Na podzim 2022 byla v italském nakladatelství Viella vydána publikace s názvem *The Birth of the Modern Central European Citizen*, jejímiž editory byli Jan Stejskal a Michael Viktořík. Ve stejném nakladatelství pak Francesco Carta (na KHI se podílí na řešení projektu GA ČR EXPRO) publikoval monografii s názvem *Interpretare Francesco. I frati, i papi e i commenti alla Regola minoritica*. Karel Nováček pak vydal publikaci *Středověká města Asýrie* a Ivana Koucká *Antické dějiny v české historiografii na příkladu osobnosti prof. Josefa Dobiáše*.¹

¹ STEJSKAL, Jan - VIKTOŘÍK, Michael (eds.): *The Birth of the Modern Central European Citizen*. Roma 2022; CARTA, Francesco: *Interpretare Francesco. I frati, i papi e i commenti alla Regola minoritica (secc. XIII-XVI)*. Roma 2022; NOVÁČEK, Karel: *Středověká města Asýrie*. Olomouc 2022; KOUCKÁ, Ivana: *Antické dějiny v české historiografii na příkladu osobnosti prof. Josefa Dobiáše. Josef Dobiáš (1888-1972). Osobnosti českých a moravských dějin*. České Budějovice 2022.

Během jara 2023 byla na KHI připravována pro potřeby Mezinárodního hodnocení VaV 2023 na Univerzitě Palackého sebe-evaluační zpráva, která byla následně hodnocena třemi vybranými zahraničními hodnotiteli. Jeden z nich, prof. Alain Soubigou z pařížské Sorbonny, v červnu také katedru historie na několik dní navštívil. V závěrečném hodnocení (bylo předloženo v říjnu 2023) byla katedra historie hodnocena pozitivně a zvláště byl kvitován nejen její výzkumný potenciál a přístup ke studentům, ale i její zázemí a v neposlední řadě přátelská atmosféra na pracovišti. V akademickém roce 2022/2023 měla katedra také své zastoupení v panelu GA ČR (Radmila Švaříčková Slabáková). Doc. Radmila Švaříčková Slabáková a doc. Radmila Prchal Pavlíčková pak působily jako hodnotitelky Národního akreditačního úřadu.

V roce 2019 začal být na KHI a na Akademii věd ČR připravován věcný záměr spojený se vznikem Centra urbánních studií (za KHI Michaela Antonín Malaníková a Jaroslav Miller). Základnou pro rozvíjení další spolupráce pak byla *Smlouva o zřízení společného pracoviště a vzájemné spolupráci* uzavřená mezi Filozofickým ústavem AV ČR, Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR, Filozofickou fakultou UP a Fakultou tělesné kultury UP v listopadu 2022. Od začátku je pro CUS nosná myšlenka interdisciplinárního výzkumu, přičemž za UP je navázána spolupráce v rámci několika kateder. Mezi dosavadní výsledky spolupráce patří několik workshopů a sekcí na konferencích spolupořádaných katedrami UP a ústavy AV ČR. Na půdě CUS vznikla také myšlenka, která se zhmotnila v projektu NAKI (*Olomouc ve 3D – nová dimenze kulturního dědictví města: minulost, přítomnost, budoucnost*), který započal na začátku roku 2023 s celkovou délkou trvání pět let. Z KHI na tomto projektu vedeném doc. Ondřejem Jakubcem z Katedry dějin umění participuje osm historiček a historiků.

Zájem o studium na katedře historie byl setrvalý a počet přijímaných studentů v akademickém roce 2022/2023 se výrazně nelišil od předešlého roku. V září 2022 se zapsalo do prvního ročníku 146 studentů v bakalářském studiu a 40 do studia navazujícího. V doktorském studiu v tomto roce studovalo 38 studentů v prezenčním i kombinovaném studiu. Do prvního ročníku však v září 2022 nenastoupil žádný nový doktorand. V roce 2023 byl nově akreditován profesně zaměřený samostatný studijní program Archeologie pro praxi v navazujícím magisterském studiu, a to v prezenčním i kombinované formě. První studenti nastoupili do tohoto studijního programu v září 2023. V rámci nově akreditovaného studijního programu Archeologie pro praxi byla udělena také možnost konání rigorózního řízení v oboru Archeologie.

Ve dnech 25. června až 1. července 2023 pořádala naše katedra intenzivní program (IP) pro studenty programu Euroculture, který je završením prvního

ročníku tohoto magisterského studia. Na Katedře historie se díky mezinárodnímu charakteru Erasmus Mundus programu setkali studenti a pedagogové z Evropy i zámoří. Během celého týdne zde studenti prezentovali výsledky svého výzkumu a účastnili se přednášek a workshopů na téma „*No Europe for the Young?*“. Součástí letošního IP byly dvoudenní oslavy 25-letého výročí programu, kterých se zúčastnili i bývalí kolegové a absolventi programu Euroculture.

V zimním semestru 2022 proběhla na KHI tradiční studentská vědecká konference. Z 13 účastníků byla nakonec do celostátního kola vybrána Bc. Andrea Němcová. V dubnu 2023 pak proběhlo celostátní kolo studentské vědecké konference Historie 2023, které se konalo – po roční pauze způsobené pandemií koronaviru – v Ostravě. Katedru historie zde úspěšně reprezentovali Bc. Pavel Lasztovcizca a Bc. Tomáš Šmerda.

Ani v akademickém roce 2022/2023 nebyla narušena na KHI tradice zahraničních exkurzí. Ve dnech 14. až 19. května 2023 se konala pod garanci dr. Pavla Kreisingera exkurze Po stopách druhé světové války a křížáckých hradů do polského přímoří. Zúčastnilo se jí více než 40 studentů a pedagogů ze tří kateder FF UP.

V akademickém roce 2022/2023 byl vedoucím katedry Michael Viktořík, zástupcem vedoucího Antonín Kalous, tajemníkem katedry Ivan Puš (vystřídal v listopadu 2022 dr. Hanu Jadrnou Matějkovou, jež nastoupila mateřskou dovolenou). Sekretariát katedry měla už desátý rok pevně ve svých rukách Markéta Peřinová. K 30. červnu odešla do důchodu dr. Ivana Koucká (s KHI ale i nadále udržuje úzké vazby), výuku starověku pak převzal dr. Patrik Paštrnák, který byl od 1. července přijat na KHI jako odborný asistent. Od ledna 2023 převzala vedení sekce archeologie po dr. Pavlíně Kalábkové dr. Ivana Vostrovská. Dne 12. dubna zemřela PhDr. Stanislava Kovářová, bývalá ředitelka Státního okresního archivu v Olomouci, jež v 90. letech působila jako odborná asistentka na KHI.

Jana Losová – Vojtěch Kessler – Veronika Kršková: *Babičky očima vnoučat.*

Historický ústav: Praha 2023, 310 s.

ISBN 978-80-7286-421-8

Jana Burešová

Představovaná publikace z produkce Historického ústavu Akademie věd České republiky z roku 2023 je velmi moderní tematickou edicí pramenů osobní povahy s obšírným úvodním teoretickým a metodologickým komentářem autorů¹ a v samotném úvodu navíc opatřená předmluvou Milana Hlavačky k ediční řadě Dějiny všedního dne, jejíž je III. svazkem.²

Dějiny všedního dne se začaly postupně stávat předmětem vědeckého výzkumu (zejména v rámci sociálních dějin) až od konce 20. století a v průběhu prvních tří desetiletí 21. století tento výzkumný trend dále pokračuje, rozvíjí se a také institucionalizuje. Život a osudy tzv. obyčejných lidí s jejich vzpomínkami se začaly systematicky sbírat, třídit a uchovávat pro následné studijní účely.

Databáze dějin všedního dne (jako dokumentační sbírka rodinných kronik, deníků, starých pamětí apod.) je součástí širšího mezinárodního vědeckovýzkumného projektu Historického ústavu Akademie věd České republiky v Praze a Vídeňské univerzity v Rakousku. Milan Hlavačka pro vysvětlení celého kontextu daného projektu včetně jeho původních počátků vzpomíná, jak v roce 1990 v čerstvě nových společenskopolitických podmínkách, navštívil Historický ústav v Praze profesor Ústavu hospodářských a sociálních dějin Vídeňské univerzity Michael Mitterauer s nabídkou ke spolupráci při sběru a zpracování každodenních životních záznamů prostých lidí. Cílem bylo pak na základě studia tohoto typu pramenného materiálu pokusit se vytvořit jiný pohled na dějiny posledních asi sto padesáti let v českých zemích (jako součásti habsburské monarchie) než byly dosavadní standardní prezentační způsoby (s převažujícím podílem oficiálních politických dějin). Sběr tohoto typu pramenného materiálu v českém prostoru pak v průběhu devadesátých let 20. století začal a byl tak budován Archiv dějin všedního dne, na jehož

¹ PhDr. Jana Losová, CSc., PhDr. Vojtěch Kessler, Ph.D. (vědecký pracovník Historického ústavu Akademie věd ČR, oddělení moderních kulturních a sociálních dějin), Mgr. Veronika Kršková (spolupráce na projektu Databáze dějin všedního dne v Historickém ústavu AV ČR).

² Prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc., expert mj. na sociální problematiku v moderních dějinách (FF UK Praha, Historický ústav AV ČR Praha), v předmluvě vysvětlil důležité souvislosti vzniku Databáze dějin všedního dne na Historickém ústavu AV ČR v Praze.

vzniku měla největší podíl socioložka Jana Losová. Ve dvacátých letech 21. století se Archiv stal součástí Databáze dějin všedního dne v rámci Historického ústavu AV ČR v Praze. Za touto prací stojí zejména Vojtěch Kessler. Pokračuje spolupráce s rakouskou stranou, konkrétně s Centrem pro výzkum paměti Vídeňské univerzity.

Papírové záznamy životních příběhů se profesionálně digitalizují a umísťují do on-line přístupné databáze.³ Takto připravený materiál je k dispozici badatelům ke studiu a tvorbě alternativních výkladů dějin. Paměťové materiály mohou ukázat zcela jiné aspekty vlastních, individuálních dějin v komparaci s oficiální interpretací dějin ve státech vlastněných institucích, jako jsou média, školy, samotné státní orgány apod. V současné době se výzkum různých typů paměťového materiálu stal v podstatě standardní linií společenskovední práce. Vedle setrvalého zájmu o politické dějiny přibývá odborných prací z oblasti historické antropologie, mikrohistorie, dějin mentalit, metodou oral history se provádí výzkum i přímo „živých pramenů“ paměťového charakteru aj. Různé druhy paměťového materiálu (písemné i výpovědi žijících osob), začaly v průběhu 21. století sbírat i některé občanské instituce, např. Post Bellum se svou Pamětí národa, které se věnují i výrazné propagaci svých aktivit (např. prostřednictvím rozhlasu).

Babička jako téma bádání není úplnou novinkou, první dílčí práce se objevily už ke konci 20. století a na počátku 21. století.⁴

Kniha *Babičky očima vnoučat*⁵ obsahuje vzpomínky čtyř vnuků a 22 vnuček na své babičky. Před vlastní vzpomínkou na babičku jsou vždy uvedena základní životopisná data vzpomínajících osob. Rozsah vzpomínek je různý, zhruba od tří až do deseti stran, výjimečně i delší. Velká část vzpomínek je doplněna i fotografiemi babiček. Časově je vyprávění o babičkách zasazeno do 19. až 21. století. Autoři a editoři knihy velmi zdařile historiograficky ukotvili paměťové materiály. Kniha je jen výběrem z širší sbírky životopisných záznamů. Autoři vzpomínek na své babičky pocházeli z různého prostředí – geograficky, věkově (rozmezí let narození 1878–1953) i sociálně. Jejich babičky s jednou výjimkou byly narozeny v 19. století. Ve vzpomínkách najdeme jednak zážitky a vzpomínky samotných narátorů, dále události ze života prarodičů, a to tak, jak si je vyprávěči vzpomínek pamatovali sami nebo z vyprávění jiných. Některá vyprávění obsahují informace o dalších členech rodiny. Publikace

³ <http://ddvd.kpsys.cz>.

⁴ Např. LENDEROVÁ, Milena: *Reflexe stáří: „stará paní“ v pramenech osobní povahy*. In: HOJDA, Zdeněk – OTTLOVÁ, Marta – PRAHL, Roman: *Vetché stáří, nebo zralý věk moudrosti?* Praha 2009, s. 259-270. Viz zde i jiné.

⁵ Motto knihy: „...v té staré chalupě se mi všechno tolik líbilo a hlavně – byla tam babička...“

představuje několik typů babiček dle toho, jakou roli v rodině ve sledovaném období zastávaly. Výrazný vliv měla samozřejmě intenzita vzájemných styků rodiny a vnučat s babičkami a také vzdálenost bydliště.

Publikace o vzpomínkách vnučat na babičky prezentuje mnohovrstevnatý historiografický vhled. Jednu rovinu tvoří metoda paměťových studií, jejichž využití je do velké míry určováno charakterem tohoto typu pramenů. Další rovinou jsou dějiny každodennosti.

Tento výzkumný aspekt může přispět k pochopení historických událostí nazíraných ze subjektivního pohledu. Touto cestou je možno zkoumat dopady obecného historického vývoje na konkrétní každodenní život jednotlivců (konkrétní politická rozhodnutí, státoprávní nařízení, v podstatě vše z tzv. velkých dějin). Smyslem edice je dokumentovat podmínky každodenního života. Je třeba zdůraznit, že autoři si vytyčili cíl skutečně velmi aktuální. Připomeňme, že jen málo lidí ze střední a mladší generace doby počátku 21. století si dovede představit, jak se žilo např. před zavedením elektrického proudu, jak se před zhruba sto lety pracovalo na venkovském statku anebo např. jak v podmínkách habsburské monarchie vypadala a co obsahovala školní výuka. Pro dějiny každodennosti jsou vzpomínky starších lidí bezesporu velmi cenným a v podstatě nenahraditelným pramenným materiálem. Z vnučat babiček se stávají nositelé a postupně i interpreti vzpomínek na starší dobu.

Edice *Babičky očima vnučat* je rovněž příspěvkem k postupně se prosazující teorii „babičkovství“. Ta vnímá ženy ve společnosti v jejich ústřední roli. Prezentované vzpomínky v knize tuto teorii praktickými ukázkami potvrzují. Babičky ve vzpomínkách skutečně hrají zásadní roli v životech nejen vnučat, ale i celé rodiny a v důsledku toho i v celé společnosti. Ve výběru příběhů jsou ale zařazeny i ojedinělé negativní role některých babiček (z hlediska morálky, alkoholu apod.). Vzpomínky na babičky badatelům poskytují informace o dobových vzhledech babiček, způsobu odívání, religiozitě, o druhu ženských ručních prací, o praktické podobě přípravy a uchovávání jídla a vůbec o tehdejší způsobu vedení domácnosti.

Před vzpomínkami je zařazena ediční poznámka k nezbytnému vysvětlení praktických postupů editorů a kontextu vzniku knihy. Po závěru knihy následuje seznam literatury a pramenů, anglické a německé resumé a místní rejstřík.

Edice pramenů *Babičky očima vnučat* je velmi záslužný odborný počín ve smyslu profesionálního uchování cenného pramenného materiálu k současným moderním výzkumným trendům ve společenských vědách (spolu s historií), který je připraven pro badatelská zpracování či zapracování k dalším typům pramenů s cílem co nejpestřejšího obrazu minulých dob.

Jan Kilián: *Měšťan a šelma.* *S vojskem ve městě za třicetileté války.*

Praha: Nakladatelství Paseka, 2022, 399 s.
ISBN 978-80-7637-328-0

Barbora Herčíková

Recenzovaná publikace přináší v českém prostředí zcela nový pohled na každodennost měst za třicetileté války. Jan Kilián se tímto konfliktem zabývá již více než 20 let. Ve své nejnovější publikaci se zaměřil na soužití vojáků a měšťanů a upozorňuje, že kromě stinných násilných stránek konfliktu docházelo také k navazování přátelství, sňatkům a vzájemné spolupráci. Podobná publikace doposud scházela nejen u nás, ale také například v sousedním Německu, a i proto si zaslouží naši pozornost.

Po krátké předmluvě, kde autor čtenáře seznamuje s členěním knihy a vysvětluje svůj badatelský záměr, je kniha rozdělena do osmi kapitol včetně stručného závěru. Samozřejmostí je obsáhlý poznámkový aparát a osobní a místní rejstřík. Pozitivně lze hodnotit i doprovodný obrazový materiál. Geograficky se práce zaměřuje na střední Evropu, konkrétně Německo, Čechy, Moravu a Slezsko. Na začátku monografie představuje autor heuristickou základnu a zvolenou metodologii. Výzkum vychází zejména z tzv. ego-dokumentů, tedy různých pamětí a kronik, ale stranou pozornosti nezůstaly ani úřední písemnosti, u kterých je kladen důraz na městské knihy a korespondenci, a dobová beletrie hlavně Grimmelshausenův román *Der abenteuerliche Simplicissimus Teutsch*. Metodologicky se práce opírá především o přístupy historické antropologie a mikrohistorie, ale také využívá například poznatků historické demografie a sociologie. Kromě uvedeného je zde shrnuto i dosavadní bádání věnující se vztahům mezi měšťanstvem a vojáky.

Další část knihy uvede čtenáře do chronologie třicetileté války, což ocení všichni, kteří se v dané problematice tolik neorientují. Ucelené shrnutí pomáhá ukotvit následující kapitoly, ve kterých již autor pojednává o vlivu války a vojska na města. Na konkrétních příkladech vysvětluje termíny jako *salva guardia*, kvartýrování nebo *servicie*, které různou měrou narušovaly intimitu měšťanské domácnosti. Stranou pozornosti nezůstávají ani městské zbrojnice a rekruti v armádách z řad měšťského, ale i venkovského obyvatelstva. Boří tradiční představy, že nejčastěji se nechávali naverbovat druhorození, pacholci

či chudí tovaryšové, a poukazuje na muže od rodin, vlastníky nemovitostí s roky zaběhnutou živností. Jedny lákalo dobrodružství a změna stereotypu, jiní utíkali před dluhy, svými věřiteli a vězením.

Vojenské násilí autor podrobně kategorizuje s tím, že akcentuje problematiku znásilnění jako zvláštního fenoménu té doby, kterému doposud nebyla v českém odborném prostředí věnována dostatečná pozornost. Upozorňuje, že nemuselo jít vždy o sexuální frustraci vojáků, jelikož ženy se s vojskem běžně pohybovaly, ať už se jednalo o manželky, milenky či markytánky. Motivací bylo spíš ponížit nepřítele a ukázat nadřazené postavení.

Náležitá pozornost je věnována také možnostem měšťanů, jak vzdorovat válečné mašinérii. Města si byla velmi dobře vědoma svého ekonomického významu pro panovníka, a proto ve svých stížnostech a různých urgencích zdůrazňovala, jak velkým škodám obec přišla. Krajní pohrůzkou byl odchod obyvatel z města, což by vedlo k poškození hospodářství, a to nebylo v panovníkově zájmu. Uvnitř městské společnosti si nacházeli své cesty k přežití i jednotlivci ať už formou kolaborace nebo přeprodáváním kradeného zboží. Jak bylo již zmíněno, autor se zaměřil i na pozitivní stránky válečného soužití. Mnohdy docházelo ke sbližování vojáků s měšťany, zejména pokud sami byli stejného původu. Jsou doloženy případy, kdy se vojáci zde oženili a usadili, případně se stávali kmotry narozených dětí.

Na závěr lze ještě doplnit, že součástí knihy jsou exkurzy, kde na konkrétních příkladech autor ilustruje danou situaci například Výdaje Hlubčických na vojáky v letech 1632–1636. Pro čtenáře jsou bezpochyby zajímavým zpestřením četby. Publikace Jana Kiliána přináší nové cenné poznatky pro dějiny nejen českých měst v době třicetileté války a je možno konstatovat, že nakolik se jedná o složitou problematiku, podařilo se autorovi zcela naplnit své cíle. Navíc je kniha napsána velmi čtivou formou, a proto bych ji vřele doporučila nejen odbornému, ale také laickému čtenáři.

Milan Vyhlídal: *Vojenští zpravodajci proti nacistické okupaci. Odbojová skupina Tři konšelé.*

Praha: Academia, 2022, 332 s.

ISBN 978-80-200-3274-4

Petr Žižka

Po německé okupaci zbytku Československa v březnu 1939 stála u zrodu československého zahraničního odboje Moravcova skupina zpravodajských důstojníků, která odletěla do Londýna těsně před okupací 14. března 1939. V okupovaném Protektorátu Čechy a Morava nezůstala většina bývalých příslušníků vojenského zpravodajství v nečinnosti a rovněž oni se zapojili do protinacistického odboje. Obzvláště v roce 1939 působili mnozí ve zpravodajských odbojových skupinách, které byly velmi důležité pro vznikající odboj. Výsledky práce profesionálních zpravodajců v počátcích československého odboje patřily k hlavnímu a téměř jedinému příspěvku k boji proti Německu. Činnosti vojenských zpravodajců bylo již věnováno mnoho prostoru jak v rámci odborné literatury, tak literatury faktu. Oproti populárnímu Františku Moravcovi a jeho zpravodajskému týmu působícímu v Londýně ovšem nalezneme méně známé až skoro zapomenuté odbojové skupiny, jejichž přínos byl taktéž velký.

O jedné takto upozaděné odbojové skupině je recenzovaná publikace Milana Vyhlídalova nesoucí název *Vojenští zpravodajci proti nacistické okupaci. Odbojová skupina Tři konšelé*. Popisovaná monografie je výsledkem dlouhodobého autorova výzkumu zaměřeného na československé vojenské zpravodajce. Přes monografii o zpravodajci Janu Reindlovi¹ a studiích mapující životní osudy dvou ze tří konšelů – Františka Fárka² a Antonína Longy,³ dospěl Vyhlídal k nynějšímu vrcholu svého bádání v rámci tématu. K publikaci mapující nejen činnost odbojové skupiny Tři konšelé, ale také nastiňující vznik a působení dalších odbojových buněk vojenských zpravodajců.

¹ VYHLÍDAL, Milan: *Generál Jan Reindl (1902–1981). Letec, zpravodajec, účastník protinacistického odboje a velitel leteckých instruktorů v Egyptě*. Cheb 2018.

² VYHLÍDAL, Milan: *První ze tří konšelů. Zpravodajský důstojník štábní kapitán František Fárek (1894–1973)*. Vojenská história, sv. 23, 2019, č. 1, s. 123–145.

³ VYHLÍDAL, Milan: *Sokol, legionář a příslušník protinacistického odboje štábní kapitán Antonín Longa (1898–1945)*. Vojenská história, sv. 23, 2019, č. 4, s. 119–129.

Publikace je rozčleněna na úvod, 11 kapitol a závěr. Na úvod, kde nalezneme rozbor dosavadního zpracování tématu a představení pramenů a literatury, navazuje práce chronologicky řazenými kapitolami. Přes začátky ve vojenském zpravodajství tria členů odbojové skupiny Tři konšelé – Františka Fárky, Antonína Longy a Aloise Čáslavky, pokračuje popis kapitoly věnující se událostem z března 1939, kdy se po odletu Moravcovy skupiny ve spěchu likvidovaly veškeré zpravodajské materiály před příjezdem Němců. V dalších kapitolách autor přibližuje opatření zavedená po okupaci proti zpravodajským důstojníkům, formování zpravodajských odbojových skupin, vlastní odbojovou činnost skupiny Tři konšelé a osudy členů a blízkých spolupracovníků po zatčení – věznění, odsouzení, osvobození. V závěrečné kapitole pak následuje završení jejich životních příběhů popisem poválečných let.

Přestože Tři konšelé byli malou zpravodajskou skupinou, tak představovali v roce 1939 důležitý prvek domácího odboje. Jak autor Vyhlídal konstatuje, skupina Tři konšelé se vyznačovala jedním důležitým charakteristickým rysem. Oproti jiným zpravodajským skupinám se zcela podřídila londýnskému ústředí pod vedením Františka Moravce. V jeho prospěch prováděla např. finanční transakce a získávala zpravodajské informace vojenského a hospodářsko-politického rázu. Kromě tria hlavních členů skupiny Tři konšelé je věnován v textu velký prostor taktéž dvěma blízkým spolupracovníkům, jejichž schopnosti umožnily dodávat do Velké Británie kvalitní přehledy o situaci v Protektorátu Čechy a Morava. Jednalo se o zkušené analytiky Tomáše Houšku a Josefa Zusku.

Největším činem skupiny se stala pomoc s evakuací žen a dětí zpravodajských důstojníků, kteří v březnu 1939 odletěli s Moravcem do Londýna. Jen díky úspěšnému odchodu rodinných příslušníků z protektorátu mohla Moravcova skupina bez obav o osud svých blízkých naplno pracovat proti nacistickému Německu. S rodinami zpravodajců odešel do zahraničí i člen skupiny Tři konšelé Alois Čáslavka, jenž se přesunem do exilu dostává nejen mimo dosah Gestapa, ale i obsahu dalších kapitol. Až v poslední kapitole autor přibližuje možná až příliš stručně jeho válečné osudy a dále pokračuje poválečným životem.

Mezi další části zasluhující zmínění patří rozbor spolupráce s francouzským zpravodajským důstojníkem Henry Gouyouem a později s polskými zpravodajskými důstojníky působícími na francouzském a polském konzulátu v Praze. Hledání cest pro navázání spojení se zahraničím ve formě spolupráce s Francouzi a Poláky patřilo k doposud málo známým aspektům československého zpravodajství v roce 1939.

Monografie je postavena nejen na rozsáhlém výzkumu v archivech a reflexi literatury, ale autorovi se podařilo navíc využít značné množství materiálů ze soukromých archivů a od rodinných příslušníků zpravodajců. Po Antonínu Longovi se např. dochovala korespondence z dob věznění. Text doplňují ve velkém měřítku nepublikované rukopisy, z nichž nejpřínosnější pro práci jsou texty od Františka Fárka. Publikaci velmi obohacuje velké množství fotografií zainteresovaných osob a rozsáhlé dokumentární přílohy, které umožňují přeneseně nahlédnout do řady archiválií využitých v textu.

Vojenští zpravodajci proti nacistické okupaci. Odbojová skupina Tři konšelé od Milana Vyhliďala představuje velice povedenou publikaci. Předkládané výsledky výzkumu nejsou pouhé přiblížení odbojové činnosti skupiny Tři konšelé, ale také nabízí nový náhled na některé aspekty z doby formování domácího odboje. V rámci problematiky druhého československého odboje a zejména aktivit československých vojenských zpravodajců v roce 1939 jde bez jakýchkoliv pochybností o přínosnou a hodnotou monografii.